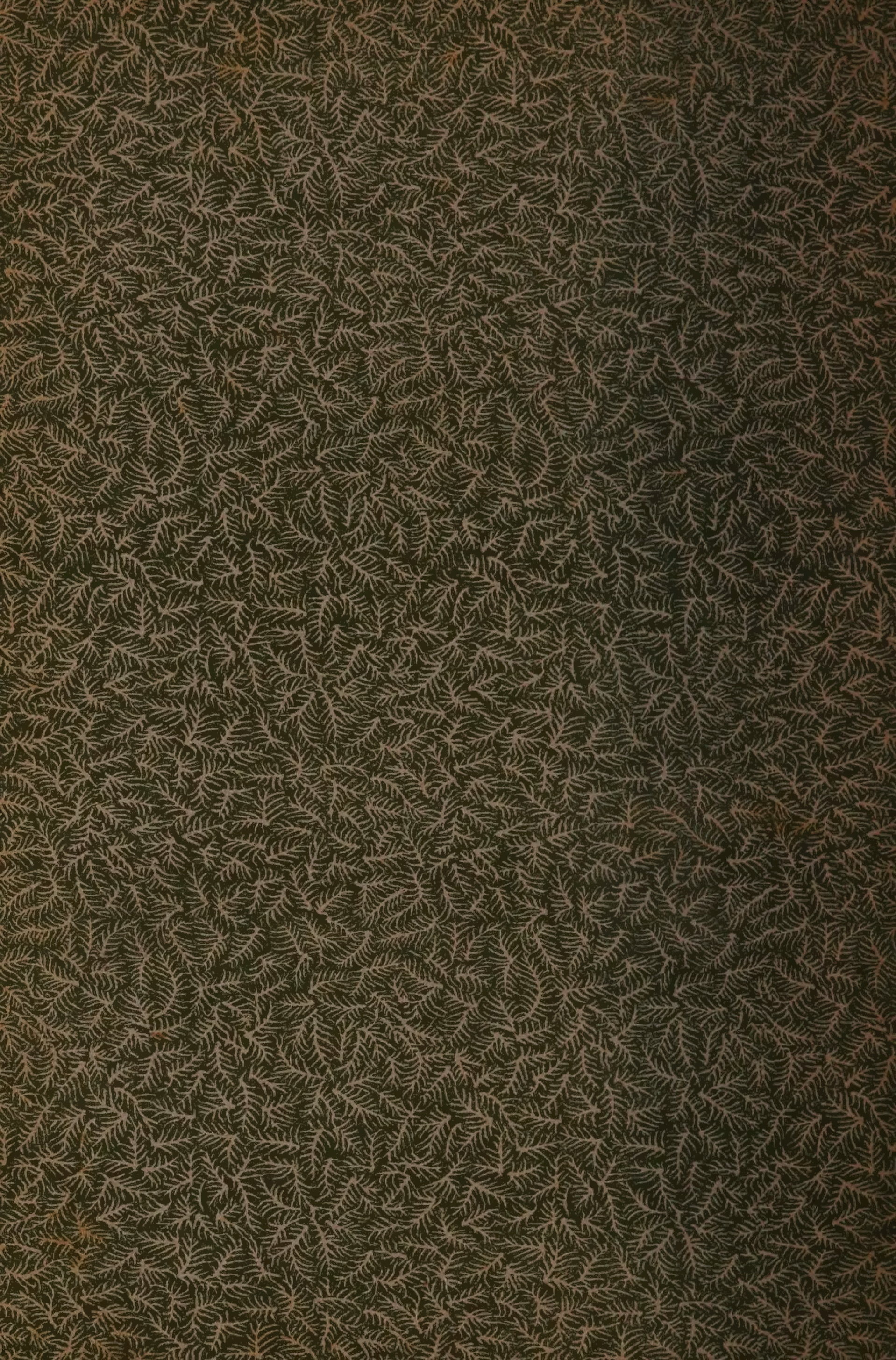
ש. ל. ציטרון

יוצרי הספרות העברית החדשה

ש. ל. ציטרון

יוצרי הספרות העברית החדשה

תולדותיהם, יצירותיהם, סגנונם וערך פעולתם

הוצאת שרברק, וילנה

המכירה הראשית אצל חברת „צנטרל", ורשה.

בדפוס סיקורת ו מיפנער. נובוליפקי 6.

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA, NOWOLIPKI 6.

יוצריה־בוניה של הספרות העברית החדשה, המתחלת עם הדור הראשון להשכלה, מחכים עדיין להיסטוריוגראף שלהם. כבר נעשו, אמנם, במקצע זה אי־אלו נסיונות באנתולוגיות ובחריסטימאטיות שונות; אבל הנסיונות הללו אין בהם כדי לספק את הצורך ספוק גמור, יען כי בכולם העיקר חסר מן הספר, והוא—ביאוגראפיות מפורטות של הסופרים עם תאור מלא ומקיף מסביבה שלהם ומהזרמים הצבוריים שבזמנם, אשר בלעדיהם אי אפשר לעמוד עמידה נכונה על טיב פרצופם המוסרי ולהכיר לדעת את הגורמים, שהשפיעו על יצירות רוחם והטביעו את חותמם עליהן.

בספרי זה אני רוצה למלא את החסרון הנזכר. מלבד תולדות מאפו, שהסתייעתי בהן בספרו הידוע של ראובן בריינין, ערכתי את יתר הביאוגראפיות על יסוד חמר עברי ולועזי, שברובו הגדול לא נתפרסם בדפוס עד היום, ושמתוכו מתגלים לנו קוים ושרטוטים חדשים לגמרי לתאור אישיותם הרוחנית של הסופרים ומהות עבודתם הספרותית.

מלבד תולדות הסופרים הקציתי פרקים מיוחדים לבקרת יצירותיהם. בפרקים האלה הבאתי דעות מבקרים שונים בחיוב ובשלילה, ויש אשר באתי ככתוב השלישי להכריע ביניהן בתוקף הוכחות מיוחדות משל עצמי.

במקומות שמצאתי צרך בדבר לבירור הענין, נתתי דוגמאות מובחרות מיצירות הסופרים בתוספות הערות והארות שלי ושל אחרים בנוגע לסגנון ולתוכן.

בין צעירינו קוראי־עברית, חניכי־בית וחניכי אסכולה, ישנם לא מעטים, הרוצים להקנות להם ידיעה הגונה בספרות הזקנים,

ומאין להם גם הפנאי הנחוץ גם הסבלנות הדרושה לקרוא את ספריהם במקומם, ינועו על האנציקלופדיות והקובצים הספרותיים השונים, ויש אשר לא ידעו איזוהי דרך המקורות שהם מבקשים, ונמצאים מוציאים את זמנם ואת עמלם לבטלה. אל סוג הקוראים הללו התכוונתי בשעה שעלה לפני במחשבה לכתוב את ספרי זה, שבו—כך אני מקוה—ימצאו את כל הידיעות הדרושות להם כדי להכיר הכרה שלמה וברורה את פעולת זקני סופרינו, יוצרי הספרות העברית החדשה.

לספרי זה, שאני נותן כאן לעת-עתה את חלקו הראשון, הכנסתי את חמשת סופרי-המופת שלנו, הקודמים בזמן, והם: אד״ם הכהן לבנסון, בנו מיכה יוסף, אברהם מאַפו, מרדכי אהרן גינצבורג וקלמן שולמאַן. קראתי לאלה בשם „סופרי-מופת" על שם זמנם, יען כי עכשו בימינו אין הללו צריכים ויכולים עוד לשמש סמל ודוגמה לרבים לא בצורת יצירותיהם ולא בתכנן. אבל על כל פנים הן מניחי-יסוד הם ובונים, וסוף, סוף הלא צריך לשים אל לב, כי אצלנו, וכך הוא גם אצל אומות-העולם, אין סופרים ראשונים ואחרונים אלא תחומים היונקים זה מזה ומשפיעים זה על זה, חוליות בשרשרת ספרותית אחת, שסופה נעוץ בתחלתה.

המחבר.

וילנה, סיון תרפ״ב.

אָדָם הַכֹּהֵן לֶבֶּנְסוֹן.

א) תולדותיו.

את זמן לידתו של לבנסון אין איש יודע לסמן בדיוק, ושונות ומרובות הנה ההשערות בזה. יש אומרים, כי נולד לבנסון בשנת תקמ״ח, היא 1788 למספרם; אחרים בקשו חשבון ומצאו, כי נולד לבנסון בשנת מיתתו של הגר״א, היא שנת תרנ״ח; וישנם גם כאלה המחליטים בודאות גמורה, לפי דבריהם, כי זמן לידתו של לבנסון היא שנת תקל״ו. הללו מביאים ראיה להחלטתם מעובדה זו, כי בהיות ל״ס למעלה מעשרים, השתתף בתוך קהל המלוים את הגר״א לבית-עולמו. לפי חשבון זה צריך להגיח, כי היה לבנסון במותו (שנת תרל״ט) בן מאה ושלש שנים. אד״ם הכהן עצמו, אף-על-פי שהיה רחוק מכל משפט קדום, נמנע בכ״ז מימיו, משום עינא בישא כנראה, להוציא מפיו מלה על-דבר מספר שנות חייו. גם בשיחותיו עם מכירים וידידים וגם בהמון קונטרסיו וספריו נזהר מנגוע בדבר זה אפילו ברמיזה קלה. בהקדמה לספרו „באורים חדשים״ הוא מוסר, אמנם, איזו ידיעות מקוטעות על-דבר תולדות ימי חייו, אבל, כנראה, הוא משתמט במכוון מציין את זמן לידתו. בהקדמתו הנזכרת הוא מספר סתם, כי נולד בוילנה במקום שנחשבו אבותיו לזקני תושבי-העיר, ושנת הִוָּלְדוֹ — מאן דכר שמה.

המשורר יל״ג משער, כי היה לבנסון במותו בן שמונים

וחמש שנים. יסוד לאותה השערה משמשת לו עובדה זו: בשנת תרל"ט שב המשורר יל"ג מחוץ לארץ לפטרבורג דרך וילנה. בבקרו אז את לבנסון בביתו, ספר לו, כי התראה בברלין עם המלומד המפורסם ר' יום טוב ליפמן צונץ, ותוך כדי דבור העיר, כי הזקן המופלג הזה עוד כחו חדש אתו והוא מלא עדיין עוז־עלומים, אף כי כבר הגיע למעלה מגבורות. באותו רגע התמלטה מבלי־משים מפי לבנסון הקריאה הזאת: „הלא אלה הנה שנותי אני!" אמנם — כך מוסיף יל"ג — מכירי וידידי, שנמצאו אז אתי בביתו של לבנסון, לחשו לי באותו מעמד באזני מתוך לצון: „אל תאמין לדבריו: הוא מעלים ממך עשר שנים שלמות בערך"; אבל פני לבנסון ענו בו כי אמת ידבר. אותה שעה לא שעת־שחוק היתה לו".

אולם, כמה שהיה מספר שנותיו של לבנסון באמת, אין זה עדיין עיקר כל־כך גדול. סוף־סוף אין חיי־אדם נמדדים באמת־המדה של הימים והלילות שעברו עליו, כי אם במדת חשיבות המסבות והמאורעות, שאירעו בחייו ושהשתתף בהם. וכי יש שום ערך, למשל, לאיזה מתושלח, שחי פחות מעט מאלף שנים, אם במותו הניח אחריו את בני־האדם עומדים על אותו סולם־ההתפתחות, שמצא אותם עומדים עליו ביום צאתו לאויר־העולם?

מה שראוי ביחוד לתשומת־לב מצדנו, הוא: שנות חייו של לבנסון עברו במאה התשע־עשרה, היא שנת־המאה היותר מהוללת בתודות העמים, ושהיתה לא פחות חשובה גם בדברי ימי עמנו. במאת־השנה הזאת נבקעו הקרים הראשונים של שמש המושכלות וההומאַניות, אשר לחומה התחילו נמסים עבותות הבלי־השוא והמשפטים הקדומים, שהקימו קירות־ברזל מבדילים בין עם לעם ובין גזע לגזע והפרידו בין אחים. אותה שנת־המאה הביאה בעקבותיה תנועה גדולה ונמרצת וצבא חליפות ותמורות גם בחיי עם ישראל פנימה. איזה חלק לקח לבנסון בתנועה זו ועד היכן הגיעה ההשפעה שהשפיע לטובתה על אחיו בני עמו? רק השאלות האלה מעניינות אותנו באותה שעה ובאותו מעמד ורק עליהן נבקש תשובה, ומספר שנותיו של לבנסון מה כי נתעכב עליו? ושנת לידתו מה כי נִנקר ונחטט בה ונבקש חשבונות רבים?

ובכן הבה נסתמך, אפוא, על השערתו של המשורר יל"ג, כי נולד לבנסון בשנת תקנ"ד וכי היה במותו בן שמונים וחמש שנים ונשוב לתולדותיו.

ילדותו של אדם הכהן לא היתה, כנראה, עליזה ביותר. בשחר ילדותו מתה עליו אמו, והיא צעירה עדיין, והוא נשאר אמון על-יד אביו, שהיה כל ימיו איש-מכאובות וידוע-חולי ושפל-ידים במלחמת-החיים. אז באו שניהם לגור בבית אביו הזקן, שהיה לו לאב שני ודאג לחנוכו. כמנהג הימים ההם נתן האב הזקן את נכדו הקטן, את אברהם דוב, על-יד מלמד ללמדו גפ"ת „על פי דרך הפלפול", וקודם שרכש לו הנער שום מושג על-דבר יסודי אמונת-ישראל וכתבי-הקדש והלשון העברית והעם העברי וההיסטוריה העברית, כבר ידע יפה „לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא ולטחון הרים בסברה". בהיות הנער בעל כשרונות מצוינים מאד, עשה בתלמוד ונושאי-כליו חיל עד להפליא, ועוד לא מלאו לו עשתי-עשרה שנה כבר יצא לו שם בכל העיר בתור למדן מופלג בתורה. קרוב לאותו זמן הוזמן לבוא לוילנה, על-פי התעוררות מצד הגר"א, איש אחד, ר' משה כהן שמו, שהיה מפורסם בכל הסביבה לידען גדול בכתבי-הקדש, ובעלי הבתים החשובים אשר בעיר מסרו לו את ילדיהם הקטנים ללמדם את התנ"ך לפי חוקי-הדקדוק ושמוש הלשון. אל החדר הזה נשלח גם אברהם-דוב. אולם יען כי בעת ההיא נחשב למוד כתבי-הקדש לדבר קטן-הערך ולענין טפל, האצילו לו אך שעות מועטות מאד וקבעו לו זמן רק בערבי-השבתות אחר הצהרים. אפס כי גם הגרגרים המעטים האלה, שנפלו לתוך אדמה פוריה, הספיקו די הצץ ציץ ועשות פרי-תנובה. השעות הספורות שנועדו ללמוד התנ"ך והדקדוק העברי, פעלו בלבו הער ובנפשו הרכה והמתפעלת של הנער פעולת-מהפכה ממש. הוא ראה לפניו פתאום עולם חדש, עולם של פואזיה נאדרה ורוח-אלהים מרחפת; הוא שמע את דברי החוזה הנשגבים והכבירים על האמתיות הנצחיות, על הטוב והרע, על הצדק והרשע; אזניו הקשיבו מתוך געגועים גדולים ונמרצים בהטיף הנביא דברי מוסר ותוכחה לעמו, אשר

נפשו גחלים תלהט באהבתו אותו; ויש אשר אנחה קשה ועמוקה עולה ובוקעת מתוך דברי המוסר והתוכחה האלה; ויש שמבריקים הדברים ברקי עברה וזעם, ויש שנשמעת מתוכם המית נפש מתעטפת ביגונה על צער האומה וגלות השכינה, ופתאום יהיה הקול לקול ששון ושמחה מביע תקוה וגהומים, ועל כל אלה התרפקות מתוך מסירות-נפש על האמת ועל הטוב! כל אלה פעלו על נפשו המתרשמת של לבנסון הצעיר פעולה מקסימה מאד. הוא ראה ונוכח, כי עם כל ידיעותיו המרובות בתלמוד ובמפרשיו אינו יודע עדיין כלום על-דבר המקורות הראשונים של תורת היהדות ועל-דבר האוצרות היותר חשובים של הלשון העברית וכיוצא באלה, ובחבה מיוחדת התחיל עוסק בלמוד כתבי-הקדש ושפת-עבר. מובן הדבר מאליו, כי נער קטן שכמותו, שנגש לעולם-הלמודים החדש לו הזה „בידים ריקות", בלי מורים ומדריכים, מוכרח היה להתנגש במכשולים על כל פסיעה ופסיעה; אבל רצונו הקשה כברזל עמד בפני כל המונעים והמעצורים ויוכל להם.

בין כך עשתה הסביבה את שלה. אך מלאו לנער שלש עשרה שנה, וכבר התחילו אבותיו חושבים על-דבר נשואיו. „עוד לא השפיקה לי השעה להעשות נער—כך מתאונן לבנסון—וכבר שמוני לבעל ולאב". אבל כך היה בימים ההם הגיון-הברזל של השקפת-העולם הישראלית. למולך החדש הזה, הוא נשואי-הבסר, העלו בכל שנה המון קרבנות מבני-ישראל, ואחד הקרבנות האלה היה גם לבנסון.

בהיות האשה אשר השיאו לו אבותיו מבנות העיירה הקטנה מיחיילישוק (שעל שמה נקרא מאז בפי ההמון בשם („בריל מיחיי-לישקער") הסמוכה לוילנה, לכן העתיק לבנסון את מושבו, כדרך העת ההיא, אל העיירה הנזכרת להיות שם הוא ואשתו הצעירה סמוכים אל שלחן חותנו. ארחות חייו אחרי חתונתו לא נשתנו אפילו שנוי כל-שהוא. הוא הוסיף ללמוד גמרא ופוסקים מפי מלמדו הישן, שבא אתו לגור בבית חותנו, ולבלות את עתות מנוחתו בלמוד כתבי-הקדש והדקדוק העברי. יש יסוד לדבר, כי בעת ההיא התחיל לבנסון עושה את נסיונותיו הראשונים להריק את מערכי-לבבו על הנייר; באותו זמן התעוררו בו דמדומי ההרגשה הראשונה, כי

נועד להיות מיסד כנסיה חדשה של משוררים וסופרים עברים, אולם לפתח את כחותיו הרוחניים וכשרונותיו, לעורר אותם לחיים, לעבודה—דבר זה לא יכל עדיין לעשות, כמובן, כי קודם כל עמד לו למכשול בדרכו העדרם הגמור של ספרי-למוד כלליים, ועל-ידי זה גם חסרון השכלה כללית.

במצב זה עברו על לבנסון שמונה שנים. בין-כך כלו לו ימי שבתו על שלחן-חותנו, ותור-הזהב של ירידת המן פסק לבלי שוב עוד. מאז צריך היה לדאוג בעצמו לפרנסתו ולפרנסת בני-ביתו. בשביל-כך עקר את דירתו ממיחיילישוק אל עיר-המחוז א ו ש מ י אַ-נ י, ששם נתמנה מאת ראשי-הקהל למשרת דיין. בכהונתו זאת שמש ארבע שנים.

כנראה לא השפיקה הכנסת הדיינות ללבנסון די מחיתו, ולפיכך שלח את ידו גם בעסק אחר חולוני. אבל העסק הזה היה עסק ביש, אשר בלע גם את מעט כסף-הנדה, שהביא אתו מבית חותנו. כשמטה ידו והוא נשאר בלי אמצעי-מחיה, שב לעיר-מולדתו וילנה, ושם נעשה מלמד. הוא למד את ילדי-ישראל את התלמוד עם מפרשיו, גם את כתבי-הקדש ואת דקדוק הלשון העברית. צריך לשער, כי לא רק משום דאגת-הפרנסה בלבד נתעורר לבנסון לשוב לוילנה, אלא בתוקף עוד הרגשה אחת יותר חזקה, והיא: תשוקתו העצומה לשבת במרכז החיים האנטלקטואליים העבריים של אותו זמן ולהקדיש את עצמו אל הדבר החביב עליו כל-כך — לחקר ידיעת כתבי-הקדש והלשון העברית.

בעת ההיא שם לבנסון אל לבו לרכוש לו גם ידיעות כלליות, והתמכר אל למודיו החדשים בשקידה נמרצת. בשבתו תמיד, מחוסר אנשים כלבבו להתרועע אתם, בודד וגלמוד, התחיל עוסק בלמודי המאתי מאתיקה והגאוגראפיה ובחכמת ההגיון ובפלוסופיה התאולוגית הישראלית. בחשק מיוחד שקד גם על הקבלה ולמד אותה לדעת על בוריה ולעמקה, אף כי, לפי דברי-עצמו, לא היה לו אז עדיין שום מושג על-דבר מקורה. בתקופת-העת הזאת הונח אצלו היסוד לאותן חמחשבות הפלוסופיות והיחס הבקרתי אל המיסטיציזמוס המעורפל, אשר בהמשך הזמן התבלטו בספריו בתוקף כל-כך מרובה יבבהירות כל-כך גדולה. כמו שמעיד לבנסון על עצמו הועילה לא

מעט חובת־אומנתו בתור מלמד לעורר בו תשוקה עצומה וכמיה עזה להעמיק חקור חקירה דקה מן הדקה בתוך תוכן של מליצות כתבי־הקדש וסגולות הלשון העברית. „אף כי מלאכת המלמדות אינה חשובה בעיני העם—כך כותב לבנסון—אבל אני ידעתי היטב מה מאד גדל ערכה ביחוסה אלי".

עשר שנים רצופות עסק לבנסון בעבודת המלמדות, שהיתה אצלו, כמו שכבר ראינו, לעבודה שבלב. עשר שנים בלי־הפסק הפיץ את דעת כתבי־הקדש והלשון העברית בין נערי־ישראל בוילנה. כל היום ישב ולמד את תלמידיו, ובעתות־הפנאי שלו הוסיף להקנות חכמה לעצמו. אבל מבנה גוו הרך לא יכול עמוד בפני העמל הרב והקשה הזה. הוא התחיל יורק דם מגרונו, אף נראו בו סימנים אחרים של מחלת־השחפת. אז צוו עליו הרופאים במפגיע לעזוב את חיי־הישיבה, שהסכין בהם, וביחוד האיצו בו להסתלק ממלאכת־המלמדות, המזקת לבריאותו מאד. בהשתדלות רעיו וידידיו לא השפיע הדבר לרעה על מצבו החמרי, כי בקשו ומצא בשבילו ענין אחר יותר קל לענות בו. עבודתו החדשה נתנה לו את האפשרות לחיות חיי תנועה מתונה וגם ביותר רחבות חמרית לעמת מצבו הקודם. דבר זה, יחד עם דייקנותו המופלאת ומתינותו השקולה והמדודה בהליכות חיי יום־יום, הם הם שעמדו לו להשיבו בעת מועטת לאיתנו, והמחלה הנוראה, אשר נתנה בו אותותיה אותות, חלפה עברה ועקבותיה לא נכרו עוד בו לעולם.

אולם לעומת זאת לא מצא לבנסון לנפשו בעבודתו החדשה שום ספוק רוחני־מוסרי, ולא עוד, אלא שגם היתה לו למורת־רוח. היא היה סרסור, היינו: איש־הבינים בין המלוים העשירים ובין הלוים העניים, בעוד אשר תעודתו הטבעית היתה להפיץ דעת בין אחיו בני־עמו, המדוכאים מלחץ חיצוני וקופאים בבערות פנימית. כי לא היה משלח־ידו זה נעים ללבנסון—על זה מעידים דבריו אלה: „לבי היה עלי דוי—כך מספר לבנסון—בהגותי בימים עברו, באותה העת המאושרת כשהייתי חי ונושם באהלה של תורה ודבר אלהים; אבל אני גורשתי מגן־עדני על־ידי המסחר הבזוי." באחרונה פקע אמנם כח סבלו באמת, ולשם איזו תקוות בלתי־מבוררות לו, שלא

יכול כמובן, להיות בטוח במלואן, הסתלק ברצונו הטוב מעסק־הסרסרות, אף שהביא לו בפריו שכר רב.

קרוב לאותו זמן עלה הרעיון על לב לבנסון להוציא במהדורה חדשה את כתבי־הקדש עם באורו הגרמני והעברי של בן־מנחם בתוספת באור חדש משלו. בעת ההיא כבר רבו אמנם הפרושים והבאורים לכתבי־הקדש. אבל כולם היו מוטבעים בחותם הנושנות ולקויים גם בפירוש המלים גם בפשוטו של מקרא. רובם ככולם הוציאו את המקראות מדי פשוטם ופירשו אותם בהתאם לאגדות התלמוד והמדרשים ועל־ידי זה עקמו בהכרח את הכתובים. גם הבאורים שחברו על־ידי תלמידיו של בן־מנחם תחת השגחת רבם הגדול, לא יכלו להניח את דעתו של לבנסון. אולם עוד הוא עושה כה וכה שם אל לבו, כי הוצאת מהדורה חדשה של כתבי־הקדש יחד עם פירוש חדש משלו, היא עבודה גדולה וקשה מאד, ולא לו לבדו להוציא אותה אל הפועל; גם אפשר הדבר, כי לא נמצא אז תחת ידו סכום־הכסף המסוים הדרוש לצרך הגשמת המפעל החשוב הזה. את זה ראה ונתון אל לבו ויפן אל הביבליאוגרף העברי המפורסם יצחק־אייזיק בן־יעקב בהצעה, כי ישתתף אתו בעבודתו, והלה נאות להצעתו בנפש חפצה. באופן זה השיג לבנסון את מטרתו, אשר נשא אליה את נפשו כל הימים, כי נתנה לו האפשרות להקדיש את עצמו כולו אל המפעל האהוב עליו וכל חובבי כתבי־הקדש וחכמי־המקרא מאז ועד היום נתנו ונותנים עדותם, כי מלא לבנסון את העבודה אשר העמיס עליו ביתרון הכשר דעת ובישרת לבב אתו.

בעת ההיא כבר נתפרסם שם לבנסון על־ידי ספריו בין היהודים שואפי־השכלה, וביחוד על־ידי החלק הראשון מספרי „שירי שפת־קדש״, שיצא בלופסיאה בשנת תר״ג ושעורר בזמנו התפעלות והתלהבות עצומה בין צעירי־העברים. העם התיחס מתוך אמון גדול אל עבודתו של לבנסון בהוצאת כתבי־הקודש, ומספר החתומים על ספרו עלה לשלשת אלפים,—סכום לא קטן לפי תנאי הימים ההם. המפעל הצליח באופן מצוין והביא לבעליו רוח הגון.

מן היום שעזב לבנסון מחמת מחלתו את מלאכת־המלמדות, השתדל להפיץ בין העם את דעת כתבי־הקדש והלשון העברית על־ידי ספריו. אולם כעבור חמש שנים בא המקרה בעוזרו לשוב

ולעסוק בעבודתו זו החביבה עליו באמצעות הדבור החי, בעל=פה. בשנת תר״ח נקרא לבנסון להיות לראש מורי הלשונות העברית והארמית בבית מדרש=הרבנים, שהיה אז בווילנה, וחמש=עשרה השנים ששמש בכהונתו זו היה תור=הזהב בחיי בית=המדרש הנזכר ביחס אל הלשון העברית. מבית מדרשו של לבנסון יצאו התלמידים עשירים מאד בדעת הלשון העברית, ורבים מהם היו בהמשך הזמן לסופרים גדולים בישראל. די לי לקרוא בשמותיהם של הד״ר י״ל קנטר, אברהם יעקב פאפירנא, אהרן שמואל ליברמאַן בעל „האמת״, ד״ר שלמה מנדלקרן, יהושע שטיינברג, אברהם אליהו הרכבי ועוד ועוד, שכלם היו מתלמידיו של אדם הכהן. אולם מלבד העניגים שנכנסו בחוג למודו, השתדל לבנסון לפעול בכלל על התפתחותם הרוחנית של תלמידיו, להרחיב את אופק מבטם, ולהיות להם לעזר להקנות לעצמם השקפות=עולם קבועות ודעות מוצקות. לבנסון עצמו היה מפורסם בתור איש אמיץ ותקיף בדעותיו ובאמונותיו, ההולך בצעדי=און בדרך שכבש לו אחרי מלחמות רבות וקשות של מחשבות והרהורים שבלב; מדרכו זו לא נסוג אחר אף כמלוא=השערה, כי האמין אמונה עמוקה, שאחת היא ואין בלתה. וזה גרם, כי בין מורי בית=מדרש הרבנים בעת ההיא לא היה אף אחד, שהשפיע השפעה כל=כך נמרצת על הצעירים חניכי=הבית כלבנסון. אליו היו התלמידים פונים לא רק בעניני למודו המיוחד לו בלבד, אלא גם בהרבה שאלות אחרות, יותר חשובות, שהעסיקו את מחותיהם, בדעתם נאמנה, כי רק מפיו הם יכולים לקבל עליהן תשובה, והתשובה תהיה ישרה, נאמנה ונכונה, אחד בפה ואחד בלב, בלי עקיפין והליכת סחור=סחור, ועם זה תהיה התשובה הגיונית ופרי מחשבות עמוקות. בכלל הצטיין לבנסון בתקיפות דעותיו והוכחותיו, באופן הגיונו, בעוז רצונו ובברק שכלו, והיתרונות האלה נשארו אצלו תמיד ולא פג כחם גם בהגיעו לימי זקנה ושיבה. וזוהי סבת הקסם המוסרי, שהקסים לבנסון את המון תלמידיו, והיא שעמדה לו, כי גם לאחר הרבה, הרבה שנים של פרידה, היו תלמידיו, מזכירים תמיד את שמו מתוך יראת=הרוממות וסלודים גדולים עמוקים.

כשעזב לבנסון מפני תשישת כחו את כהונתו בבית מדרש

הרבנים, לא פסק בכל זה, למרות זקנתו המופלגת, מעבוד את עבודת הספרות עד יומו האחרון. אולם הזקנה לא הטביעה את חותמה גם על חייו הפרטיים, כי השתדל ככל האפשר לשמור על רעננות רוחו ועוז נפשו. כל תושבי וילנה ידעו את הישיש הנכבד, בעל הצורה והקומה הגבוהה שנכפפה קצת בימים האחרונים, המטייל יום-יום רגלי ברחובות העיר או בנאות-דשא, חליפות, הכל לפי תקופות-הזמן. כשהוא מתיחד בדד בחיק הטבע ביום חום ושרב של קיץ בתוך עמקים ויערות, או כשהוא מתהלך ביום קור וקרח בחוצות העיר המלאות תשאות רב, — תמיד היה מושך אליו את העין ומעורר מצד הקהל המנומר יחס של כבוד והערצה בצעדיו השקולים והמדודים ובעיניו הכהות אמנם מזקן, אבל מפיצוח עדיין אש מבטי-שכל חודרים, עמוקים ושנונים, המזכירים את מבטי הפאטריארכים הקדמונים. כזקן, כנער, כאיש כאשה, כיהודי כנוצרי, כבני-ההמון, כבני-האפרתים, כולם היו נוטים הצדה מתוך יראת-הכבוד כדי לפנות את הדרך לפני הסבא בעל ראש-השלג, הנושא על פניו חותם מחשבות והרהורים עמוקים כתהום ועקבות הדרך הרב, שעבר בה בימי חייו הארוכים ומרובי-העמל ועם זה גם מרובי הבנה פנימית בתעודת ההויה האנושית ותכליתה.

עד ימיו האחרונים לא ידע לבנסון לא מאהבת הפטפטנות של הזקנה ולא מרפיונם הרוחני של האנשים היודעים, כי המות כבר עומד מאחרי כתלם. לבנסון אהב את החיים והשתדל תמיד להאריך את חייו. אבל כל זה לא השפיע אפילו השפעה כל שהוא על דעותיו והוכחותיו, שנשארו תקיפות ומצוקות כסלעי-איתן כבימי עלומיו. ובאותה הדייקנות והקפדנות המוסרית, שהתיחס בה לבנסון אל עצמו, התיחס גם אל אחרים, ואהבתו העמוקה אל האמת ועוז ההגיון שבמחשבותיו פעלו בהכרח פעולה עזה ונמרצה גם על בני-סביבתו, וכל מי שנמצא אתו במחיצתו, הרגיש בעמקי נשמתו עד כמה הוא נפעל ומושפע מכחו המוסרי של לבנסון.

כאמור לא חדל לבנסון מעסוק בעבודתו הספרותית עד בא קצו. ביום השלשה עשר לחדש חשון שנת תרל"ט בשעה השביעית בבוקר, כשנכנסו אליו אל חדרו, נמצא מוטל מת על מטתו, ועל השלחן הקטן אשר לפניו מונח מאמר על-דבר באור פסוק בכתבי-

הקדש בשם „אמת מארץ תצמח". את המאמר הזה התחיל לכתוב בליל הקודם, ובעלותו על משכבו קוה לכלותו למחר. אבל את המחר הזה לא זכה לראות עוד. בלי יסורים וחבלי־גסיסה נחלצה נפשו מגוו, והוא מת מיתת נשיקה ממש.

ב) עסקנותו הצבורית.

בפרק הקודם אמרתי, כי לבנסון היה גבוה גובה רוחני משכמו ומעלה מבני־דורו, כי הצטיין מהם בעוז הגיונו, בשכלו השנון ובאמץ־רוחו המופלא בעניני אמונות ודעות,—יתרונות, שאין חזיונם כל כך נפרץ בין סופרינו. אבל עוד יותר חשוב ויותר נעלה היה ערכו של לבנסון על שדה העסקנות הצבורית. הגורל הטה חסד מיוחד ללבנסון, כי העמיד אותו על פרשת־דרכים בין שתי תקופות גדולות בחיי היהודים וחלק לו לא תפקיד פאסיבי של רואה בטל, העומד ומסתכל מן הצד בדראמה ההיסטורית הנאדרה הזאת, כי אם תפקיד של פועל אַקטיבי המשתתף בעצמו במהלך התפתחותו של פרוצס זה. בהלקו של לבנסון עלה להיות מיסד כנסית הגבורים הלוחמים ואחד הפועלים החרוצים המניעים את גלגלי הפרוגרס ההיסטורי בין בני־עמו, אשר בעת ההיא נבקעו אך זה מעט על אופק שמיהם קוי השחר הראשונים והחורים של חיים חדשים ומחשבות חדשות. כדי להכיר לדעת את תעודותיה של כנסיה זו, את השאיפות שהונחו ביסודה ואת תנאי עבודתה, צריכים אנחנו לסקור סקירה קצרה על תקופת־הזמן שקדמה ללבנסון—היא המחצית השניה של המאה השמונה עשרה—ושבעקבותיה באה העת החדשה עם עובדיה־פועליה החדשים ובתוכם אדם הכהן, מרדכי־אהרן גינצבורג, אלעזר הורביץ ושאר הגבורים בעלי־הכשרון מגיני הדעות החדשות.

חשכת־מצרים שררה בעת ההיא בחיי יהודי ליטה. הרבנות החנוטה והמאובנת ישבה לכסא ותשפוך את ממשלתה על כל בשר. על פיה היו נחתכים כל אנטריסיו של האיש הישראלי, כל מחשבותיו ועלילותיו מן הבקר עד הערב, מן החדר עד הקבר. מרכז כל הענינים הצבוריים לסוגיהם ולמיניהם השונים היה בית־הכנסת, והרבנות היתה נשמת הבית הזה, מצוָה ושלטת בלתי־מוגבלת בספירה

זו של החיים הדתיים, ורוח החיה באפני כל החיים הישראליים. הרבנות רכזה בתוכה כניצוצות-האש בנקודת-השרפה את כל עניני-הקהלות; היא שעבדה לחפצה בחזקת היד כל מח חושב וכל לב הוגה בישראל, ותסל דרכי-חיים לפני הפרט והכלל. האינדיבידואַ-ליות הישראלית נתטשטשה לגמרי ורצונו של היחיד הוגש לנחושתים. הרבנות העמידה משמר כמעט על כל תנועותיו והליכותיו של היהודי ותשם בסד רגלו, הכניעה בקרבו כל רגש חפשי וכל שאיפה חפשית, והוא כאלם לא יפתח פיו, כי רחפה על פניו רצועת הקהל בן טפוחה של הרבנות. הקנאות והבערות שמו שמות בעם, כי גבוה מעל גבוה שומר ומסוכך בענן לו מעבור אליו כל ניצוץ של אור. רוע מצבם הפלכלי של יהודי-ליטה, בתוקף רדיפות ולחיצות מן החוץ, על-ידי גזל משפט ועושק זכיות-אדם, עוד הרחיבו העמיקו את החשך והעלטה מסביב. העם נסגר מתוך יאוש מר כצב בקליפתו בד׳ אמות של החיים המיסתיים-הדתיים, ומתוך הרגשה פאַטאַלית הפקיד את עתותיו וגורלו בידי מאַשרים מתעים, אשר התאמצו להגדיל ולהגביר את העצלות והתרדמה הנסוכות עליו, והוא נגרר אחרי מנהיגיו גררה עורת כבהמה בבקעה לכל אשר רוחם תניתנו.

אין כל ספק, כי אלמלי היה מצב-העניגים המעציב הזה הולך ומתמיד, היו יהודי-ליטה מגיעים סוף סוף לידי דגנראציה גוראה והתנוונות חמרית ורוחנית; אבל מתחלת המאה התשע-עשרה נעור ממערב רוח גדולה וחזק, רוח משבר ומפרק את מבצרי החשך והראַקציה, משליך וממגר לארץ את בחוני הבלי-השוא והמשפטים הקדומים, והרוח הזה בא וינח גם בגבול ישראל שבגרמניה, ולא ארכו הימים וכנופיה קטנה של אנשים ממזרח באו וקסמים בידם ויפלסו לרוח הזה לאט, לאט נתיב ויפלגו לשטפו תעלה, מצערה בראשיתה וגדולה באחריתה, גם אל ליטה הסמוכה, ולבני ישראל היה אור במושבותם.

איזו היו, אפוא, אותם הקסמים, שבהם עשה קומץ האנשים הנזכרים מעשי-הפלאות האלה?

הללו היו—לא יאֻמן כי יסופר—כ ת ב י - ה ק ד ש ו ה ל ש ו ן ה ע ב ר י ת!

הפעם ראינו, שלא צדקו אלה המחליטים, כי אין ההיסטו־ריה נשנית ומחזרת על אכסניה שלה. ראינו, כי אותו התנ"ך, שחולל מהפכה עזה ונמרצה בהתפתחותם הרוחנית ובהשקפות עולם של כמה מעמי אירופה, — תנ"ך זה הכניס אור גם אל משכנות יעקב שבליטה ופולין.

פה אנו עומדים, בסקירה ראשונה, לפני חזיון מופלא מאד. ידוע הדבר, כי אצל עמי־אירופה צריך היה לדכא קודם דכוי גמור את זרוע הכהונה הקאַטולית כדי לתת את האפשרות לעם לקרוא את כתבי־הקדש בתרגום ללשון מובנת לו, וזה גרר אחריו אחר־כך בין העם שנוים ידועים בדעות ובאמונות, ולבסוף גם מהפכה גמורה בהשקפות־עולם שלו בכלל. אבל האפשר היה שיצויר חזיון כזה גם אצל העם העברי, שתמיד ובכל מקום, בכל משך ימי־הבינים, יכל לקרוא את כתבי־הקדש במקורם? גם בני־ההמון שבקרב העברים הגו בכתבי־הקדש, ורק מעטים מהם לא הבינו את פירוש המלות. לפי זה הן לא יכלו היהודים להעלות על הדעת, כי דעתם את כתבי־הקדש תהא משמשת כח דוחף להתפתחותם הרוחנית. ואף־על־פי־כן נעשו אותם כתבי־הקדש גם בחיי היהודים גורם מרובה־התוקף, שמשך אותם בכח עצום אל דרך הפרגרס וההתקדמות.

צריך להעיר, כי כתבי־הקדש פעלו את פעולתם הכבירה לא בתכנם, אלא בצורתם, כלומר, במדברם המליצי־הפיוטי, במתק לשונם ובעזוז מבטאיהם. תוכן כתבי־הקדש היה ידוע לכל יודעי־ספר מבני ישראל, אבל איש לא עמד על יפים האמנותי. הרדיפות שנרדף העם העברי במשך אלפי שנה שללו ממנו את טעם ההוד והנועם והקהו את חוש היופי שלו לגמרי. על דבר זה עמדה כנסית שוחרי־האור עם לבנסון בראש, ופה מצאה לה כר נרחב לפעלה ולעבודתה. הגבורים הללו הבינו יפה, כי כדי שהתעמולה שהם עושים בקרב העם לטובת הדעות החדשות, תביא את הפרי המבוקש, צריך לדבר אליו בלשון צחה ונעימה ועם זה גם מובנת לו הבנה שלמה. ויען כי העם העברי לא ידע שום לשון אירופית, לא נשארה לפניהם דרך אחרת יותר קלה ויותר פשוטה מאשר לדבר אליו בשפה העברית, שסוף, סוף לא היתה זרה לו. זה

עורר את הנחיצות להפיץ בין העם העברי את דעת לשונו הלאומית, וזאת היתה ראשית פעלם של הגבורים חלוצי־ההשכלה. אולם כאן התנגשו הגבורים החלוצים האלה פנים ואחור במלחמה קשה מאד מצד הרבנים והחרדים. המלחמה הזאת, שקבעה לה מקום על עמודי ההיסטוריה הישראלית בשם מלחמת האור עם החשך, ראויה היא שנתעכב עליה בשביל להבליט את התפקיד, שמלא בה אדם הכהן לבנסון.

הרבנים והחרדים לא יכלו, כמובן, לצאת בשנאה גלויה נגד אלה השואפים להפיץ בעם את דעת כתבי־הקדש והלשון העברית. אבל ההרגשה האינסטינקטיבית של שמירת־עצמם, היא היא שחזקה את ידיהם למלחמה זו. לבם אמר להם, כי הפצת דעת הלשון העברית באופן שרוצים בו השואפים המחדשים, מוכרחת לצרף ולזכך ולצחצח את המחשבה הישראלית, מה שעלול להביא סוף־סוף לידי כך, שהמחשבה הישראלית המצרפת והמזוקקת תתקומם בכח אדיר וחזק נגד הפלפול התלמודי היבש והסכולאַסטיקה הרבנית הצנומה, שאין בהם כדי להזין את הלב ולרומם את הנפש. על דבר זה עמדו הרבנים מלומדי־המלחמה והתחילו מזדיינים נגד בעלי־הכנסיה החדשה ונגד אדם הכהן לבנסון, שעמד בראשה. אולם אך נגשו הרבנים לפעלם נבוכו ויהיו אובדי־עצות מבלי דעת מה לעשות ובמה להתחיל. סבת מבוכתם זו היא פשוטה מאד. הן הסכן הסכינו הללו מימיהם להוציא את בני־אשפתם ואת אבני־הבלי־סטראות שלהם לא מאוצר השכל הקר והבינה הישרה וההגיון הבריא, כי אם מבית־גנזן של הטראַדיציות הדתיות, וכיצד יכלו לבוא ולהלחם בשם הדוג נגד האנשים החדשים, שלא החריבו כלום ולא עקרו כלום ושלא באו להרוס את הדת כלל, כיצד יכלו הרבנים להלחם בשם הדת נגד האנשים החדשים, שלא באו אל הקהל העברי בשום תיאוריות חדשות ושלא הרימו שום דגל חדש? רצוננו הוא רק להפיץ בין בני עמנו את דעת כתבי־הקדש, פליטת ירושתנו היקרה והקדושה מימי־קדש — כך היו האנשים החדשים אומרים, וכי אפשר היה להלחם נגד סיסמה כשרה וחסידה כמוה משום נקודת־מבט דתית איזו שתהיה?

אפס כי לא ארכו הימים ולבנסון וחבריו יצאו מן העוגה

הקטנה והצרה, אשר עגו לעצמם בתחלה. ביום בקר אחד התחילו דורשים תקונים ידועים בחייו הפנימיים של העם; התחילו מדברים בפה מלא על־דבר נחיצות הפצת השכלה כללית והרחבת ידיעות מועילות במקצעות השונים של מלאכה ואומנות, וכך הלכו דרישותיהם של המשכילים ונעשו מעט, מעט רחבות יותר ונוגעות נגיעה יותר עמוקה בחייו ה מ ע ש י י ם של העם. אז האמינו הרבנים, כי הגיעה שעתם לשנס את מתניהם ולצאת למלחמה בשם הטראַ־דיציות הקדושות, הטראַדיציות הדתיות, שסכנה נשקפת להן, לפי דבריהם, מצד המשכילים החדשים והתעמולה שלהם. אולם הרבנים כבר אחרו את המועד קצת. מתוך שהמשכילים באו אל העם לא בשטות פלוסופיות חמורות כאותן של שפינוזה ואקוסטה ולא בתורה של מסתורין ורזין דרזין כזו של המקובלים, אלא בדעות מעשיות, השואפות להטבת מצבם החמרי של יהודי־ליטה ולהרמת מעמדם הרוחני, נמצאו פה ושם אנשי־לב ומח אשר הבינו, כי הכנסיה החדשה, אם אך תעשה חיל, עלולה להעמיד את יהודי ליטה ופולין בקרן אורה ולבצר להם עתידות טובים ויפים, והאנשים האלה התאמצו לעמוד לימין המשכילים ולעזור להם בכל יכלתם. זאת ראו הרבנים והחרדים מתנגדי התנועה החדשה ויעטו כמעיל קנאה ובעברה וזעם יצאו ללמלחמה על המשכילים המחדשים. קודם כל הוציאו דבה בקרב העם על לבנסון ועל מרדכי אהרן גינזבורג ועל צבי קצנלנבויגן ועל אליעזר הורביץ, כי הם נמנים על כת ה ב ר ל י נ י ם. כלומר, שהם מן המתקנים יוצאי בית־מדרשו של מנדלסון, זדים ומרשיעי־ברית, שעיקר שאיפתם היא להתעות את העם מדרך האמונה והדת אל דרך הכפירה והמינות. זת היה מצד הרבנים והחרדים קול האות הראשון למלחמה.

עבר איזה זמן ונתעורר הרעיון אצל לבנסון, כי הצלחת מפעלם של המשכילים דורשת, שיהיה להם בית־כנסת מיוחד לעצמם, ותיכף נגש הוא וחבריו אל העבודה. מובן מאליו, כי קמץ המשכילים העסקנים האלה, שהיו ברובם אנשים בלתי אמידים, לא השיגו ידם לבנות להם בית־כנסת יפה ומהודר כל צרכו. אבל הן זה לא היה אצלם העיקר. עיקר כוונתם היתה לקבוע לחבריהם חכימי־דעים מקום מיוחד, שיהיו יכולים להפגש ולהזדמן בו לעתים

קרובות ולהרגיש את עצמם בסביבה של אנשי־שלום. ולמלוי צרכיהם אלה הספיק להם החדר הצר והנקי, אשר שכרו להם בבית איש זר, ושהתקינו והכשירו אותו בכל תשמישי־הקדש של בית־תפלה. שם היו החברים נפגשים יחד, ביחוד בימי־השבתות, מוסרים ידיעות איש לרעהו ושומעים חדשות איש מפי חברו; אלה היו מספרים מתוך התפעלות של שמחה על הנצחונות, שההשכלה נוחלת פה ושם, ואלה היו מספרים, להפך, מתוך עצבות וכבד־ראש על מפלותיהם של המשכילים, ואחרים היו עומדים ומקשיבים רב קשב ובלב דופק לבשורות הטובות והרעות. אל בית־הכנסת הזה היו באים לפעמים גם זוברים מערי־השדה, שנזדמן להם לסור לוילנה, ושם היו מתקבלים בסבר פנים יפות וביחס־של־אחים חם ונלבב מאד. כך נעשה בית־הכנסת הזה מרכז לחלוצי־ההשכלה ולתל, שכל המשכילים בין יהודי ליטה פונים אליו.

אולם אם מצד אחד הביא בית־הכנסת המיוחד הזה רב טוב למשכילים, כי נתן להם את האפשרות להתאגד יפה, לבוא בברית עם אנשי־שלומם ולהסתדר לחטיבה שלמה ומוצקת, — היה מצד שני לתועלת לא מעטה גם להמחנה שכנגד, להרבנים והחרדים. על־ידי בית־הכנסת הזה נודע להחרדים המקום שאויביהם נחתים שם ואת הפוזיציות שהם מתבצרים בהן. צריך להעיר, כי בעת ההיא עוד היו גם המשכילים מאריכים בעליונים ומקצרים בתחתונים, כלומר, לובשים קאַפוטות ארוכות וסרוחות על הארץ כמנהג היהודים האורטודוקסים, ובכלל לא נבדלו המחדשים באָרחות חייהם בשום דבר מן היהודים בני הדור הישן. המהפכה שנעשתה בדעותיהם ובהשקפות־עולם שלהם היתה עדיין חדשה יותר מדי ועוד לא היה ספק ודי עז בידה להתבלט בצורה מעשית. קונקרטית, באופן, שאנשים רחוקים זה מזה בדעותיהם ובהשקפותיהם כרחוק מזרח ממערב, נשתוו יחד בבגדיהם וביחוסם אל מנהגי־הדת וחנוך הילדים. רק לאחר שנוסד בית־הכנסת הנזכר התחילה תקופת ההתבדלות בין המשכילים ובין הקהל העברי. מי שבקר את בית־הכנסת של המשכילים, העיד בזה על עצמו, כי הוא נמנה על המחדשים, ועל־ידי־כך נחשב ממילא צר ואויב להרבנים ולהחרדים. בתנאים כאלה מוכרחת היתה המלחמה להעשות לעיני השמש וגלוי לכל. ואמנם

לא עברה עת מועטת והיהודים תושבי־וילנה נחלקו לשני מחנות: על המחנה האחד נחשב הרוב הגדול והמכריע של העם, היינו, היהודים המחזיקים בנושנות, אוֹתם היהודים החושבים, כי כל יצירותיה של הספרות הרבנית מימי־הבינים ואילך מקדשי־האומה הן ואין אדם רשאי להרהר אחריהן ולבקרן וכל הנוגע בהן לא ינקה, ואל המחנה השני נצטרפו המשכילִים המעטים במספרם שמצאו, כי חייהם הסוציאַליים והדתיים של יהודי ליטה זקוקים לשנוים גדולים ונמרצים.

וקשה היתה המלחמה וארוכה מאד. משני הצדדים נלחמו במרץ ועז־רוח, בחריצות יתרה ובמרירות מרובה; אלה לְעמת אלה הוציאו אל שדה־המערכה את אבני הקלע ואת כלי־התותח היותר כבדים, ולבנסוֹן עמד בין קושרי־המלחמה.

לֹא כאן המקום לפרוט אחת אחת את תוצאותיה של מלחמה זו. די לסמן את העובדה, כי המלחמה הזאת, שעלתה בקרבנות גדולים ומרובים מאד, היא היא שהביאה בסופה את תנועת־ההשכלה הגדולה והכבירה, שהקיפה בשנות הארבעים, החמשים למאה שעברה את מושבות יהודי ליטה ופולין.

הריני רואה לנכון להעיר, כי אין אני בא פה להנעים זמירות להמשכילים הראשונים אוסרי מלחמת־ההשכלה. צריך להודות, כי המשכילים הללו ברובם הגדול לא עמדו על הגובה הראוי של הפרספקטיבה ההיסטורית, והם נגררו בלי דעת וחשבון אחרי משכילי־המערב, תלמידיו של בן־מנחם שראו את תשועת־ישראל בשרפת גשרי־העבר והאמינו למצוא את הפתרון לשאלת עתידותיו בהתבטלות עצמית ובהתחקות קופית לחיי־זרים. אין כל ספק בדבר, כי הרבה מן המשכילים הראשונים גרמו במעשיהם לעורר בקרב שדרות ידועות של העם טנדנציות של אַסימילציה והתכחשות גמורה אל הרעיון העברי־הלאומי, ובזה נתנו באמת חרב בידי האורטודוקסים להתנפל על ההשכלה ועל הנוהים אחריה. אבל יוצר התנועה ומחוללה, לבנסון, לא היה מהם ומהמונם. לבנסון היה משכיל כשר וצנוע, שכל עיקר שאיפתו היתה לשחרר את אחיו בני עמו מכבלי הבערות והחשך, לחלצם משפלותם הרוחנית, להאירם באור הדעת והחכמה,

כדי להכשירם ולזכותם על־ידי זה לקבלת זכיות־אנוש ומשפטי בני־אדם ככל האזרחים תושבי־הארץ.

וכי אפשר הדבר, וכי יש למי־שהוא הצדקה לחשוד אפילו רק באבק מהשבת־פגול של אסימילציה את האיש, אשר את שירו הראשון בספרו „שירי־שפת־קדש" חלק ב׳ התחיל בדברים האלה:

אֶל שֻׁלְחַן־אֱלֹהִים יָשַׁבְתִּי שֶׁבֶת
וּבְיָדִי עֶט־סוֹפֵר לוֹ אֲנַהֲלָהּ;
וּשְׂפָתוֹ בְּקֹדֶשׁ יָדִי כּוֹתֶבֶת
וּשְׂפַת תּוֹרָתוֹ וּשְׂפַת עַמּוֹ סֶלָה;
אַל נָא עוּרָה, הָרוּחַ הָעִירָה
בִּשְׂפָתְךָ אֵלַי, אֵלֶיךָ אָשִׁירָה.

וכי האיש, אשר השלחן שכתב עליו את שיריו היה בעיניו „שלחן־אלהים" והלשון שיצר בה את יצירותיו הפיוטיות היתה לו „שפת־קדש", „שפת־התורה", „שפת־העם", „שפת־אלהים",—וכי האיש הזה כלום מוכשר היה לחשוב מחשבות של אסימילציה וטמיעה?

האידֶאַל של לבנסון היה: אור, השכלה, דעת וחיים מתוקנים, על האידאל הזה נלחם כל ימיו מלחמה שאינה פוסקת בחרף־נפש ממש. הוא עמד על שדה־הקטל בראש אוסרי מלחמ־ההשכלה ושמו שמש סמל וסיסמה לכל בעלי הדעות וההשקפות החדשות, שנאספו לדגלו. לבנסון היה מיסד בית־הכנסת של המשכילים, שקרא לו בשם „ט ה ר ת ־ ה ק ד ש" — הלא הוא בית־הכנסת העומד וקיים בוילנה עד היום — והוא היה המטיף הראשון, שהפיץ מעל במתו את דעותיו והשקפותיו בין הקהל העברי. כמעט עד יומו האחרון היה לבנסון נשמת בית־הכנסת הזה ורוח החיה בתוך מפלגת המשכילים הלוחמים, אשר התרכזו מסביבו. המשכילים הללו היו אמנם מועטים במספרם, אבל מסודרים יפה ומאוחדים אחוד חזק ומוצק ברוחם ובשאיפותיהם, ושמשו בשעתם מבשרים ונביאים ראשונים לתחיתם הרוחנית של יהודי ליטה ופולין.

בבית־הכנסת „טהרת־הקדש" נגלה ראשונה כשרונו המצוין

של לבנסון בתור מטיף ונואם. הוא היה הדרשן הראשון בשעתו, אשר לא בא אל הקהל מתוך ערבובית הפלפול וערפלי-המיסטיציזם; הוא היה המטיף הראשון בזמנו, שלא המטיר על הקהל בזעף מטר של פטפוטי-הבל ודברים של מה בכך ואמרי-מוסר יבשים ותפלים מיוסדים על עקום הכתובים וסירוסי-מקראות וזיופי-דברים, כמו שנהגו לעשות כל המגידים והדרשנים בעת ההיא. כל אחד מנאומיו של לבנסון היה מחרוזת של אבנים טובות ומרגליות, של פניני מחשבות עמוקות ורעיונות מקוריים, שפתחו לפני שומעי-דבריו אופקים רחבים של דעות חדשות ומושגים חדשים על דבר תבל ומלואה, על מהות החיים ותכליתם, על האדם ותעודתו וכיוצא בזה.

בנאום-המספד, שנשא המשורר יהודה ליב גורדון על לבנסון למלאת שנה לפטירתו באספת חברת „מפיצי-השכלה" בפטרבורג, צייר את כשרון הדברנות שלו בדברים האלה: „כדאי היה לשמוע את לבנסון כשהוא מדבר מעל הבמה. הוא דבר את דבריו לאט, לאט, במנוחה ונחת, בלי שום סימן של התרגשות, כאדם הנכנס עם חברו בשיחה קלה; אבל כל דבור ודבור שיצא מפיו היה כפטיש מפוצץ סלע וכל מלה — נוקבת וחודרת עד התהום. כל רעיון ורעיון שלו היה מעובד, מהוקצע ומלטש מעשה ידי אמן, וכל הנחה שלו היתה מנותחת לחלקיה ולסעיפיה הדקים מן הדקים, מה שנתן את האפשרות לשומעי דבריו לתפוש במחם תפישה מהירה את המסקנות האחרונות עוד קודם שיצאו מפי הנואם עצמו. דומה היה הדבר כאלו גלה לפניהם יפה-נוף, שקצהו נראה ונשקף לעינים ממרחק רב מאד. ותבונה טפוסית מיוחדת היתה לכשרון הדברנות של לבנסון והיא, כי עם כל בהירות דבריו וקלות הרצאתו לא יכול השומע אחר-כך למסור את תוכו נאומו לאחר. כשנמסרו דברי נאומו של לבנסון על-ידי אחרים, יצאו תמיד לקוים ופגומים.

כדי לחזק את דבריו אלה ספר המשורר יל"ג את העובדה המעניינת הזאת: באחד מימי החורף לשנת תרי"ג ביום מלאת שנה למות בנו המשורר רב-הכשרון מיכה יוסף באביב-עלומיו, בא הוא — היינו: יל"ג, ועוד עשרים צעירים אתו, ואחדים מהם בעלי-כשרון ומצוינים בכח זכרונם — אל מעונו של לבנסון לשמוע מפיו את נאום-האבל, אשר נשא על בן-פורת זה. נאום-האבל עשה על

על השומעים פעולת־קסם ממש, אבל ככל שעמלו ויגעו אחרי־כן, למכור, לכל הפחות מקצת מדבריו, לא עלה הדבר בידם בשום אופן.

אם אמרתי, כי לבנסון השפיע על בני־דורו בקסם אישיותו, בחריפות הגיונו ובתום אפיו וטבעו, אין לדון מזה, שהשפעתו נצטמצמה רק בגבולות בני־סביבתו ובין האנשים שידעו אותו פנים אל פנים, ושהיה להם שיג ושיח אתו. באמת היתה השפעתו של לבנסון כללית, אוניברסאלית, כי פרשה מצודתה על כל יהודי־ליטה בשנות הארבעים, החמשים והששים למאה החולפת. את מקור השפעתו זו צריכים אנחנו לבקש ביצירותיו הספרותיות.

בכלל נחלקו יצירותיו הספרותיות של לבנסון לספרים בדקדוק ובבאורי כתבי־הקדש ולספרים של שירה ופיוט. חבורו היותר חשוב במקצוע האקסגטיקה העברית הוא, בלי־ספק, הספר „באורים חדשים" הכולל פירושים לאחדים מכתבי־הקדש ונתפרסם בדפוס בשנת תרי"ח.

על ערכו התיאורי של ספרו זה ועל עבודתו בשדה האקסגטיקה העברית בכלל, אי אפשר לאמר, כי היו מצוינים ביותר. עבודתו זו מוכרחת היתה להיות מצומצמת ומוגבלת במצריה וגם חד־צדדית, מפני שחסרו לו הרבה מאותם הדברים, שהאקסגטיקה החדשה, המודרנית, חושבת אותם לתנאים הכרחיים, שאין היא יכולה להתקיים בלעדיהם. לבנסון לא ידע, למשל, את הלשונות העתיקות והחיות, ולכן לא יכול לקרוא את הספרים שחוברו במקצוע זה לפניו על־ידי חכמי הפילולוגיה העתיקה; מטעם זה לא יכול לבנסון לדעת את הלשונות השמיות, הקרובות ברוחן ובמבטאיהן אל הלשון העברית וגם לא היתה לו האפשרות להשתמש למלאכתו בספרים החשובים על־דבר תולדות עמי־הקדם, שיצאו לאור בזמנים שונים. כל ערכם התיאורי של ספרי לבנסון במקצוע האקסגטיקה העברית מונח בטוב־טעמו הטבעי ביפי סגולותיה המיוחדות של הלשון וביכלתו לחדור לעמקי מליצותיה,—מעלות, שלא נמצאו במבארים הקודמים לו, שהתעו את לומדי כתבי־הקדש במדבר של פירושי־פליאות מכוסים בצעיף ההסתר והתעלומה המיסטית ומרוקמים

במעטה של רמיזות סודיות וערפליות. לומדי התנ"ך על־פי הבאורים והפירושים, שחוברו לפני לבנסון, מלבד שמנעו מהם את האפשרות לעמוד על רוחה של הלשון העברית ויפיה הפיוטי, גם לא נתנה להם היכלת להבין את המקראות כפשוטם וכמשמעם. הספר „באורים חדשים" של לבנסון למד ראשונה את יהודי־ליטה להבין את כתבי־הקדש הבנה ישרה והגיונית ולעמוד עם זה על תכונתה של הלשון העברית ועל קסמה הפיוטי עמידה שיש עמה התפעלות והתרגשות־הנפש.

אולם עוד יותר גדולה ויותר עצומה מזו היתה השפעתו של לבנסון בתור משורר. בתור משורר רכש לו לבנסון השפעה כל־כך כבירה על צעירי־היהודים בשעתו, שאין אנו מוצאים דוגמתה אצל המשוררים והסופרים שקדמוהו ואצל אלה שחיו אתו בזמנו. שירי־לבנסון נלמדו על־פה והושרו על־פי מנגינות מיוחדות במקהלות של צעירים וצעירות. היו צעירים הרבה, שתחת השפעת שירי־לבנסון התחוללה מהפכה שלמה בהשקפות־עולם שלהם. אחרי קריאת שירי־לבנסון התחילו הצעירים הללו מתעמקים בשאלות ובפרובלימות, שקודם גם לא חלמו על אודותן. פתאום התחילו מתיחסים באופן אחר אל כל הסובב אותם. דברים ששמשו להם עד כה עיקרי־חיים, נעשו עתה טפלים בעיניהם; דעות ואמונות, שנחשבו להם עד כה לאמיצות ומוצקות, התחילו אצלם הולכות ומתערערות. זה היה שנוי־ערכין במחשבות ומעשים במלוא מובנו של מבטא זה.

ואין שום פלא בדבר. אף אחד מן המשוררים והסופרים העברים שחיו בתקופתו של לבנסון לא יכל למשוך אליו את תשומת־לבם של צעירי־היהודים בזמנו כמותו.

במה, אפוא, מונח סוד השפעת־קסם זו, שהיתה לבת־שירתו של אדם הכהן? במה היה כח יצירותיו הפיוטיות כל־כך גדול? זאת נראה בפרק הבא.

ג) לבנסון הפייטן.

אדם הכהן לבנסון היה משורר ספיח, ומתחתיו צמח. הוא עלה, ממש, כיונק מארץ ציה, ממקום אין טל ואין מטר, אין ליח

ואין לשד להשיב נפש. כבר אמרתי מקודם, כי לבנסון לא ידע שום לשון מלבד הלשון העברית, ולפיכך נשארו נעולים לפניו שערי היצירות הפיוטיות של משוררי-המופת האירופיים. ועוד יותר מזה: בתחלת עבודתו הספרותית לא היתה האפשרות ללבנסון לקרוא גם את חשובי ספרי-השירים של-גדולי הפייטנים העברים מימי-הבינים ואילך, כמו את שירי ר׳ יהודה הלוי, ר׳ שלמה בן גבירול, ר׳ שמואל הנגיד, ואפילו את שיריו של אפרים לוצטי, יען כי בעת ההיא התגלגלו עדיין השירים הללו בתור כתבי-יד באבק ביבליאותיקאות שונות בארצות רחוקות. הפייטן העברי היחיד והמיוחד, שיכול לשמש דוגמה ללבנסון, היה ר׳ נפתלי הירץ ווייזל, מחבר ספר „שירי תפארת". יתר השירים, שנתפרסמו באותו זמן על-ידי חרזנים שונים בקובצים הספרותיים „המאסף", „בכורי-עתים" וכדומה, יכלו, להפך, להיות לו למופת: כיצד לא צריך לכתוב שירים.

אולם מאידך גיסא הביא חוסר ידיעותו את שירי משוררי-הנכר תועלת לא-מעטה לבת-שירתו של לבנסון. רוח הלשון העברית השתמר אצלו בעצם טהרו המקורי, וזה שאצל ברק-נוגה מיוחד על כשרונו הפיוטי הטבעי. בהיותו עזוב לנפשו עשה הכל, כרובינזון קרוזאי על האי שלו, בכחות עצמו. את הכל ינק משלו, ואת הכל יצר משל עצמו, ורק ממעין כשרונו הטבעי שאב אותם השירים היפים, שפעלו פעולה כל-כך מקסימה על צעירי-העברים בדורו.

לבנסון היה בן-עמו ובן-זמנו, וכשרונו צמח, גדל ויתפתח בשדה-ישראל. וזוהי סבת השפעתו. ובאמת, האיש שרכש לו מושג נכון על-דבר חיי יהודי-ליטה בשנות הארבעים למאה החולפת, והוא יכול לצייר לעצמו ציור נאמן את צורתם הרוחנית של החיים הללו,—האיש ההוא יבין, כי על יהודי אותו הזמן אפשר היה להשפיע לא בשיריו הסנטימנטאַליים של שילר, כי אם ב„פויסט" של גיתו. היהודים הללו, שלא יכלו עדיין להשתחרר השתחררות גמורה מן האַסקטיזם פרי תורת-הקבלה, לא הבינו כלל את שירת הזמיר אל השושנה, ואזנם לא בחנה לא את שירת האוהב האביר המוסר את נפשו על אהבתו ולא את שירי העז והחוסן של הגבור השב משדה-הקרב עם נזר הנצחון בראשו. הם

ידעו לעת-עתה רק את עולם-המחשבה, את עולם ההגיונות המיגעים ומענים את המח, את עולם השאלות שאין עליהן תשובה ואת עולם הספיקות הנצחיים. הם התחילו קודם כל לחיות את חיי-המח. החלוצים הראשונים של תחית המחשבה הישראלית לא יצאו מקרב בני-הנעורים בעלי-דם חם ורותח ונפש מתפעלת ומתרגשת ונתקפת מסערת חפץ-החיים ושאיפות-החיים ומאויי-החיים, אלא מקרב חורי-הפנים ויגיעי-הכח, שהמיתו את עצמם עד כה באהלה של תורה על מסכתות הש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים. הסיסמה של החלוצים האלה בדרכם החדשה היתה לא החיים, כי אם הספר, המחשבה, העיון. בראש וראשונה נתנו את לבם להעמיק חקור בחידות-העולם ובשאלות-ההויה; רק השאלות הנזכרות העסיקו את מחותיהם של האנשים הללו, אשר חתרו בכל עז לחלץ את עצמם ממסגרות עולם הישן והרותינה ולבקש להם איזו נקודות-משען מחוץ לעולם זה.

ואותן השאלות הטרידו גם את לבנסון, והן הן שהיו נשמות יצירותיו הפיוטיות היותר חשובות. לבנסון היה ביחוד פייטן חושב, פייטן פלוסוף. מלבד שיריו המיוחדים, שחבר בהזדמניות ובמקרים שונים, ושכל ערכם מונח רק ביפי מליצתם ובסגנונם המבריק והמלוטש, נוסדו כמעט כל יתר שיריו של לבנסון על השאלות העולמיות, על הרע העולמי ועל הצער והיגון העולמי. לבו של הפייטן מסתער בקרבו כשהוא מתחיל מהרהר על-דבר הטבע, ע"ד האין סופיות, ע"ד שלטון האדם באדם לרע לו, וע"ד מלחמת-הדמים ההולכת ונמשכת ביצירה כולה. כחכמי הדורות הקדמונים קובל לבנסון ומתמרמר על האירוניה המרה של הגורל ביחוסו אל האדם. לבנסון מתרגז ומתקצף על הגורל שחונן את האדם ביכלת ההכרה, במח חושב ובשאר רוח, כדי שיכיר ויבין וירגיש, כי סופו ליהפך לעפר ואפר, כי כל חייו והגיונותיו ושאיפותיו ומאוייו וחששותיו ותקוותיו עתידים באיזה מן הזמנים להעשות הד רחוק של תשואות רב, שכבר נאלמו ונדמו לפני עידן ועדנים. בכלל היה לבנסון פסימיסטן במהלך מחשבותיו, מסתכל בעולם ובמה שיש בו מתוך אספקלריה שחורה, וזהו שגרם, כי מכל שיריו האלגיים עולה ובוקע צער עמוק ויגון קודר ומדכא עד דכדוכה של נפש. לעומת זאת רואים אנחנו, כי שיריו הדידאקטיים,

שמבצבץ ובולט מהם היסוד האופטומיסטי, הם יותר קלושים ויותר חורים ועושים רושם פחות נמרץ. בשירים הללו החרזן בולע את הפייטן.

כי היה לבנסון בעל רגש פיוטי עצום ומקורי—על זה מעיד לנו שירו „החמלה". זהו שיר לירי עמוק, המרעיד את נימי הלב והנפש. יותר מדויק יהיה אם נאמר, כי השיר הזה הוא אנחה ממושכה קשה ועמוקה, יללה נוראה ואיומה, המתפרצת מלב קרוע ומורתח בתוקף הצרה העולמית, ההולכת ונמשכת בלי ראשית ובלי אחרית ורודפת בלי חשך את האנושות אל תהום חשך. בכל רואה המשורר מות, חורבן, כליון, בכל הוא מרגיש את ריקניותה ואפסותה של ההויה האנושית, את קוצר־הימים ואת הברק המתעה, ברק אור עץ רקבון של האושר האנושי ואת כל צמצומו וחולשתו של כשרון הדעת וההכרה שלנו. בכל פנה שהפייטן פונה מתגלה לפניו רק שלטון המות האכזר:

הוֹי תֵּבֵל, בֵּית אֵבֶל! דוֹי גֵיא הַבָּכִי!
נַהֲרוֹתַיִךְ דִּמְעָה וַעֲפָרֵךְ אֵפֶר;
עָלַיִךְ אֲבֵלִים, מֵתִים תּוֹכֵכִי...

או:

מִתּוֹךְ הַרְרֵי־שֶׁלֶג מִגְּבְעוֹת קֶרַח,
תֵּצֵא עֲגָלָה וּמַנְהִיג לָהּ אָיִן;
בָּהּ אִישׁ וְיָפָתוֹ הֲדָרָתָם הוֹד פֶּרַח,
וּבְנֵיהֶם עַל בִּרְכָּם מַחֲמַדֵּי עָיִן;
הוֹי אֹרְחַת מֵתִים כַּחַיִּים יִסָּעוּ,
נָסְעוּ וַיִּתְעוּ וּבְקָרָה גָוָעוּ...

השיר „המתאונן והמשורר" הוא אחת ממיטב יצירותיו של לבנסון. בשיר הנזכר הפייטן מציג את הפסימיסטן ואת האופטימיסטן זה לעומת זה.

המשורר מרים על נס את כל אפסותו של האדם בפני הבריאה הנוראה, ובשם הרעיון המפשט של חוק המוסר הבוגד הוא הוגה נכאים:

אַף רוּחַ חֶלְדֵנוּ! ־קַ׳ כָּאֳנִי שַׁיִט
מִבֶּטֶן הָאֵם לֹא יִרְחַק קִבְרֵנוּ...
הִנְנוּ פֹה אֶרֶץ מִיוֹם הָיְתָה,
וּכְעִשְׂבוֹת עֲפָרָה תַּחֲלִיף אוֹתָנוּ,
הִיא עוֹמְדָה הָכֵן, הָהּ! עוֹד לֹא נִשְׁחָתָה,
רַק נַחְנוּ חוֹלְפִים וּתְשׁוּעָה אֵין לָנוּ.
אֵין לָנוּ מִפְלָט גַּם מָלְבוֹא הֵנָּה,
כְּדָיָג בְּחַכָּה תֵּבֵל תַּעֲלֵנוּ,
עַד אָכְלָה דוֹר זֶה דוֹר אַחֵר הֵכִינָה,
זֶה אָכוּל, זֶה אָחוּז, אַיֵּה יִשְׁעֵנוּ?

והמשורר קורא בקצף:

לוּ אֵדַע כִּי יַהֲרוֹס קוֹלִי בְּכֹחַ
תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ גַּם צִבְאוֹת שָׁמַיִם,
אָז תַּתִּי קוֹל גָּדוֹל: הָבוּ מָנוֹחַ!
וְלַתֹּהוּ אָשׁוּבָה עִם כָּל הַחַיִּים...

לעומת זאת לקוי השיר הזה במקום שהוא מצייר את הצד הטוב שבחיים. האופטומיסטן המדבר על אושר העולם הזה ותענוגיו אינו עושה שום רושם. ואין זה מתמיה כלל בשים אל לב, כי הפייטן היהודי תושב הגיטו לא טעם מימין טעם חיי העולם הזה, ותענוגיו כמו זר נחשבו לו והרגשתו האופטימיסטית אינה אלא מזויפת.

שירים בשבחה של ההשכלה, שנלחם עליה כל כך בחיים, אין אנו מוצאים אצל לבנסון, על מלחמת האור והחשך, שהקדיש לה אחר כך את חזיונו „אמת ואמונה", לא העיר את קוי כנורו. אבל תחת זאת קשה למצא בשירי לבנסון אף שיר אחד גדול שלא ידובר בו על הדעת ורוממות ערכה, כי הבית המשורר על הדעת והתבונה כעל יסודי החיים, כעל המלח המעמיד את החיים, וחיים שאין בהם דעת ותבונה כאין וכאפס המה בעיניו:

כִּי דַעַת אֵל הִיא בִּיצוּרָיו כֻּלָּמוֹ
וּבְדַעְתּוֹ זוּ גַּם חַיֵּיהֶם נִקְשָׁרוּ
וּלְפִי רֹב וּמְעַט זוּ הַדַּעַת בָּמוֹ
גַּם חַיֵּיהֶם בָּם יִגְאוּ אוֹ יִצְעָרוּ...
וַאֲשֶׁר דַּעְתָּם כֵּהָה לֹא נִרְאוּ חַיֵּימוֹ
וּבֵין הַחַיִּים לֹא הֵם יִתְחַשָּׁבוּ
וַאֲשֶׁר דַּעְתָּם בָּרָה חַיִּים נִרְאֵמוֹ
וּבְמִדַּת הַדַּעַת חַיִּים יִשְׁאָבוּ..."

אבל עם זה הזהיר המשורר את המתרפקים על הדעת לבל יפגעו בכל אופן ברגשות הדתיים של העם. לבנסון המשכיל התקומם נגד מרשיעי-ברית, המואסים בתורה ובקניני האומה הישראלית. בשירו „אל בוזי תורה" הוא אומר:

כִּי לֹא פֶּרֶץ מַדָּע וּמְרִי לֹא לֶקַח
לֹא הוֹלֵלוֹת חָכְמָה לֹא לַעַג דַּעַת
לֹא בִּינוֹת בִּשְׁנִינוּת עַל יֵין הָרֶקַח
לֹא הַשֵּׂכֶל עוֹד נַעַל וְיִפִי מִגְבַּעַת"...

בהמשך הזמן באו לבת שירתו של לבנסון גם ימי חולשה ורפיון. ביחוד עיפה בת שירתו בשיריו שכתב בתקופת-חייו האחרונה. הרי דוגמה: בחלק הראשון והשני של ספרו „שירי שפת קדש" ישנם שני שירים בעלי תוכן אחד: קינה על מות ילדיו. השיר הראשון נקרא בשם „מספד מר" והוא קינה על מות בתו הילדה ובנו, נער בן-שש שנים, שמתו עליו שניהם כשאכל עוד על שלחן חותנו במיחיילישוק; השיר השני, שנקרא בשם „מיכל דמעה", הוא מספד על בנו העלם רב-הכשרון מיכה יוסף. כמדומה השכל מחייב ומדת ההגיון נותנת, כי כאב-לבו של האב על מות בנו המשורר המצוין מיכה יוסף באביב עלומיו צריך היה להיות יותר חזק ויותר צורב מכאב לבו על מות שני ילדיו הקטנים, שלא הצטיינו בשום דבר. אבל בפועל אנו רואים את ההפך. בפועל

רואים אנחנו, כי דוקא השיר הראשון, המספיד את שני הילדים הקטנים, מחודר כלו צער ויגון היוצא ונובע מעמקי לבו הדוי של האב הפייטן; כל חרוז וחרוז שלו חד כחרב פיפיות, והשיר כלו מזכיר לנו בטבעיותו וביפי גזרתו ובנינו את שירי-ציון של ר׳ יהודה הלוי. אבל לא כן הוא השיר השני, הספדו על מיכה יוסף, שאנחנו מרגישים בו כמעט בכל חרוז מלאכותיות ואי-טבעיות, והרושם שהוא עושה עלינו אינו דומה כלל וכלל להרושם שעושה עלינו השיר הראשון. שיר זה הוא אמנם מ י כ ל דמעה, כלומר נחל של דמעות, אבל פה ושם הוא שטף מ י ם. כנראה חשש הפייטן שמא לא גלה את כל לבו הפעם, שמא נשאר עדיין אתו תחת לשונו דבר שלא השפיק לאמרו, או שחפץ למד את מדת אבדתו במות עליו בנו המצוין במדת כמות הבתים, ויצא לו שיר משתרע ע ל מ א ה ו ש ל ש י ם ו ש ש ה ב ת י ם!...

בין שירי לבנסון נמצא האחד בשם „נאקת בת יהודה״. אלו נכתב שיר זה עתה בימינו, היו אחרים מאמינים לשמוע בו רעד קולו של רעיון הגאולה והפדות, אבל מאחר שחובר לפני ת ש ע י ם שנה, אין לנו בלתי אם לחשבו לפריעת מס מצד המשורר להזרם הרומאנטי, שהתחיל מתאזרח אז בספרות העברית. לבנסון המשכיל ברוח בני-המערב קרא את הקריאה הזאת:

רוּמָה אֱלֹהֵינוּ עֻזָּה בָּאָרֶץ
מַלֵּא יְמִינְךָ פְּרוּת וָצֵאָה
כִּי יַרְעִים קוֹלְךָ: הָבוּ בָנַי!
הָבוּ אַל תְּאַחֵרוּ כָּל אַפְסֵי-אָרֶץ;
הַקְרִימִי קֶדֶם, אָ ח וֹ ר אַל תְּאַחֵרִי,
אַל תִּטְמְנִי תֵּימָן, צָ פ וֹ ן אַל תִּצְפּוֹנִי;
מֵאַפְסַיִם אֵיפֹה, וּמֵאִיִּים אַיִּם,
הִנָּלוּ גוֹלִים וּשְׁבוּיִים שׁוּבוּ-נָא.

במקום אחר קובל לבנסון, שלא מתוך הכרה כאבן, על חוסר הבמחון שבחיי ה ג ל ו ת ועל הנחיצות בארץ-מולדת. הוא אומר:

עוֹד גַּם בַּגּוֹלָה לָךְ יֶהֱמוּ בָנַיִךְ,
לְשׁוּבְךָ אֵלַיִךְ עוֹרָם יוֹחִילוּ,
לָכֵן גַּם עַתָּה בָּךְ יִקְרֵי לֵב כָּמוֹ
לִשְׁאוֹל לִשְׁלוֹמֵךְ: עֲלוֹת לָךְ הֶעְפִּילוּ!

ועוד ועוד.

כִּי מַצַּב הָעָם בַּגּוֹלָה הוּא פָּרוּעַ:
בְּטֶרֶם תֵּדַע, עַם יַעֲקֹב, הַטֶּרֶם,
כִּי יוֹם וָלַיְלָה אַתָּה לֹא תָנוּחַ
וּבַל תִּמְצָא עֹשֶׁר כִּי אִם בָּרוּחַ
עַל כֵּן גַּם בְּרוּחַ יָעוּף יַרְקִיעַ
אִם חִישׁ מִיָּדְךָ אוֹ מִיַּד זָרֶעָה.

לבת שירתו של לבנסון היו, כאמור, גם רגעים של ירידה. באותם הרגעים כתב שירים, שלא היתה בהם אלא מלאכת החרזנות. כאלה הם אותם השרים שחבר לימי־גנוסיא ולכבוד נסיכים ורוזני־ארץ. לסוג השירים שאין בהם בלתי אם חרזנות בלבד, נכנס גם השיר שכתב על־דבר בית מסחר־היין והבשמים של בנו העשיר ארצ׳יק לבנסון. השיר הזה מתחיל בדברי־החול האלה:

שִׁמְעוּ מִלַּי
הָאֲדוֹנִים!
סוּרוּ אֵלַי
אַתֶּם קוֹנִים!
הֵן כָּל נֹעַם
כִּי תִמְצָאוּ.
כָּל טוּב טַעַם
פֹּה מָלֵאוּ.
פֹּה הַיַּיִן
הַמְשַׂמֵּחַ
מְאִיר עַיִן
וּמְנַצֵּחַ.

וכו׳ וכו׳.

כמעט קשה להאמין, כי השיר הזה יצא מאותו העט שכתב את ה„מתאונן", את „הדעת והמות" ועוד.

שירי לבנסון למרות שעסקו ברובם בשאלות פילוסופיות מופשטות, ובפרובלימות החיים היהודיים של זמנו כמעט שלא נגעו כלל, הלהיבו בכל זה, כמו שכבר העירותי למעלה, את הרגש הצעיר של בחורי־ישראל לומדי־התורה. על דבר זה עמדו החרדים שבאותה עת, ולפיכך עורר ביניהם הספר „שירי שפת קדש" התרגשות עמוקה, וקראו עליו תגר בפומבי בכל הזדמנות שבאה לידם. המשורר עבר על הקנטרנות הגלויה הזאת בשתיקה, כי ירא להקניט את האדוקים, שהיתה ידם תקיפה בעת ההיא, והוא לרגלי פרנסתו, פרנסת המלמדות בתחלה ופרנסת הסרסרות אחר כך, היה זקוק להם. רק לאחר שנתמנה למורה בבית מדרש הרבנים התמכר לעבודת־ההשכלה בגלוי בלי שים לו סתר פנים מחמת הקנאים. ובימים ההם עמד בו לבו לפרסם בדפוס את חזיונו „אמת ואמונה", שהיה שמור אתו כעשרים שנה בכתובים ולא הביא אותו בקהל מיראת החרדים.

הספר הזה הוא דראמה אליגורית כתובה מלכתחלה לשם טנדנציה ידועה: להיות מליץ יושר להשכלה וקטיגור לצביעות ולקנאות. המחבר שופך את חמתו על ההזיות והאדיקות הדתית מצד אחד ועל השחתת־המדות והפריצות מתחת למסוה הדתיות מצד שני. בדראמה זו, שאנחנו רואים בה את השפעתו של ר' משה חיים לוצאטו מחבר „לישרים תהלה" „ומגדל עז", אין שום סימן של אמנות ואפילו קורטוב של הרגשה פסיכולוגית, ואינה מצטיינת בלתי אם בסגנונה הקל והשוטף. תוכן הדראמה הוא פשוט מאד: ש ק ר ועוזריו רוצים למשוך אליהם את לב ה מ ו ן למען יתן לו את א מ ו נ ה בתו לאשה. אבל גם א מ ת חפץ בה. אין המחבר מגנה את האמונה; כרוב המשכילים בשעתו, ומשכילי ווילנה ביחוד; הוא סובר, כי „ההשכלה הטהורה אינה מתנגדת לאמונה הצרופה". אבל בשם „האמונה הצרופה" הזאת הוא שופך את כל קצפו על השנאה הדתית ועל אמונת־ההבלים המתנגדת אל ה ש כ ל. הגבור הראשי של הדראמה הוא צ ב ע ו ן. בתאור אישיות זו הבליט לבנסון את כל שנאתו של המשכיל אל מורדי־האור ואת כל נקמת הנרדף על דבר

אמת לרודפו ומשנאו חנם. צבעון הוא נוכל מתחסד, המכסה את ודון תרמיתו תחת מסוה יראת־שמים שלו. בכמה דברים הוא דומה לטרטוף גבור חזיונו המפורסם של מוליר הצרפתי; אבל הצבוע העברי הוא טפוס יותר מורכב מאותו של מוליר, מפני שישנן בו תכונות עבריות מיוחדות, וביחוד הפלפול הדק, המיוסד על עקום הכתובים בשכלו החד. בגבורו זה הגדיש לבנסון את הצבעים, ושנאתו לאויבי ההשכלה קלקלה בכמה פרטים את שורת האמת האמנותית. ברגשי־כבוד מיוחדים מתיחס המחבר לשכל, לחכמה, השוכנים מרומים על כל בעולם ועד לאמת ולאמונה התמה. את ההשכלה לשמה, שהיא בת השכל, מעמיד המחבר במעלה עליונה.

ספרי לבנסון נתקבלו בשעתם בהתפעלות עצומה במחנה המשכילים ברוסיה וגם במערב. גדולי החכמים באותו זמן כ״ר יצחק שמואל ריגיו (יש״ר), ר׳ שלמה יהודה ליב ראפופורט (שי״ר) ואחרים קדמו את קובצי שיריו בתרועה ובשמחה ויהי בעיניהם כגואל השירה העברית. בשעה שנתפרסם בדפוס החלק הראשון „משירי שפת קדש״ קרא עליו שד״ל: כי „מצפון אור יאתה״. בחייו זכה לבנסון להקרא מאת בני דורו בשם „המשורר הגדול״ וכך נקרא בפי רבים גם איזה זמן לאחר מותו. הערכה זו, ודאי שיש בה הרבה מן הגוזמא וההפלגה; במובן המודרני לא הגיע לבנסון אפילו למדרגת פייטן בינוני, אבל הוא השפיע השפעה עזה ונמרצת על מהלך התפתחות השירה העברית בימים הבאים, ושמש מופת ודוגמה למשוררים שקמו אחריו. בהשפעה זו הודה גם המשורר יל״ג, בראשית צאתו על שדה הפיוט העברי. באחד ממכתביו הוא כותב: „מיום החלותי להבין בספרים לא מצאתי בין משוררי שפת־קדש החיים בארצו נעלה ממנו; ומדי צאתי להתהלך ביער הלבנון נעם דבשו לחכי ואתעמל גם אני לעשות כמתכנתו״. על זה יש להוסיף, כי אותה השפעה שמדבר עליה יל״ג, היתה חיצונית בעקרה, כלומר, השפעת הלשון והסגנון, יען כי במה שנוגע לרוח השיר גדל יל״ג על לבנסון שבעתים. במקצע הלשון והסגנון הפיוטי היה לבנסון כובש דרכים באמת, ויפה אמר אודותיו אחד מסופרי הדור הזה:

„אם יש ללשון העברית יחידי־סגולה, אשר לא רק דרכיה ידעו, כי גם בכל מכמניה מושלים הם; אם יש יחידים שאזנם בחנה כל קול שיחה, כל רעד מיתריה וכל הד צלצול קויה, אם יש אוהבים קרובים שגלתה להם את כל יפיה הנעלם, שחשפה להם את כל תעלומיה־רזיה; אם יש כהנים ונביאים מתי־מספר כאלה—אדם הכהן לבנסון היה הראש והראשון שבהם".

אַבְרָהָם מַאַפּוּ

א) תולדותיו.

אברהם מאפו נולד בעשרה בטבת שנת תקס״ח (1808) בפרבר סלאבודקה הסמוכה לקובנה. אביו היה מלמד גמרא לתנוקות, ומעבודתו זו פרנס את עצמו ואת בני־ביתו בדוחק גדול מאד. כשרונותיו המצוינים של מאפו נכרו בו בעודו ילד. בטרם מלאת לו שבע שנים כבר ידע כמה סוגיות חמורות בתלמוד, ובהיותו בן שתים־עשרה שנה רכש לו בגפ״ת ידיעה כל־כך מרובה, עד שלמד בבית־המדרש לבדו בלי עזרת מורה. אז נתפרסם בעיר בתור עלוי ורבים ונכבדים קפצו עליו לקחתו לחתן להם. כעבור עת קצרה נמצא איש חסיד ואוהב תורה מבעלי־הבתים אשר בעיר שהשיא את בתו למאפו. מאז לא ידע מאפו מחסור, וסמוך על שלחן חותנו הוסיף לשקוד על פוסקים ראשונים ואחרונים ויעש חיל

בבית חותנו התרועע מאפו אל החסידים וילמוד את ארחותיהם, וההלו השפיעו על נפשו הרכה והמתפעלת ויבחל בלמודי הש״ס והפלפול היבשים ויאהב את חכמת הנסתר, אשר לקחה את לבו. בהיותו מטבעו הוזה וחולם ושוגה ברוב דמיונות ומחונן מילדותו בנטיות פיוטיות, דבקה נפשו בהקבלה העיונית והמעשית ויקרא בספרי המקובלים בהתמדה רבה. ביום אחד נצנצה בו מחשבה, כי אם ישתמש בסגולותיה של הקבלה יוכל להעשות בבחינת „רואה ואינו נראה״, ואז—כך החליט—יעבור למסעיו בהסתר־פנים בכל העולם כדי להתבונן לעלילותיהם של בני־האדם. לתכלית זאת היה מתבודד יום יום ביפי־הנוף, אשר בסביבות העיר

במקומות שאצל עליהם הטבע את חמודותיו המיוחדות. הוא היה בוחר לו לשבתו את ההר האַליקסוטי, ומשם הביט בעיניו החולמות על הנהרות נימאַן ווויליה המשתפכים זה בתוך זה ועל מגדלי בתי-התפלה שבקובנה הקרובה. אבל נסיונו לא הצליח בידו, מה שגרם לו צער הרבה. מאַפו מצא חן בעיני החסידים, והללו נתנו את עיניהם בו למנותו עליהם לרב. אבל הדבר נודע לאמו, ששנאה את החסידים ותעלוליהם תכלית שנאה, והיא השתדלה בכל כחה להרחיק אותו מהם, וחפצה עלה בידה.

אז נעשה מאַפו מבאי-ביתו של הרב המקובל ר׳ אליהו מאַיי-ראַגולה, שהיה מו״ץ בסלאַבודקה. במקרה מצא בביבליאותיקה שלו את ספר התהלים בתרגום ללשון הרומאית. על-פי התרגום הזה הקנה מאַפו לעצמו בלי סיוע מן הצד את ידיעת הלשון הרומית על בוריה. הוא הצטיין בידיעת הלשון הזאת כל-כך, עד שיכול לערוך בה, על-פי בקשת ראשי-הקהלה, מכתב-תודה להגראַף וויטגנשטיין, שבא לבקר את אחוזותיו אשר בסביבות סלאבודקה; והגראַף קרא את המכתב ויהלל את תכנו וסגנונו.

באותה עת ירד חותנו של מאַפו מנכסיו, וה„אברך״ הצעיר, שהיה אז בן עשרים, הוכרח לבקש לו מוצא ללחם ולהתפרנס מיגיע כפיו. אז השיג משרת מורה אצל יהודי בעל בית-מרזח באחד הכפרים הסמוכים לקובנה. ידיעות מעניינות על-דבר חיי מאַפו באותו הכפר, אנו מוצאים באחד ממאמרי ידידו הסופר א״ש פרידברג בקובץ היהודי „דער הויז-פריינד״ כרך א׳.

„בית-המרזח — כך מספר פ״ב — היה בנוי על-פי ה„נוסח״ הישן: בצד הדלת תנור גדול ורבוע בלי ארובת-עשן, וכאשר הסיקו את התנור, היה העשן ממלא את כל חלל הבית ויוצא החוצה רק דרך הפתח, ובימות-החורף, כאשר לא יכלו מפני הקור לפתוח את הדלת עד אשר יתנדף העשן, היה מאַפו יושב עם שני תלמידיו, בני-המוזג, על קרקע הבית, לבל ישים העשן מחנק לצוארם, ומלמדם חומש עם רש״י. פעם אחת בא כומר קאתולי, אשר גר באחד הכפרים הקרובים, אל המרזח ויתיצב בפתח; וכראותו כי המלמד יושב על הרצפה ומלמד תורה לנערים היושבים על ידו שחק וילעג למראה המוזר הזה. מאפו שמע את דברי הלעג של הכומר, אבל

לא ידע לענות אותו גם הוא פולנית, ולכן השיב על לעגו בפסוק מתהלים מתורגם רומית, פסוק שהיה שייך לאותו הענין. הכומר לטש את עיניו ולא האמין למשמע אזניו. תיכף שנה את לשונו וישאל את המלמד מי הוא ומאין ידע את הלשון הרומית ואיך נתגלגל לכפר להיות מלמד־דרדקי בבית־מרזח. אחרי חליפות־דברים התקרב הכומר אל מאפו ויזמינהו פעמים רבות לביתו. הכומר הקאתולי פעל פעולה ידועה על מהלך התפתחותו הרוחנית של מאפו. הוא היה הנוצרי הראשון אשר בא מאפו אתו במגע ובמשא, במשא ומתן שכלי. משיחותיו של הכומר נתעשר „המלמד" בידיעות שונות, אשר חסרו לו, וביחוד למד מפיו את הספרות הרומית. בביתו מצא מאפו ספרים בלשון זו וישאלם, ויקרא בהם בחשק רב, בשעותיו הפנויות מעבודתו עם תלמידיו, באחת הפנות של בית־המוזג אשר היה מלא המולת האכרים השכורים.

כשוב מאַפו לקובנה התחיל לומד בחשאי את הלשונות הגרמנית והצרפתית ואחריהן גם הרוסית, ומקץ זמן לא רב בערך ידע אותן וביחוד את שתי הראשונות על בורין, וביום בקר אחד נהפך המקובל בעל המסתורין הזה ויהי „למשכיל", לא בגלוי, כי אם בסתר.

הרבה השפיעה על השכלתו של מאַפו גם קרבת עיר מולדתו קובנה לגבול ארץ גרמניה. מסבת היחוסים המרובים והתכופים והשיג והשיח שאינם פוסקים שהיו לסוחרים הקובנאיים עם בתי־המסחר הגרמניים ונסיעותיהם הרבות אל מעבר לגבול, התחילו החיים האורטודוקסיים בתוך יהודי־קובנה, וביחוד בבתי היהודים העשירים, ללבוש מעט, מעט קלסתר פנים חדשות לפי רוח הזמן, בעוד שביתר ערי ליטא נמצאו עדיין חיי היהודים במצב הקפאון הקדמון מבלי שנגעה בהם אפילו נשיבת רוח קלה מן החוץ. בתיהן של אחדות ממשפחות היהודים בקובנה כבר נתפרסמו אז בתור קני „ההשכלה הברלינית" ומפיצים דעות חדשות בישראל. פה קבל מאַפו את הדחיפה הראשונה להשכלתו.

אבל גם בהיותו משכיל הוסיף מאַפו ללבוש את בגדיו הארוכים, להתפלל בצבור, לשקוד על התלמוד ולהיות זהיר בכל מנהגי הדת; ואף־על־פי־כן נודע ברבים כי הוא נתחמץ וסר מהדרך הישן אז התחילו היראים, וביחוד החסידים, בעלי ברית חותנו

רודפים אותו בכל אשר יכלו, וזה שגרם, כי הסיר את המסוה מעל פניו ויהי למשכיל בגלוי ויתרועע עם המשכילים האחדים שבעיר, בני-גבירים חניכי בתי-ספר בגרמניה, אשר לקחו אותו תחת חסותם ויגינו עליו מפני חמת הקנאים.

בעת ההיא היה מַאפו לומד ומלמד, משתלם בעצמו בלשונות ומדעים, הוגה בספרי-המופת הגרמניים והצרפתיים ומורה את הלשון העברית לשעורים בבתי שנים, שלשה מן המשכילים המקרבים אותו. בחבה יתרה קרא מאַפו את מיטב יצירות הסופרים הגרמנים והצרפתים, אשר פעלו עליו פעולה כבירה מאד. תחת רושם הספרים האלה התחיל מאַפו עורג אל העולם הגדול שנצטייר לו בדמיונו מלא זיו ונהורא מעליא. רוחו התנשאה ממעל לחיי השפלות. הבערות והעוני, שנמצא שקוע בהם, ותרחף בין חזיונות-קסם ובעולמות עטופי הוד ואצילות, ויהי כחולם בהקיץ.

מאז נמאסה על מאַפו הסביבה שהיה נתון בה ראשו ורובו. לבו הרגיש יותר משהבין מחו בכל דלדולו וכיעורו של החנוך העברי ובכל נוולותו של המשטר הצבורי הישראלי, ונפשו נתמלאה מחאה עזה ונמרצת נגד הסדרים הנוהגים, שנתגברה אצלו ביותר תחת השפעת הספרים החדשים יצירות בית-המדרש הספרותי של משכילי ליטא. אז נתעוררה בו תשוקה נמרצת לצאת אף הוא למלחמה בקפאון-החיים ההולך ונמשך בשדרות הדורות. אבל הוא המציא לו כלי זיין אחר וחדש למלחמה זו — את הבלטריסטיקה. עד מאַפו לא השתמש איש מלוחמי מלחמת-ההשכלה בנשק זה, כי לא נמצא בין הלוחמים המשכילים הקודמים אף אחד שהיה מוכשר לכך. קודם למפו לא היו בין הסופרים העברים בלטריסטים כלל. חסר היה לכך היסוד העיקרי והראשי — אנשים בעלי פנטסיה עשירה. הספרות העברית, שאך זה התחילה מתיצרת, רכשה לה את עובדיה-בוניה מקרב חובשי בתי-המדרש. בחוג האנשים האלה אפשר היה למצוא בעלי-מח חד ושנון, טוחני הרים בסברה ומעלי פילא בקופא דמחטא, וגם מצוינים בכשרון החדוד והסתירה העוקצת; אבל הפנטסיה, הדמיון — זה היה הצד היותר חלש שבהם. אין שום פלא בדבר, אם אנשים שכמותם שבלו כל ימיהם על הפלפול היבש והפתלתל היו רחוקים מרחק רב מעולם הדמיון וההזיה. מאַפו היה בשעתו

היחיד והמיֻחד בין הסופרים העברים שדמיונו לא נשתקע באבק הגוילים הישנים של בתי־המדרש וביון הסביבה המציאותית הנוגה והזעומה, והוא נשאר ער ואמיץ בקרבו, וברוחו אמר לברוא עולמות חדשים ומעולפי זוהר, אשר לברק נגהם יתעורר רחוב היהודי המאובן והקפוא בטרדיציות קדומים ויקרא: חמותי, ראיתי אור!

מהלך מחשבותיו של מאַפו בנוגע למלחמת־ההשכלה בעזרת הספרות היפה, היה בקירוב כך: צריך שישמעו בני הדור הנמוגים בענים ובבערותם קול איש מדבר אליהם לא מתוך סברות־הכרס ופלפולים דקים, אלא מתוך תמונות וציורים, במראה ולא בחידות, צריך לבוא אל יושבי חשך וצלמות אלה לא כדי להסביר ולהוכיח, לא כדי לברר וללבן ע"י אותות ומופתים חותכים התלויים במחשבה והגיון, אלא בשביל למשוך אותו בקסם המראות והחזיונות, להוליך שבי את לבבו ולעורר את רגשותיו בו.

ובשעה שהעסיקו המחשבות האלה את מאַפו, והוא היה אז בן עשרים ושתים שנה, כבר התחילה מתרקמת במוח תכניתו של אותו הספור, שעלה בגורלו להיות הרומן המקורי הראשון בספרות העברית. זה היה הספור ההסטורי „אהבת־ציון", שכתב אותו מאַפו פרקים, פרקים במשך שנה שלמה, ומטעמים שיבוארו להלן נתפרסם על ידו בדפוס רק כעבור עשרים ושתים שנים.

בשנת תקצ"ג (1832) אסף יהודי עשיר אחד ביורבורג את מאַפו אל ביתו בתור מורה. בבית האיש הזה ישב מאַפו שנים אחדות, ואת כל כסף משכרתו שלח לאשתו ושני ילדיו, שנשארו בסלאַבודקה. אחרי כן בא עם בני־ביתו להשתקע בראַסיין, ועסק שם בהוראה לשעות. באותה זמן נחשבה ראַסיין למרכז של השכלה, מפני שהיתה עיר מגדלת חכמים וסופרים. עם האחד מהם, הוא הסופר המדעי שניאור זקש כרת מאַפו ברית־ידידות. שניאור זקש היה הראשון, שהרגיש במאַפו כשרון ספרותי בלתי־מצוי וחזק את ידו לעבודת הספרות. שניאור זקש החליף אגרות עם מאַפו גם בימים הבאים והשפיע השפעה עצומה על התפתחותו הרוחנית בכלל.

כעבור שתים עשרה שנים שב מאַפו לקובנה. שם מתה עליו

אשתו ותשאר לו בן ובת. מאפו שאף כל הימים להפטר מן ההוראה הפרטית שאינה מבטחת את פרנסתו ולפיכך השתדל ועמד למבחן וקבל תעודת-הוראה. אז הגיש השתדלות אל השלטון שיתן לו הרשיון לפתוח בית-ספר לנערות, אבל בקשתו הושבה ריקם, והוא הוכרח לשוב ולהתפרנס בצמצום קרוב לדוחק מהוראה לשעות, שהיתה עליו למשא. על כן קבל בקורת-רוח מרובה את ההזמנה, שהזמין אותו העסקן הצבורי העשיר בווילנה, יהודה אפאטוב, להיות מורה לבנו יחידו. במשך ימי שבתו בווילנה התודע מאפו אל המשורר אדם הכהן לבנסון, לקלמן שולמן, לשמואל יוסף פין וליתר חכמי העיר, אבל הוא לא מצא בהם את קרבת הרוח ואת הלבוב אשר בקש.

אחרי השתדלות מרובה נתמנה מאפו בשנת תר״ח למורה בבית-הספר של הממשלה לנערים בקובנה ובמשרתו זו שמש כל ימי חייו. ממשכרתו הדלה אשר קבל מאת הממשלה חשך פרוטה לפרוטה, ובכסף הזה בצירוף תמיכה מסוימה שנתנה לו מאת אחיו הבכור מתתיהו, מנהל עסקי הבארון גינצבורג בתחלה בפטר-בורג ואחר-כך בפאריז, הדפיס את ספורו „אהבת-ציון".

ספוק רוחני גדול היה לו למאפו לראות כי ספורו „אהבת-ציון" נתקבל מאת קהל הקוראים העברים בלבוב מיוחד. התהלות והתשבחות שפזרו לו מכל עברים אמצו את לבו להתחזק בעבודתו הספרותית. אז התחיל כותב רומאן חדש וגדול מן הראשון בשם „אשמת שומרון", ואף הוא יסודתו בדברי ימי האומה הישראלית. בעת ההיא לקח לו מאפו אשה שניה ויפה וראה עמה חיי נחת ושלוה במשך שנים אחדות. גם ילדה לו בת נחמדה, שהיתה שעשועיו יום יום. אולם ימי אשרו לא ארכו, כי אשתו האהובה לו חלתה, ומחלתה, שמתה בה באחרונה, דכאה את רוחו בו וגם אכלה את שארית כספו. כשנתגברו על מאפו הצרות והיסורים בקש לו מנוס במקלטו היחידי, הוא עולם החזיונות. הביאוגראפים שלו מספרים, כי מעולם לא הרבה כל-כך לחלום, לחשוב ולכתוב, כמו בשנים הרעות ההן. הוא קרא אז את קרוכמל, שהרחיב את חוג השקפתו על כתבי-הקדש, בהפיצו עליו את אור החקירה החפשית, וזה עזר לו הרבה ביצירת הספור „אשמת שומרון".

מפו נסה לכתוב ספר היסטורי שלישי, אשר קרא לו בשם „חווה חזיונות". ימים רבים יגע, יגיעת הגוף והנפש, בכתיבת ספורו זה, שהיה, לפי השמועה, בן עשרה חלקים. בספורו זה צייר מאַפו את ההריגות והשחיטות בימי חמלניצקי, את התנועה המשיחית בארצות-המזרח, את שבתי-צבי ומעריציו, את תוצאותיה הרעות של התנועה הזאת ואת האסונות אשר המיטה על ראש היהודים. מטרתו של מאַפו בספורו הנזכר היתה לא רק לצייר את המחזות האיומים והנוראים של חיי האומה הישראלית בימים ההם, כי אם גם להראות על הסבות והתנאים, אשר הולידו את החסידות וגרמו להתפתחותה ולהתרחבותה בקרב בני עמנו. את הספור הגדול הזה, אשר בו השקיע את כח יצירתו הפיוטית במשך שנים רבות, שלח מאַפו בשנת תר"ך אל ועד הצנזורה שבפטרבורג. כאשר נודע הדבר הזה להקנאים, שונאי מאַפו, השתדלו הללו על-ידי הד"ר יוסף זייבר-לינג, שהיה המבקר מטעם הממשלה, לאסור את הדפסת הספור הזה, והדבר הצליח בידם. אחרי שהושב הכתב-יד מועד הצנזורה לידי מאַפו בתשובה, שנאסר לדפוס, שלחהו זה האחרון למיניסטר-ההשכלה בעת ההיא, נורוב, אשר ידע יפה את הלשון העברית, בבקשה, כי יקרא בו וישפוט אם ישנם בספורו דברים המתנגדים לחוקי הדפוס. אולם גם פה היתה יד הקנאים באמצע, ועל-ידי שליחיהם ועושי רצונם, שהיו מהירים וזריזים בדבר, נשתקע הכתב-יד בבתי-הפקידות ולא הושב עוד לידי בעליו, ועד היום אין כל זכר לו. רק קטע אחד מספורו הגדול הזה נשאר תחת ידו בכתובים, וכעבור שנים אחדות פרסם אותו ברשיון הממשלה בדפוס בסוף ספורו „עיט צבוע". גורל ספורו זה נגע מאד אל לב מאַפו, ומני אז התהלך קודר כצל עד יומו האחרון.

במשך הזמן שבין הדפסת שני ספוריו התולדתיים: „אהבת-ציון" ו„אשמת-שומרון", כתב מאַפו ספור מחיי היהודים בעת ההוה בשם „עיט צבוע" בחמשה חלקים. החלק הראשון יצא בשנת תרי"ז. את החלק השני לא יכול מאַפו להדפיס מחוסר כסף והוזקק למתנת הבאַרון יהושע גינצבורג. כבוא תור הדפסת החלק השלישי כלו לו כל הקצין. אז לא מצא לפניו דרך אחרת בלתי אם למסור בלי תשלומים את זכות הדפסת המהדורה הראשונה של

החלק הזה להנהלת בית מדרש הרבנים בווילנה, שפרסמה אותו על חשבונה בתנאי שיהיה הריוח הנקי מוקדש לטובת התלמידים העניים. אז פנה מאַפו בעתונים העברים בקול-קורא אל עשירי-ישראל חובבי שפת-עבר, כי יהיו בעוזריו להוציא את שני החלקים האחרונים, אבל כמעט איש מבעלי-היכולת לא נענה לקריאת הסופר הגדול. דבר זה עשה עליו רושם מדכא מאד, אשר השפיע לרעה על מצב בריאותו. בשנת תר"ך (1860) תקפה מחלת „עוית הסופרים" את ידו הימנית, ומאז הוכרח לכתוב בידו השמאלית, וזה צִער אותו מאד.

מאז סבל מאפו צרות ומכאובים, שנמשכו שבע שנים רצופות. רוחו היה עדיין חזק בקרבו ולבו הורה והוגה מחשבות על-דבַר יצירות פיוטיות חדשות, אבל כחות גופו הלכו הלך והתרופף, הלוך וחסר. כאשר נודע הדבר לאחיו מתתיהו, הזמין אותו לבוא אליו לפטרבורג, כדי להמציא לו שם מעט רוחה וענג. מראות ההוד והתפארת של המטרפולין הרוסית פעלו על נפשו הרכה והמתרשמת של מאַפו פעולה כבירה מאד. מאַפו היה כל ימיו אוהב נגן וכותבי תולדותיו מספרים על אודותיו, כי לא הניח כל החזנים הסובבים במדינה, אשר באו להתפלל בשבתות וימים טובים בשתי הערים קובנה וסלאבודקה, לבלי שמוע אותם. האופירה המפורסמת „הנביא" של מאיר בר, ששמע אותה בפעם הראשונה בימי חייו בבית-הזמרה הפטרבורגי, תפש אותו כל כך בלבו, עד שנקבעו מאז מנגינותיה בזכרונו והיה מזמר אותן חרש בכל עת שהיה שקוע במחשבות ודמיונות. אבל כשובו מפטרבורג לביתו שבו ונתחדשו יסוריו. בשנת 1867 חלה את מחלת האבן והחליט לנסוע לחוץ לארץ לבקש שם מרפא, ולפיכך שמח מאד על הזמנת אחיו לבוא אליו פאַריזה לדרוש לגדולי הרופאים אשר בבירת-התבל כדי לראות אגב את תערוכת-העולם, שהיתה שם בעת ההיא. אולם בעברו דרך קנגסברג התגברה עליו מחלתו ויפול למשכב, אשר לא ירד עוד ממנו. ביום-הכפורים תרכ"ח, כשפנה היום לערוב, בשעת נעילה, יצאה נשמתו של מאַפו, והוא במותו בן חמשים ותשע שנים.

מזה נעבור ליצירותיו.

ב) יצירותיו של מאַפו.

I. אַהֲבַת־צִיּוֹן.

כך נקרא ספורו הראשון של מאַפו, שנתפרסם בדפוס בשנת תרי״ב, ושיסודתו בחיי האומה הישראלית לפני שלשת אלפי שנה, בשבתה עדיין על אדמתה העתיקה מורשת־אבות וחיתה חיים מדיניים חפשיים. בספורו זה אמר מאַפו לעשות את הנסיון הראשון לפקוח את עיני הצבור העברי המשמר והקופא בהשקפותיו הקדומות על שפלותם ודכדוכם של החיים הישראליים בהוה. הדברים האלה מתמיהים, לכאורה, בשים אל לב, כי בספורו „אהבת־ציון״ לא נגע מאַפו אפילו נגיעה כל שהיא בחיים של עכשיו, ולפיכך הן אי־אפשר שיעורר את הקורא על חסרונותיהם ולקוייהם של החיים הללו. אבל כך נדמה רק בסקירה ראשונה. באמת היתה השפעתו החנוכית־המושכלת של הספור הנזכר גדולה ונמרצה מאד, כי הוליד בלב הקורא אותו הרגש היחיד והמיוחד, הממשש יסוד לכל יחס של בקרת אל החיים המקיפים,—זהו רגש של אי־רצון ושל ספוק־נפשי בלתי נמלא, זהו רגש של מחאה עמומה, הבאה שלא מתוך הכרה, מחאה שמהותה מדומדמת עדיין ואינה מבוררת כל צרכה להמוחה עצמו, ואין הדבר מוחוור לו כלל למי היא מכונת ביחוד. רגש זה של אי־רצון, של מחאה, נתעורר אצל קוראי ספורו הראשון של מאַפו על־ידי הכרת העולם האחר שנגלה להם מתוכו, הכרת עולם כל־כך יקר וכל־כך קרוב אל הלב העברי, עולם מעולף צעיף אגדת־קדומים שאינה דומה כלל וכלל להעולם הסובב אותם ושעוברים בו חייהם ההוים יום אחר יום. שדות־יהודה העוטפים בר, ארזי־הלבנון, שושני־השרון, מחולות־המחנים של הצעירים והצעירות השמחים והעליזים, שירות הקוצרים והקוצרות, זמירות הבוצרים והבוצרות, מסעותיהם של עולי־הרגל מתוך חדוה וששון־לב; המלך חזקיהו הנערץ בעיני עמו, שורות החילים גבורי ישראל, אספותיו של העם החפשי, שהחוזה הגדול ישעיהו השמיע בהן פעם קול מרעים נפלאות וחוצב להבות אש מתוך דברי תוכחה ומוסר, ופעם קול מחמם ומלטף ומבשר נחומים; השרים היושבים כסאות למשפט

לשפוט את העם ונשיהם הנשאות נהדרות בכבוד על מרכבות־זהב ברחובות עיר־הממלכה, צעירי בני ישראל הבריאים והחזקים בגופם ובנשמתם, הבחורים בני־החורין, השותים במלוא לוגמם מכוס האהבה הצנועה והחסודה ועם זה יוקדת כיקוד־אש, אהבה נלהבת ומתפעלת, אמיצת־רוח ועשויה לבלי־חת ואינה נסוגה אחור משום קרבן ומעשה של מסירת־נפש, — ועל פני כל אלה פרושים שמי־תכלת עמוקים וצוחקים, שמי ארץ־ישראל!

מה רב הוא המרחק בין התמונה המרהבת והמקסימה הזאת ובין התמונות שאנו רואות אותן תדיר ברחובות ה„תחום" הצרים והחשכים, חסרי־המרצפת וחסרי־האור והאויר, עם אהליהם־בתיהם הצפופים והדחוקים והמגיעים לארץ, עם צריפיהם־חנויותיהם ועם כל הצעקות וקולות־השאון העולים ובוקעים מתוכם בלי־הפסק עד לב השמים בגלל עסקים שוי־פרוטה עם הפנים העגומות והקודרות של בני־אדם רזים וכחושים ומחוסרי קורט של דם, של בני־אדם דוויים, סחופים ומטורפים תמיד מדאגות וטרדות קטנות של יום יום, שנפשם מרה להם תמיד מרוב עמל ופגע, ממחסור ועוני, ובטנם ריקה מצומות וסגופים דתיים, וגום כפוף ושחוח מעקת הלחץ שהם נלחצים מבחוץ על עון גזעם ומוצאם, של בני־אדם שאינם פוסקים כל ימיהם מהשתפך בתפלה ובתחנונים, שכל ימיהם הם מתחרטים ומתודים ומהרהרים בתשובה ומכים באגרוף על חזיהם, ושבכל עת ובכל שעה הם חרדים מאימת יום־הדין ושבטי־מוסר על חטאים שלא חטאו כלל. הלא מטבע הדברים הוא, ואין שום פלא בכך, אם נמשך לב בני־הנעורים כבחבלי־קסם אחרי התמונות המוהירות והמבריקות של העבר הרחוק. בין צעירי היהודים בליטה, קוראי הספור „אהבת־ציון", נשנה בזעיר־אנפין מה שנעשה על שטח יותר גדול ורחב בתקופת המהפכה היותר נמרצה ועצומה בתולדות עמי־אירופה, בתקופת תחית־הרוח, או, כמו שאומרים בלועזית, בתקופת הָרֶנֶסַנְס.

נשיבת רוח הרומאַנטיות נגעה בנפשו של הלמדן החריף, שקפאה על הפלפול היבש ועל הסכולאסטיקה הצנומה, ותרעז אותה עד היסוד. העבר, שכבר „אבד עליו כלח", לא רק שב לתחיה, כי גם הכניס זרם חיים חדשים אל ההוה החנוט והמאובן.

צמאון־החיים שנעור בנפשו של הבר־אורין המפולפל למראה מצבות־ההוד המופלאות, שהשאיר אחריו העולם הישראלי העתיק, חתר להתבלט בצורות אסטטיות, וכחות הנוער והעלומים התפרצו בשפעת זרמי מאויים עזים וחזקים ושאיפות נמרצות וכבירות, שלא שערו אותם עד כה.

צעירי־העברים, שהלך לבם שבי אחרי המראות והחזיונות המרהיבים המצוירים ב„אהבת־ציון", נמצאו תחת השפעת קסם העולם הקלאסי המיוחד שלהם, אותו העולם, שהספרות הישראלית שבכל הדורות והזמנים מצירת את ימיו כתור־הזהב וכתקופה היותר מזהרת לא רק במובן פריחת המצב הפוליטי והגופני, כי אם גם במובן התחזקות ההתפעלות הדתית וקרבת־הנפשות אל מקום גלוי השכינה העליונה. זהו מה שפעל פעולה גדולה ועצומה מאד על כח הדמיון הנלהב של בני־הנעורים, ומה שהביא אותם אחרי־כן לבקר בקרת חריפה את ההוה שלהם. לאחר שנתעורר הצעיר היהודי חובש בית־המדרש ובעל המח החריף משכרון הקסם הראשון, שנסכו עליו תמונות־העבר המצוירות בעטו של מאַפו מעשה ידי אָמן, לא יכול לבלי להשוות במחשבתו את חיי היהודים בימי המלך הצדיק והחסיד חזקיהו לאותם החיים, שהעם העברי נתון בהם עכשיו. והלמדן החריף לא התעכב בהלך מחשבותיו רק על שגשוג חייהם החמריים של העברים באותו זמן, אלא רכז את מחשבותיו בגורמי־החיים הקרובים ללבבו הוא. הלמדן המופלג התחיל מהרהר, בוחן ובודק ביחוסיהם של היהודים שבימי חזקיהו לשאלות־האמונה או, כיותר נכון, לשאלות החוקים הדתיים. חיי היהודים בימים הקדמונים, שנצטיירו על־ידי מאַפו, התאימו התאם גמור עם הספורים, שהביבליאה עצמה מספרת על־דבר אותם החיים, וזהו הלא משמש אות נאמן, כי קרובים הם אל האמת. אבל מדוע, אפוא, נפקד בציוריו של מאַפו מקום כל אותם הדינים והמנהגים הדתיים הדקים מן הדקים, הממלאים את תוכן חייו של היהודי האדוק שבימינו מאז הבוקר עד הערב? החוזה בן־אמוץ, אשר בהיותו איש, שהוערה עליו רוח ממרום, הלא עמד בוודאי גבוה משכמו ומעלה בצדקתו ובקדושתו מכל המגידים והדרשנים, ומדוע אין אנו מוצאים את דברי התוכחה והמוסר,

שהמגידים והדרשנים בימינו נוהגים להמטיר אותם כגשם של זעף על הקהל העברי? מדוע אין אנו מוצאים אצל ישעיהו אותם הגדרים והסיגים והחומרות, שישנם בשפע כל־כך מרובה בספרי־הדת שלנו והשמים אזיקים על כל צעדי האיש הישראלי? אם כן, הלא אפשר שתעינו בשוא, אפשר שנבוכים ותועים אנחנו כצאן אובדות בדרכי־החיים? כך שאל את עצמו שלא ברצונו הצעיר איהודי קורא הספור „אהבת־ציון?"

כתיבת ספור היסטורי כה„אהבת־ציון" היא כעין יצירת יש מאין. בנוהג שבעולם אדם בא לכתוב ספור אשר יסודתו בתולדות איזו אומה בתקופה היסטורית זו או אחרת, הוא מבקש ומוצא את החמר הנחוץ לו בספר דברי הימים של אותה אומה, ואת אשר לא ימצא בספרי־ההיסטוריה הוא מחפש ומוצא בפנקסים עתיקי־יומין, מרשימות של זכרונות־קדומים ויש אשר גם בארכיבים של בתי־ערכאות שונים. למחבר „אהבת־ציון" לא היתה אף אחת מאלה, בלתי אל כתבי־הקדש עינו. התנ"ך שמש למאַפו מקור יחיד ומיוחד, שממנו לקח את גבוריו ושעל פיו צר קלסתר פניהם יצירת חמר ורוח. בנפשו היפה הרגיש מאַפו, כי לא בסמטאות המרופשות והחשכות של סלאבודקה יעביר דמיונו לפני עיני רוחו את יפי־הנוף שבארץ־ישראל, ולפיכך היה כותב את פרקי ה„אהבת־ציון" בסוכה שעַל ראש „ההר האליקסוטי" הקרוב אל העיר, ושממנו נשקף מראה עוטה הוד המקסים את העין ומלהיב את הדמיון. בשבתו על החר הזה נדמה לו כאלו הוא יושב על הר־הזיתים ורואה את ירושלים משתרעת במורד בקסם חמודותיה. אולם חלף העונג הזה — לטייל על אותו ההר ולכתוב שם את חזיונותיו על הגליון — היו חייו של מאַפו שתי פעמים בסכנה גדולה. הפעם הראשון היה הדבר בשנת 1831, בימי המרד של הפולנים. ומעשה שהיה כך היה. פעם אחת יצא מאַפו מן העיר ויחפוץ לעבור את הגשר ולבוא אל ההר האליקסוטי. והנה באותה שעה נפלה מהומה במחנה חיל הרוסים: שמועה באה אליהם, כי המורדים הפולנים הולכים וקרבים אל קובנה. אז מהרו קוזקים אחדים להרוס את הגשר לבל יוכלו הפולנים לעבור עליו. בשעת הבהלה תפסו הקוזקים את כל האנשים שהיו במקום המעשה,

למען יעזרו על ידם; וגם מאפו, שעבר במקום הזה באותו רגע, נפל לידם. הקוזאקים עצרוהו למען יעצור גם הוא לקצץ את חבלי-הגשר. בין כה וכה החלו הפולנים, שהסתתרו בין השיחים שעל ההר האליקסוטי, לירות על ראש אויביהם כדורי-עופרת. אימה גדולה נפלה על מאפו, שהיה מזג-לב מטבעו, ויפל את הגרזן מידו ויברח. מחוסר עת לא רדף איש מן הקוזאקים אחריו. אך כדורי-המות דלקו אחריו ויפלו מימינו ומשמאלו כאגוזים עד אשר נמלט על נפשו ויעלם ברחוב העיר.

ובפעם השניה היה הדבר ביום העשרים וששה לחדש יוני של אותה השנה. הגנראל מאלינובסקי נצח את הפולנים על יד קובנה, וישקוט המרד והמהומה עברה. אז הלך מאפו בלב שקט אל סוכתו החביבה עליו, אשר על ראש ההר האליקסוטי, ויכתוב שם את חזיונות לבבו שעות אחדות כדרכו. ויהי ברדתו מעל ההר דרך המדרגות החצובות בו שמע פתאום קול יריה; ובהביטו כה וכה והנה אחד מחיל הפולנים מסתתר בין השיחים. ובאותו רגע יצאו עשן וזיקי-אש מקנה-הרובה, וישמע עוד הפעם קול יריה וכדור-עופרת עבר בקול שריקה סמוך לאזנו של ההלך הרועד הזה. הפולני חשב, כי מאפו הוא אחד המרגלים של חיל הרוסים המשוטטים בהר לבקש את יתר פליטת המרד, לכן בקש להביא כדור-מות אל לבו. החוזה העברי נמלט גם הפעם הזאת, אולם את הפחד והחרדה אשר אחזוהו באותה שעה זכר ימים רבים".

אין הדבר ידוע, אם חשב מאפו לתומו, כי מראות-הטבע המופלאים ביפים, המתגלים לעיניו מעל פסגת ההר האלקסוטי, הנם באמת דמות דיוקנם של אותם יפי-הנוף הארצי-ישראליים, המשמשים לו מסגרת לספורו, או שהיה עיקר כוונתו להנתק לפי שעה מן הסביבה הסלאבודקאית החשכה והמעציבה, כדי להשרות עליו מרוח ההתפעלות וההתרגשות המתעורר ע"י היחוד עם שכינת הבריאה בימי הזיו שלה. אבל רואים אנחנו, כי בנה מאפו את יסודי ספורו „אהבת-ציון", וזה מתיחס גם לספורו ההיסטורי „אשמת שומרון", על שני חבורים גדולים בחיי האנושות: על ספר-ה ט ב ע ועל ספר-הספרים: ה ת נ "ך. שניהם שמשו לו מעינות מפכים יופי נצחי, אין-סופי, שאינו תלוי לא במקום ולא בזמן;

והיופי שמבחוץ, המזין את העין והיופי שמבפנים, המוסרי, המביא לידי אצילות-הנפש. בציוריו הפשוטים והנשגבים מסובכים חיי-הטבע בחיי-הרוח. התמונות הנהדרות של הספירה החיצונית, המענגות את המבט בבהירות צבעיהן, משזרות ומרוקמות בקוים ושרטוטים מוסריים, המרוממים את הרוח.

הרי לדוגמה שנים, שלשה מציורי-הטבע של מאַפּו. באיזו פשטות טבעית מצייר מאַפּו, למשל, את ההכנות, שאנשי-ירושלים עושים לקבל את פני חג-האסיף!

„ובני ציון החרדים לדבר-אלהים השכימו טרם השחר עלה, וישטחו להם שטוח בין ההדסים אשר במצולה ובעמקים על כל יבלי-מים. זעיר שם, זעיר שם עמדו ויכרתו להם ענף עץ עבות וערבי נחל, אותות ישע וגבורה, לשמוח בהם לפני ה' ביום מחר ביום הראשון לחג האסיף, כוכבי נשף כהו חורו מאור יפעת שחר חכלילי הנוצץ בירקרק חרוץ, פני קדים מתולעים מלהבות אש פלדות אשר יחצוב השמש טרם צאתו מאהלו, נהרים ויאורים נחים ושקטים שוכבים בין שפתים בתבנית רקועי פחי-כסף ומוצקים כראי בגדותיהם, עליהם יזהיר אור יקרות ירקרק, אדמדם, מירק הרים אשר סביבותיהם ומאודם פני קדים, גם זהר הרקיע בתכלת מראהו ובכוכבי בקר המשובצים בו כנקודות הכסף ישים עליהם, נוספות להרנין לב. הנשר העיר קנו וצפרי-שמים פצחו רנה, התרועעו וישירו כל תולדות השמים והארץ, יחד הררי-ציון הרנינו לאלהי עוזם".

ומה מלבב ומקסים הוא ציור עבודת בציר הענבים בכרמים אשר בכרמל! קורא אתה את הדברים ונדמה לך, כי אין כאן אף גַוָן אחד שלא במקומו, כי אין כאן אפילו קו דק אחד, שאינו מתאים עם האמת המציאותית שלפני אלפים וחמש מאות שנה:

„השחר הופיע זהרו על ההר הכרמל ובכרמים ירנן וירועע. הבוצרים והבוצרות פצחו רנה וישירו שירי יין ושירי דודים יחדו, יתימן בא אל מבחר כרמיו עם שלשת עבדיו ויאמר להם: שימו לבבכם על כל ענף קשור בגומא לאות כי קדוש הוא, והרימותם את פריו לבד, כי בכורי ראשית הם משפט הכהנים; הנה שם גפן פוריה משלחת בעמק יונקותיה ועל גבעות נטישותיה, תחשוף

שפע ברכה לעין רואים, זמורותיה כפופות תחת משא אשכלותיהן, אשר הבשילו ענבים מלאי־חמר, מה נעמו בנוצצם כברקת בזהר אדמדם חכלילי; שם תאנים ורמונים מלאי עסיס יציצו מבעד לעלים רעננים הסוככים אותם, הן נשקפים המה לי, כמו ישחרוני להובילם שי אל מקום קדוש. אכן למו משפט הבכורים, ליושבים לפני אלהים יהיה תירושם ועסיסם; שם נחמד מעשה זית, ישוה הודו על פרי חמדתו, כלו דשן ושמן ומלא יצהר, נסכו יערב לאל המריק ברכתו לאדמתנו. ויפן תימן אל הבוצרים ויאמר: השמרו לכם פן תעוללו, אכלו ענבים כנפשכם, ואל תמנעום מקשי רוח ומרי נפש, אשר יבאו הלום לשכח ענים ועמלם, לא תגרשום ולא תגערו בם; כי מי יודע מה ילד יום, אולי גם בנינו ובנותינו רעבים וצמאים ילכו לבקש טרף נפשם בשדות ובכרמים לא להם; השאירו למו עוללות, כי הם המכס אשר נרים לאלהים, השולח ברכתו לנו.

וכמה יופי אנו מוצאים בתאור זה של חיי הכפר העברי בימים קדמונים:

„לינו בכפרים וראיתם את שוכניהם משכימי קום בעוד דמעת ליל שלטת על הארץ, וההרים והגבעות מסירים לאט לאט את מסכת הקיטור והאפל, מכסה הלילה אשר התכסו בה. אז הגברים יוצאים השדה לפעלם; ונשיהם טובות־המראה והבריאות כפרות־הבשן, עושות בצמר ובפשתים, להכין מלבוש לבני ביתן; עד כה וכה והנה מראש גבעות התומכות בגאותן שחקים תציץ השמש בהלה, ולקול זמיר צפרים וכנף רננים נעלמה כנועם המאור הגדול, יצא האכר גם הוא רנה ותפלה לאל משושו, ותפלתו תעלה כעתר ענן הקטורת השמימה; אז ישוב הביתה, ונות ביתו תשיש לקראתו, ונועם וחן מזהירים מעיניה, יעירו צאצאיהם ויאכלו יחד מטוב אלהים".

או:

„השמש יצקה אור יקרות וחום צח על נאות הרועים, פלגים יבלי־מים המו בשאון זרמתם, המולת עלה נדף מרוח צח הנושב

בין העפאים, זמיר צפרים ושריקות העדרים והד הרים העונה לו בהוד קולו, והנה זמרת חלילים נשמעה על כל נאות הרועים".

ציורים־מרגליות כאלו מפוזרים ומפורדים על פני כל הספור, והקורא יעמוד עליהם במקומם. על ידם נמצא משבצת של תמונות מרהיבות מעולפות פניני־מוסר. הנה—לדוגמה—תמונת המלך חזקיה. „המלך הזה הוא חזק וגם חלש, חזק באמונתו התמימה וברגשות לבבו הטהורים, וחלש ברצונו ובפעליו; חפצו כביר וידיו קצרות. רוחו רוח מושל ומצוה, ובכל זאת אנוס הוא להכנע לפני שריו התקיפים ממנו. הוא שואף לעשות אך טוב וחסד לעניים ולענוים, לעובדים ולאובדים, לכל קשה־יום ומר־נפש; אולם השופטים והשוטרים, השרים והקצינים מבדילים בינו ובין עמו והמה נוגשים ולוחצים את כל האומללים האלה, משתררים עליהם ומתעוללים בהם ושועתם לא תבוא עד כסא המלך, כי התמו בעדו. צדק ומשפט, אמת ואמונה הם נשמת נשמתו, חלומו בהקיץ, תאותו ותשוקתו—ובהיכלו וארמונו, על יד כסאו ובחצרו בגד בוגדים, שקר ועול, שנאה וקנאה. בידו השרביט וביד שבנה—המלוכה. הוא ענו ורואי־פניו המה גאיונים. הוא שולח מעל פניו את שריו הרעים והחטאים, והמה רוקמים מזמות בסתר ופורשים רשת לצעדיו, והבאים על מקומם לא טובים מהם. כחו קצר לטאטא את חלאת האדם משעריו ולהושיב על מקום „המאשרים המתעים" שונאי בצע ומעשקות, כי הרשעה עשתה לה קן במקום המשפט זה ימים רבים ולפתח היכלו רובצת החטאת זה שנים ודורות. המלך הוא מטבעו חוזה חזיונות וחולם חלומות, בעל נפש רכה ובעל רגש, רע וחבר מנעוריו לבני־הנביאים ואמון על אמרותיהם ותוכחותיהם, ועליו לשבת על כסא המלוכה, אשר עזי־נפש שואפי־משרה עוטרים עליו מימינו ומשמאלו"*).

יפה ונשגב הוא גם פרצופו של ישעיהו הנביא. „הצורה הזאת היא מן היותר מזהירות והיותר נדיבות בין צורות אנשי־הרוח, בחירי מין האנושי, השמורות וגנוזות באוצר דברי ימי

---

*) לפי הערכתו היפה של בריינין בספרו „אברהם מאפו" הוצאת תושיה, עמוד 125.

האדם. והחוזה הזה הוא גם חכם-מדינה גדול. זה אבי כל בעלי החזיונות והדמיונות הרמים והנשאים הוא גם רב-פעלים ואמיץ כח המעשה: כרב-חובל מנוסה ובחון הוא מנהיג את אנית-עמו בין סלעי-סגור וצורי-מכשול. האזרח הגדול בעולם החלומות, אשר חלם את שלום כל העמים, שלום כל בני-האדם, שלו כל הדורות הרחוקים עד סופם,—בכור-החולמים הזה חשב מחשבות בהירות ויתפוס את המציאות הקרובה והממשית בעינים פקוחות. החוזה הזה, אשר נשא דעו למרחוק וגורלן של כל האומות היו נוגעות אל לבבו, לא שכח מעולם את נקודת זמנו ומקומו, שהיה חי בהם. מרכז מעשיו ומחשבותיו, חלומותיו ודמיונותיו היתה בת-יהודה, וציון—השאר שבעסת העמים. החולם הנשגב הזה, אשר ברא סם חיים להאנושות החולה והגועת מעצר יד האכזריות, ואשר אצל מרוחו על החולמים הנדיבים של כל הדורות הבאים אחריו ואשר עוד יבואו,—החולם הזה השפיע מרוחו גם על הטובים שבבני דורו"*).

ובאיזה אמנות מצייר מאפו מצד אחד את בני-הנביאים, הענוים אנשי-הרוח, המקנאים קנאת המדות הטהורות, קנאת תורת אל חי, ומצד השני את עובדי-האלילים, רודפי בצע ומעשקות, חבר בוגדים וגנבים, צבועים וחנפים. זהו ציור מלחמת הטוב עם הרע, האור עם החשך, נביאי-אמת בטחי-תפל. אנחנו קוראים את הדברים ומשוים לנגדנו את החזיון הנשגב בשעה שישעיהו עומד בקהל רב וקורא בקול חוצב להבות אש לשרי-יהודה את המלים הנוראות: „איכה היתה לזונה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילין ועתה מרצחים... שריך סוררים וחברי גנבים כלו אהב שחד ורודף שלמונים... והיה החסן לנערת ופעלו לניצוץ ובערו שניהם יחדו ואין מכבה"**).

כך אנו רואים את מאפו מעלה ב„אהבת-ציון" את שתי האמתיות הנצחיות, את היופי ואת המוסר, בקנה אחד; בד בבד ישאו אצלו יחד, יתלכדו ולא יתפרדו.

---

*) שם.

**) עפ"י ברזינין שם.

כבר עברו קרוב לשבעים שנה מן העת שנתפרסם ה„אהבת-ציון" בדפוס ועדיין לא סר קסמו, והוא כמעט הספור העברי היחיד והמיוחד מיצירות תקופת-ההשכלה, הנקרא בהתעניינות מרובה עד היום, ולא עוד, אלא שגם נמצאים אנשים, המתרגמים אותו ללשונות אירופיות למרות שאינו ממלא אפילו במקצת את התביעות האמנותיות המוׄדרניות. ה„אהבת-ציון" נעשה אם כן מסוג הספרים הקלאַסיים, שאינם ענין רק לזמנם, כי אם לדורות, וזהו, מפני שכל דור ודור מוצא בו מהרהורי לבו ומאידיאַליו. הדור הראשון לקוראי ה„אהבת-ציון", שנמצא תחת השפעת „ברלין", האמין לשמוע בו מצד אחד מחאה עזה ונמרצת נגד הבערות והקנאות, נגד חיי הבטלה והשעמום, נגד בזוי יגיע-כפים ושנאת-האדמה, ומצד שני קול קורא להשתחרר מתחת סבל הדתיות החנוטה והמאובנת ולהיות ככל הגוים בית-ישראל, והדור החדש, שקם אחרי „המשכילים" וראה בעיניו את פשיטת-הרגל של „השכלת-ברלין", מאמין להאזין ב„אהבת-ציון" את הד הדרישות הלאומיות היותר קיצוניות, ההולכות ומגיעות עד לשלילת-הגלות וליסוד מכון לאומי בארץ-אבות. וכאלה כן אלה יש להם על מה לסמוך, אף כי אנו רואים אצל מאַפו מהאי גיסא בחילת-ההוה ומאידך גיסא הערצת העבר, והעתיד — מאן דכר שמיה; כלומר, הרי כאן לפנינו שתי תיזות, והסינתיזה — זהו דבר המסור לרגש וגם להגיון. אין כל ספק, כי בשעה שכתב מאפו את ה„אהבת-ציון" לא עלתה וגם לא יכלה לעלות לפניו שום מחשבה ציונית כמו שאנו מבינים אותה עכשו, ולפיכך טעות היא בידי אלה האומרים לקבוע לו מקום בין אבות הרעיון הציוני; אולם די לקרוא שתים, שלש דלתות ב„אהבת-ציון", כדי למצוא בהם את התיחסותו החמה אל כל אותם הסימנים המסמלים את התחיה העברית הלאומית בגלוייה השונים כפי שהם מובנים לאדוק שבציונים בימינו.

מנקודת-ראות זו יש חשיבות מיוחדת למשפט אחד מצעירי

המבקרים המודרנים שלנו*), שהוא עצמו הנהו מתושבי ארץ־ישראל ומבוניה, על ערך ה„אהבת־ציון" ביחוסו אל תנועת התחיה של עכשו.

„...הנשתאה, שעם חדירתו של ספר זה (מכוון אל „אהבת־ציון") לתוך חיינו, נעשתה האהבה לציון ברורה ומוחשת ותחפש בהכרח מוצא ודרך להגשמה, כי בתוך התנאים שבהם היתה האומה נתונה אי אפשר היה להמשיך לחיות? מבחינה זו הסופר הגאון הוא יוצר החיים. ואין שום ספק בלבבי, שמאפו היה מיוצרי התנועה הציונית.

„כי תכריע ותיף עד לאין ערוך ממשות החיים שב„אהבת־ציון" מאשר האוטופיה הכי נשגבה, ולו יחזה אותה אפילו חולם כהרצל. כי מה שיעשה האמן, שבתוכו נטועים כל הרגשות הערטילאים שבאומה ועל ידו ימצאו תקונם, הזדככותם ובטוים בכח האינסטינקט שאינו יודע רמיה, לא תעשה לפעמים גם תנועת העם.

„את ציון מכלל יופי השיב לנו מאפו. את ירושלים של מטה. הוא חולל כל אשר אתנו היום. כל הטוב והיפה שבנו— מידו בא לנו.

„ובכל מדינה ומדינה, ובכל עיר ועיר, אשר שמה יגיע הספר—שם יעשה את הפלא ויעיר האהבה בלב. אהבה לתמר; אהבה לציון, אהבה לכל נשגב וטוב—

„...ואחת האמתיות הגדולות והחשובות שבספר זה היא: חחזרת האתמוספירה של ארצנו—האתמוספירה האמתית—ליושנה. כי נזדיפה אתמוספירה זו. נזדיפה לרגל המועקה שמבחוץ ושמבפנים. נזדיפה בהכרח מכמה וכמה טעמים ותנאי המצב המר והבלתי טבעי. עקלקלות תעינו עדי הגענו לירושלים של מעלה. ונס גדול היה מוכרח להעשות למעלה מלמעלה ושאו והשתוממו! בא הפלא. בא אדם ששמר בלבו את שיר השירים אשר לשלמה עם חיותו האמתית בשרשו, אשר לא ידע את ל"ב הפירושים, שקרמו עליו עור. בא האיש אשר נשא בלבו את רות עם רעננותה הנצחית.

*) הסופר שלום שטרייט ב„רביבים" קובץ חמישי.

בא ונעשה הפלא. החזיר לנו את האתמוספירה של ארצנו בטהרתה ובאמתה. שירת האמת השיב לנו. הכל צף ועלה למקרא ספר זה כשמן על פני חלקת המים.

„את הטבע הבלתי אמצעי, בלי הפרושים, נתן לנו מכּו ואת—האידיליאה. מה נפש האדם זולתה? מה? ומחזות ממחזות ארצך יעברו לפניך—ונפשך מה תכיר בהם—ומשפעת העושר תאלץ לרגעים להפסיק ולעצם עיניך, כי בך ירן ויגיל דבר הממשיך לארג—אורג ואורג, והמסכת מה נפלאה.

...„וכאשר שבתי אל ארצי, ארץ אבותי, וכאשר שבתי אל התנ"ך ונגלו לי... לא סתומות הפסוקים, כי אם התעלומות אשר תתלחש הויתה של הארץ בספר זה. נאלצתי לשוב לקרוא שלישית את „אהבת-ציון".

„כבר היו מי שהעירו, שהבנת התנ"ך לעמקו, לרחבו ולכל צדדיו אפשרית רק בארץ-ישראל. לכאורה, אין בזה משום חידוש, שהרי כך הורה הפיטן: לכשתאמר להכיר את המשורר, עליך ללכת לארצו. אך בנידן דידן אחר לגמרי הוא הערך.

לנו יש גם תנ"ך של הגולה, שגם בקולותיו, המיתו וקויו הוא—גדול לנו ערכו. בשביל הנשמה יש גם בו מזון למכביר. כי הלא ידע ידעת, אחא, שאין לו לנגון רק מלותיו, פרושיו וצליליו. הוא מתנשא ממעל לכל אלה, אוחז וכורך וסוחף אתו הכל על דרכו. ולא עוד אלא: כי שבת לשיר נגון זה לאחר זמן, וצפו ועלו לעיניך דברים וקולות אשר לא ראית אותם וגם לא שמעת אותם ומכל מקום פניהם הכרת...

„ובעברך את ארצך, ארץ האבות, ואחר תראה ללב התנ"ך, יעלו לך הקולות מתוך נקרות הצורים. הגלים יהמיון מתוך הימים והנהרות, והקוים יבלטון. כל אשר הונח ביסוד הארץ עם חזיון הנפש המלוהו, בלשון אחר, את האתמוספירה הנקיה כפי שהושתתה מהכרח מראשית בריתה—תחזינה עיניך—

„ואהבת ציון"... אלמלי נכתב ספר זה בתקופת „שיר השירים", מי ידע אם לא היו גם בזה מפקפקים, הלהכניסו לתוך כתבי-הקדש—ואולם הכנס היו מכניסים אותו. מי אדם ויתנכר לעצמו? וגם בטוח אני: אלמלי קם יהודי מלפני שלשת אלפים שנה מקברו

כי אז לא היה רז אניס לו בספר זה, כשם שאין כל סתום ונעלם ב„רות" ליהודי של ימינו אנו, שלבבו ער.

„ויען וביען ספר זה לא חולל ע"י כונה לכתחלה, ויען כי לא התעמולה הולידתו, כי אם יצירה היא בפני עצמו, יצירת מעשי בראשית, יצירה אורגאנית, לכן כל אותן השאלות שיתעוררו מתוך הכרח החיים—מותכות ביצירה זו ונטועות בה כאותם האיברים שבגוף.

...„אברהם מאפו יצר לנו את הרומאן העברי, ואנו לא על זה נשתאה. לא נשתאה על חדירתו צפיתו, או יותר מזה קפיצתו— הרי אלה הן סגולות נפשו ויתרונותיו שבהם נָחַן ואותם הוריד אתו. אבל כמה גאוניות צריך שתהא לו לאדם ללחום עם סביבה כזו שבה נטע ולנצח את יום יום העכור והמחניק? בזה עז ופליאה.

„וזרח השמש ובא השמש, ולא ידע בצאתו ובבואו, ולא ידע את קרניו ואת אשן, שישלח ללב בני=אָדם".

כך מבינים היום בארץ=ישראל את „אהבת=ציון", שנכתב לפני משך זמן של שבעים שנה.

II. „אַשְׁמַת שֹׁמְרוֹן".

קבלת=הפנים הנלבבת שערך קהל=הקוראים ל„אהבת=ציון", אמצה את ידי מאפו לכתוב רומאן היסטורי שני וגדול פי שנים מן הראשון, הוא הספור „אשמת שמרון", המצייר את החיים העבריים בימי אחז מלך יהודה ופקח בן רמליהו והושע בן אלה מלכי=ישראל. הספור הזה הוא היסטורי באמת מתחלתו ועד סופו, בעוד ש„אהבת=ציון" אינו מיוסד כל עיקרו על מאורעות שאירעו בחיי האומה הישראלית, אלא שהמסופר בו סובב על ציר תקופה היסטורית ידועה. גם הגאלריה של האישים והפרצופים, גם השתלבות המעשים וסבך הסככוכים וריבי=המפלגות תופסים ב„אשמת=שומרון" מקום יותר גדול ורחב מאשר ב„אהבת=ציון". הכוחות הפועלים

בספור הזה הם האהבה, הקִנאה והִנקָמה ותקופתם על הפירוד הפו־ליטי שבין יהודה ואפרים.

מצד האמנות הפיוטית אין גם ה„אשמת־שומרון", כ„אהבת־ציון", יכול לעמוד בפני הבקורת המודרנית. הרבה מתאוריו הם מופרזים ומוגזמים וחוטאים אל האמת הפסיכולוגית, ויש אשר נדמה לנו שאמנם צדקו אלה המחליטים, כי „אחרי אשר כתב מאַפּו את „אהבת־ציון", הלך כשרונו הפיוטי והציורי הולך וחלוש, הלוך וירוד וכהה". אבל כך נדמה לנו רק בסקירה ראשונה, כשאנו מתנגשים באריכות היתרה של ההרצאה ובגבוב המופלג של המראות והחזיונות. אולם עוד סקירה אחת ושתים ואנחנו תופסים את הפאבולה הכללית בכל הקיפה, ואז אנו עוברים לצד אלה הנוטים לראות ב„אשמת שמרון" דוקא את ההפך: „את מרום ההתקדמות בהתפתחות כשרונו של מאפו — את הנקודה היותר גבוהה שלה".

חשוב לנו מאד מה שכותב באותו ענין עתה בימינו, לאחר עבור למעלה מששים שנה לפרסום ה„אשמת שמרון" בדפוס, אחד המבקרים האסתתיים המפורסמים שלנו:

„אם „אהבת־ציון" אינה בעיקרה אלא אידיליה תמימה, שבה עוברים לפנינו גבורים וגבורות, שמלבד אהבתם אין להם כמעט בעולמם דבר, — מתגלים לפנינו ב„אשמת שמרון" עולמות מלאים ושלמים ומרובי צבעים, אשר הוד של אפוס לאומי נסוך עליהם ועל הפועלים בהם. לא רק שרי יהודה ושרי שמרון בחיי המשפחה שלהם ובעת מלחמה, לא רק הכהנים והנביאים, כי אם כל ההמון בשלל צבעיו מתנועע לפנינו במומנטים שונים, ואנחנו חיים עם קריאת האפופיאה המצוינה הזאת לא רק חייהם של פרטים, כי אם חיים כלליים, אשר בההיקף הרחב שלהם נכנס גם בן־המלך היושב על כסאו וגם השפחה אשר אחר הרחים. בני יהודה ובני אפרים ביחסם אלה לאלה ובהתנגשותם בימי־מלחמה ובימי־שלום — מכל אלה כבר יש קוים בודדים גם ב„אהבת־ציון", ואולם ב„אשמת שומרון" מקבל כל זה צורה אפית בולטת ורחבה. החיים הפרטיים של הגבורים מתמוגים כאן עם הטראַגדיה הלאומית של שנאת־אחים, ולפני עינינו עוברים כבר טפוסים חיים, אָפיים, אשר כל

אחד הנהו חוליה של שלשלת החברה והעם, שעליהם הוא נמנה"*).

ישנן ב"אשמת שומרון" אפיזודות בודדות, מפוזרות פה ושם בתוך הפרקים המרובים, שבהן מתנשא מאפו עד כדי שירת־גבורים עצומה: הרי דוגמאות קטנות אחדות.

אחז העריץ, אשר בימי מלכותו כבדה ידו על בני עמו, מת, ותושבי ירושלים מובילים בשמחות וגיל את בנו הישר והטוב, את חזקיהו, אל נחל גיחון כדי למשוח אותו שם למלך. מה נפלא הוא הציור הזה:

"המונים, המונים יציצו מעיר, אלה התיצבו בין העמודים ובין השדרות, ואלה עלו לגגות; בנות צעדו עלי שור, ועל הרי גבנונים נראו תמונות מעופפות, אלה ירימו ראשיהם על אלה, וגבוהים מעל גבוהים ישימו עיניהם לראות המחזה הנראה למו. והנה שרי־המלוכה, אדירי־עם, רוכבי סוסים ופרדים והמלך רוכב על סוסו ועובר לפניהם לבוש בלבוש מלכות, ואחריהם כהנים ונביאים, שרי־קדש, ואחריהם "הכרתי והפלתי", ושרי חיל בעבי גבי מגניהם, ואחריהם אלופי יהודה, נכבדי־ציון, פנות ראשי העם עוברים ברכב ובצבים לרדת אל נחל גיחון, לראות בהמשח המלך; ואחריהם החרדים לדבר ה׳ הולכים ברגש לראות המחזה היקר ולשמוע אמרת ה׳ צרופה מפי כהן ונביא, אשר ישאו מדברותיהם ויגידו את דבר־המלוכה, להודיע למלך, כי אלהים בשמים אצל מהודו עליו, והודו והדרו לא יחלל... וחזקיהו וכל כבודו ירדו אל נחל גיחון, והכהן הגדול לבית צדוק לקח את קרן השמן ויצק על ראש חזקיהו וימשחהו וישקהו, ויאמר: צדק ושלום נשקו!... וככלות חזקיהו את תפלתו, והשרים והעם קראו בקול גדול: "יחי אדוננו המלך חזקיהו ותתנשא מלכותו!" והמלך קם לעלות מנחל גיחון, ויעלו אחריו השרים והעם, ויתקעו בשופרות, ויריעו בחצוצרות, וינגנו המנגנים בכנורות ובמצלתים... ובחורי יהודה ועלמות תופפות הריעו וירננו במקהלות במרומי־ציון; וקול הקריה

---

*) הסופר יעקב פיכמאן ב"מולדת" כרך שלישי עמוד 238.

הומה בכל מקראיה ובראשי הומיות, שם קדמו שרים אחר נוגנים".

או מה נהדר תאור חגיגת חג־הפסח הראשון בימי חזקיהו לאחר ששב לפתוח את שערי המקדש, שבימי אחז היו סגורים על מסגר, ולחדש את המועדים, ששבתו באשמת אביו עובד־האלילים.

„אור תכלילי הופיע ופני קדים אדמו כתולע, והנה קול השכוי קורא, ויקיצו בעלי־כנף ויצפצפו צפרי־שמים, וישירו ויריעו ליום מועד. והמונים, המונים באי־מועד ינהרו אל ציון ויובילו אליה שי צאן ובקר, ומכל עבר ופנה נשמעו שריקות־עדרים... ומי ימלל ההוד וההדר אשר למועד הזה! הנה ליל התקדש חג כיום יאיר, כי מלבד נוגה ירח יקר הולך בעת ההיא, עוד העלו נרות ולפידים על מרומי־ציון ועל כל מקראיה. על כל מגדל גבוה ועל כל גבעה נשאה, על הארמונות הרמים ועל כל היכלי־החמדה רק אורה כאור שבעת הימים. והשמחה כבליל צאת בני־ישראל מארץ מצרים. והקריה עליזה; האלופים והאצילים ששים ושמחים, וגם אביוני־אדם בקדוש־ישראל יגילו; וממגדל חננאל עד שער הפנים רק גילת ורנן, ירונו שירי־דוד ויהללו את ה׳, אשר גאלם ממצרים ויבחרם לעם־סגולה, יאכלו זבחיהם וישתו כוס־ישועות".

כמה יודע מאַפו לצייר זו לעומת זו את בת־ציון בכל קסם ענותה, צניעותה ותומתה, בחנה ותפארתה, בעז רגשותיה ואמון רוחה נגד בת־אפרים קלת־הדעת ומשחתת־המדות!

הרי, למשל, תמונה זו של עלמה מבנות־ציון:

„השמש זרחה על הלבנון, ונגה כאור יקר וקרני־זהב יפזו על ארזיו, אשר שפעת טל חרמון עוד ילין בקצירם. בטל אורות זה ישישו כל בעלי־כנף יתעוררו אף ישירו, גם שולמית אשר בלילה היתה שירה עמה, התעוררה לקול צפרים ותערוך לאלהים תחת צורי היעלים, כי במקום ההוא עמדה בבוקר להתפלל לה׳ ולשפוך לבבה לפניו, ותשא כפיה ותען ותאמר:

... השיבה כרוב רחמיך שבות מחמל נפשי אשר אדמה ולא ידעתי אכנה, על הנער הזה אליך אתפלל אלהי תפלתי, כי לזכרו

תאות נפשי, וכאשר אצלת מהודך עליו ותגדל חין ערכו, כן תשיתהו ברכות לעד, ותחדהו בשמחה את פניך בקרית משושך ובהר מועדך, ועיני תראינה אותו ביפיו כאשר הראיתני אותו בחלום חזיון ליל, עשה נא עמדי אות לטובה, וידעתי כי קרוב אתה ה׳ לכל קוראיך.

— „מה הרנה והתפלה אשר תשאי בתי? — שמעו אזני שולמית קול מינקתה אשר עמדה מאחריה — אכן לאלהים פתרונים, אך מה דבר החלום הזה אשר העירך לראש אשמורות, התכסי ממני דבר, וכן לא הסכנת?

— „חלילה לי מכחד ממך מאומה, ענתה שולמית, כי אחרי מות הורתי את היית לי לאם, אך יראת ה׳ היא ראשית כל חפץ, ותפלתי תקדמהו. עתה אחרי משאת כפי לאלהים, — עתה אגידה לך חלומי: בלילה הזה שנתי ערבה לי, כי עבדתי עבודתי לעזור ידך להכן מעדנים ומאכל תאוה לאשה החדשה אשר יביא אבי הלום תחת אמי, אשר ירדה דומה וצדקתה עמה בארץ נשיה, הן אבי צוני ללבוש מחלצותי ולהשבית אבל מגבולנו, ויגוני הלא טמון בסתר לבבי; אך שמעי דבר חלומי, שמור יהיה עמדי עד בוא דברו. הלא אמי הגידה לי תמיד, כי אלהים יגלה אזן אנשים בחלום חזיון לילה להשמיעם הבאות; ותשאני רוח הלילה ותביאני אל עיר כלילת-יופי, קרית משוש, והנה מחמל נפשי בהודו ובהדרו שש לקראתי ויאמר: ברוכה את ידידות נפשי בבואך לציון, שאי נא סביב עיניך וראי, ספרי מגדליה אשר יעלו לעב שיאם, ואוית לשבת עמדי פה, ובדברו לקחני ויביאני אל ראשי-הומיות, ויראני את נוהו, היכלי-ענג, בתי-שן וחדרי-משכיות, ויאמר לי: הן אלה מכון לשבתך, וארשתיך לי באהבה ובידידות, וידעת כי אני חשקתי נפשך מירכתי-לבנון, ואושיבך בנאות חמדתי.

„ואנכי מלאתי גיל ובנפלי על צואריו אמרתי לו: לך אני משוש גילי, לך ערגה נפשי בימי צרתך, עליך התפללתי לאלהי ישעך, ובך דבקה נפשי ביום ישועה. ויקחני ידידי ויעבירני בכל חוצות ירושלים, שם בחורי-חמד לבושי-מכלול ובנות עדינות עדויות הוד והדר, וכל אלה הביטו אלינו, נפשי רויה ענג ועדן, וידי אוחזות

בידי דודי; ויעבירני עוד בין כל שכיות החמדה, והנה הר המועד, עליו בנוי כמו רמים מקדש אהלי יעקב, והמונים, המונים אליו ינהרו וירוצון, וקול נשמע מהיכל ומכל בתי־משוש, קול אומרים: הודו לה׳! מה נעמה השירה אשר שמעו אזני, נפשי אויתיה בלילה. ואנכי עליתי עם דודי על ראש ההר חמד אלהים לשבתו, נפלנו על אפינו ארצה, ובקול דממה דקה הביעו שפתינו תהלה ותודה לאל שמחת גילנו, ומרב שמחתי התעוררה נפשי, הקיצותי והנה חלום.

— „הלא לאלהים פתרונים, ענתה מינקתה שנית, ואשר הראך בחזיון לילה אותה יביא לך בהקיץ. אכן עת דודים הגיעה לך, כי לא טוב שבתך עוד פה עם האשה החדשה אשר לקח אביך; אך הס! מה אני רואה? שאי בתי עיניך וראי, והנה אביך ואחיך שבים, ואחריהם שתי נשים רוכבות על גמלים ועבדים ושפחות אחריהן. ושולמית ראתה ופניה נפלו, ותאמר אבואה נא אל הגן, ואל אהיה כמצפה דרך בואם. זאת דברה ותבוא אל הגן.

„והחברוני עם כל ההולכים לרגלו ירדו מעל פרדיהם וגמליהם לעבור ברגל את המקום הזה עד בואם אל מעונתו, והנה אשה צעירה לימים כבת עשרים שנה טובת־חן, לבושה רקמה יקרה, נשענה על ימין החברוני, ומשמאלו יהושבע גברת כבודה ועצובת־רוח, על פניה נראו עוד אותות הדרה בימי עלומיה, והיא לבושה רקמת משי שחורה, בגדי־אבל לאלקנה אישה משנה למלך...

— „שאי נא עיניך גברת כבודה, אמר החברוני, וראי נא ההרים הגבוהים ליעלים הנקראים פה צורי היעלים, הביטי אל העבר הפונה אל ירכתי ביתי, הנה הצור זקוף כקיר רם ונשא, סלע מגור ומצוק, איום ונורא למראה.

— „הן ראשו בשמים, ענתה יהושבע, אשר אם אשא עיני להביט שם, ונעו עפעפי ולבי סחרחר.

„עודה מדברת בלכתה, והנה נאות החברוני נגד עיניה ועיני רעותה, ומעונתו לרגלי הצור על סלע כבד רבוע, וצלעותיו זקופים וגבוהים כקומת איש, במעלות יעלו בו, ומעקה סביב לו

ממעל על ארבע פנותיו, למען לא יפול הנופל ממנו. והחברוני החזיק ביד אשתו וביד יהושבע ויעל אותן על ראש הסלע רחב־הידים, עליו בנוים בתי־חמדה, מכלאות לצאן, רפת לבקר, וארוה לסוסים, לפרדים ולגמלים; ויאמר אל אשתו: ראי נא ידידות נפשי נאותיך, לרגלי הסלע מעבר האחד צור היעלים, ומעבר השני כרם נחמד, סביבותיו כל נטעי נעמנים, ארז, שטה, הדס ועץ שמן, גם ברושים רעננים, בתים לחסידה, בתוכו ברכת מים, מעין גנים נוזל מים קרים וטהורים משיבי נפש. ומעבר השלישי גן ירק רטוב מזרם הרים, הנותן מאכל לגרי ביתי, הלאה ממנו שדה־תרומות מצמיח חלב חטה; וברוך ה׳, אשר יום יום יעמס לנו וימלא ביתי כל טוב; הן עגלות בקר, עושות חמאה וחלב לרוב, מגז כבשי לנו צמר צחר, אף שאר יביא לנו ציד לבנון וחיתו, כי נצוד פה איל, צבי ויחמור וכחול ימים עוף כנף, יקבי ישיקו יין הטוב, וצור יצוק עמנו פלגי־שמן, לא נחסר מאומה במקום הזה, כי גם יערות דבש לנו ונפת צופים..."

אחד ממבקרינו הידועים מביע את רשמי התמונה המצוירת למעלה בדברים היפים האלה:

„במחזה הזה הננו רואים את העלמה העבריה בת־הקדם, מתקופת כתבי קדשנו, בכל הוד צניעותה ותמתה. לבה מלא רגשי־אמונה, ובבקר בבקר, כאשר יתעוררו הצפרים לשיר את שירתם, תערוך תפלה ותחנה לאלהי מרום. לא בבית־תפלה ולא ב„מנין" הסרסורים והתגרנים תתפלל, כי אם בלבנון תחת כפת שמי־תכלת וקוי אור השמש מנשקים את ראשה, את שערותיה השחורות כעורב, ואת עיניה היפות והנוצצות ותפלתה מתבוללת בצפצופם הנעים של בעלי־כנף. והיא מתפללת לא מתוך ה„סדור" בנוסח אשר נקבע לדורות, לא בשפה אשר לא תבין בה אף מלה אחת, כי אם תשפוך את רוחה ליושב מרום בדברים היוצאים ממעמקי לבבה, בדברים אשר תשנם כפעם בפעם לפי משאלות נפשה, רגשותיה וצרכיה הפנימיים. ומשאלות נפשה וצרכיה הפנימיים הוא לאהוב ולהיות אהובה. והיא אוהבת לא את הגבר הדובר חלקות, לא את הגבר אשר יש לו כנוי ותאר־כבוד, או עושר, נחלה והון, כי אם אחד משבויי יהודה, אשר ראתה אותו מרחוק, בשביו,

בצרתו, בענותו; והוא יפה־תאר למראה, פניו מפיקים גבורה ונדיבות־הרוח, עז ורך. ואהבתה איננה אהבת נשים מלומדה, לקוחה מספורי־עגבים ומעורבה בערמומיות־הלב ועקיפי־השכל, כי אם אהבה טהורה, הנובעת מעמקי עצמותה ונקיה מכל חקוי. ובת־ציון זו הוגה במחמד־לבבה, אשר בעיני בשרה ראתהו רגע אחד למרחוק, יומם ולילה, והוא כל מעינה בהקיץ ובחלום. בהתפללה לאלהיה תתפלל אל אהוב לבבה ובשיחתה עם מינקתה תשיח על אודותיו. ובחלומותיו שהיא חולמת על בחיר לבבה מעורבים ובלולים גם חלומותיה על ירושלים וחוצותיה, מגדליה והיכליה, על הר־המועד ומקדש אלהי־יעקב".

אחרת לגמרי היא בת־א פ ר י ם. אין זו יודעת כלום מיפי המוסר ומטהר המדות, וחלק כחלק לה בחיי הנבלות והפריצות של בני־שמרון. הרי דוגמה קטנה:

„ודניאל עלה על הר נחמד, שם כר נרחב מאד כעמק שוה, סביבותיו יערות צומחי עצים רעננים, אשרות, ברושים ואלונים עבתים, מפה ומפה נראו תמרות עשן עולה, עתר ענן קטרת, אשר קטרו שם הנשים, והמון אנשים רב, גברים, נשים ועלמות אין מספר, נפוצים על ההרים ועושים הלולים, כל פנים פני להבים, כי יין ידליקם... וילך ויבא אל בין האשרות, ששם במות לבעל, והנה שלחן ערוך, עליו בשר זבחים ויין, וגברים, נשים ועלמות, משוטטים סביבותיהם, אוכלים, שותים וחוגגים, ומשלי־אפר ומהתלות ולצון נשמעים מכל עבר, נשי־שמרון כפרות־הבשן גועות, אומרות: הב! הב! הביאו ונשתה, ובנותיהן יוצאות לחול במחולות, וברגליהן תעכסנה לצודד נפשות... כמעט שעבר מאלה, והנה מחזה אחר נראה לו, המון גברים נשים ועלמות, אוכלים אל ההרים, ושותים יין־נסיכם וכסבאם סבואים המו ויתרוננו מיין, ואיש אחד הלום־יין, מראה פניו תכלת־אדמדם, פצה פיו בנגינות שותי־שכר, ויען ויאמר:

ארו יהודה, ארו יושביה
כל שונאי ציון, כל אוהבי אפרים
ארו יהודה, הלעיבו בנביאיה
כל עולי בית־אל, כל שותי יין.

ובדברו זאת שתה יין מזרק ויאמר: יחי אפרים ויחי דרך בית־אל! ואחריו שתו שכורי־אפרים, ופרות הבשן נשי שמרון, ויקראו בקול גדול: הן אפרים חיה יחיה גם יהיה לעם, ברכות הוריו לו מורשת יעקב, חיה יחיה חרף שואפיו בני־יהודה, שונאינו ומנדינו ליום רעה, אשר יסיתו בנו את אשור.

חי דרך מצרים! ענה השני בקול נחר מחמת יין, הלא שמעתם היום את החזון אשר חזה נביא בית־אל על יהודה. גם אנכי מצאתי חזון מאת הבעל, ענה השלישי גבר הלום־יין, כל אשר יאמר לי יש גבורים ביהודה אנקר את עיניו, הלא באו גבורינו כנשרי־שמים על ארבת יונים, כל חץ אפרים הרבה אלמנות, ומר בכו יוני הגאיות, הגו תאניה ואניה.

המו מעי לנשי יהודה היפות, ענה עלם אחד רך, ועלמה אחת שמה ידה לפיו ותאמר: דבריך אלה ישובו אל גרונך. הזאת אהבתך אותי? כי יצאת למלחמה על יהודה, ונשיהם היפות נלחמו בך, גם שבוך שבי, עתה כאשר ידליקך היין הבוגד, עתה יצוף על לשונך דבר מה, וכחשך יענה פיך, עתה ידעתי כי אל בנות יהודה תערוג נפשך.

— לא אל בנות יהודה, ענה העלם, כי אם אל בת אפרים, ואותה עיניך תראינה.

— העיני תראינה אותה? שאלה העלמה בפנים נזעמים.

— כן היא ידידות נפשי, ענה העלם, עיניך תראינה את העלמה בת זכרי משאת נפשי. חי דרך בית־אל! כי אליה אני נושא את נפשי!

— שומו שמים על בוגד כזה! ענתה העלמה ופניה רעמו, האומנם תשא נפשך אל רעומה? הלא היא צפע משרש נחש וחטאת אמה לא תמחה, הלא חרותה היא בצפרן שמיר על מצחה העז, הוי רועה רוח! האף על זאת פקחת עיניך, ואם לה תערוג נפשך מה אני לך!

— את לי כעגלה שלישיה, ענה העלם בפערו בשחוק פיו, כי עוד אחרת אהבתי לפני רעומה בשבתי בגלעד. בעד חלון משכני נשקפתי, ואראה אותה עוברת ברחוב, יצאתי מביתי, בקשתיה

ולא מצאתיה עוד; לכן דעי לך עגלה שלישיה, כי אם תהיי לי כפרה סוררה, ורעיתיך במקל חובלים".

בעברנו על פני הציור הזה ועל כיוצא בו ב„אשמת-שמרון", והוא הדין גם ב„אהבת-ציון", נבראת אצלנו האילוזיה—כמו שכבר העירונו למעלה—כי אנחנו רואים כאן לפנינו את קלסתר פני החיים הישראליים כצורתם וכהויתם לפני אלפים וחמש מאות שנה. אבל מאליו מובן, כי יש תנאי קודם לבריאת אילוזיה זו, והוא—ידיעת כתבי-הקדש, ששמשו סמך וסעד להצַיָר ושמהם ינק את שירת-העבר. מי שאינו יודע את המסופר בתנ"ך, המקור היחיד והמיוחד להכרת אותם החיים הקדמונים, אין לו שום קרי-טריון לבקש על פיו את האמת המציאותית בספוריו ההיסטוריים של מאַפו, ובקראו את הדברים הוא נדון מלמפרע להיות מגשש באפלה ותועה בין אמונה ופקפוק. קורא שכזה אי-אפשר שאי-אלו מציורי-מאַפו לא יראו תמהים ומופלאים בעיניו מצד ההגיון שלא יזקוף אותם על חשבון הפרוע של מלמד בטלן. אי-אפשר, למשל, כי קורא שכזה לא יאשים את מאַפו בחוסר אוביקטיביות הראויה למספר ובהרבה מן ההגזמה וההפרזה על המציאות במקומות שהוא נעשה סניגור ליהודה וקטיגור קשה לאפרים. אותו קורא וודאי שישפוט—ובצדק לפי מובנו—כי רק מאהבתו המופלגת של מאַפו ליהודה ומשנאתו הכבושה לאפרים הרים את הראשון על נס ואת האחרון השפיל לעפר,—מה שאינו הולם את המ פר-היוצר כלל וכלל. אבל לאמתו של דבר עולה ומציץ דוקא מיחוסו של מאַפו ליהודה ולאפרים „חוש האמן העמוק שלו, אשר הוא הוא שהזהירהו מנטות אפילו נטיה קלה מאחר כתבי-הקדש, מן היסוד החזק הזה, אשר עליו נבנה כל בנינו". יפה אומר מבקר ידוע: „טנדנציות זו, הארת בני אפרים רק מצד אחד,—זהו היסוד האגדי, העממי, אשר עליו היה מוכרח המשורר לעמוד בשירת-קדומים כזו. נטיה אחת הצדה—וכל הבנין היה מתפורר לרסיסים. היסוד הראַלי היה מוכרח להיות רק כתבי-הקדש".

החסרונות העיקריים שב„אשמת-שמרון" הם: רבוי האישים הפועלים בתוך הספור והמהירות הקאַליידיסקופית, שהם עוברים בה לעיני הקורא באופן, שעוד לא השפיק לעמוד על אָפיי של

פרצוף זה, וכבר מעביר המספר על פניו פרצוף אחר, ואף הוא — התעיף עיניך בו ואיננו, ומתוך שהפרצופים רובם ככולם אין ביניהם הבדלים אינדיווידואַליים בולטים, פנימיים או חיצוניים, הם נבלעים זה בזה ואגב הבלעה צורתם הולכת ומתטשטשת. במובן ידוע אפשר לאמר על ה„אשמת-שמרון", כי „מרב העצים אין היער נראה". בחמר המקובץ ב„אשמת-שמרון" אפשר היה להשתמש לכמה ציורים קטנים מיוחדים, ואז היה רשמו של כל אחד מהם יותר גדול ויותר נמרץ מן הרושם הכללי המתקבל לאחר קריאת הספור כלו.

ישנם כאלה המאמינים למצוא ב„אשמת-שמרון" השפעת הספר „מורה נבוכי-הזמן" לר' נחמן קרוכמאַל. לדידי אין ב„אשמת-שמרון" שום ראיה מוכחת לדבר. אין בכל הספור אפילו רמיזה קלה שבקלות לה„רוחני" המקיים את האומה הישראלית בתקופותיה ההיסטוריות השונות. בכלל אין מאַפו נוגע בספוריו ההיסטוריים בפרובלימות קיומו של הלאום העברי לא נגיעה באמצעות הציור ולא נגיעה באמצעות השיחה והויכוח. כבר העירותי למעלה, כי את מאַפו העסיקו רק התיזה של ההוה והתיזה של העבר; הסינ-תיזה בצורת העתיד לא היתה מענינו.

III. „עַיִט צָבוּעַ".

„עיט צבוע" הוא ספור בחמשה חלקים, שיסודותו בחיי היהודים בליטא ופולין ב ה ו ה, היינו בדורו של מאַפו. את צורת החיים הללו בקויה היותר אופיים כבר ציירתי למעלה במקום שדברתי על תקופת-הזמן, שבה חי ופעל המשורר אד"ם הכהן לבנסון. הקוים הללו הם: שפלות נוראה של המצב האקונומי מסבות חיצוניות ופנימיות, חשכת-מצרים, בערות, קנאות, חנוך לקוי ופרוע, שלטון התקיפים ראשי-הקהל בעזרת הרבנים וכלי-הקדש, הרודים בעם בנשק הדת, ומבעד הערפל הכללי מציצים פה ושם הניצוצות הראשונים של תנועת-ההשכלה. הבקרת שלנו כבר הוציאה את משפטה הכללי על ה„עיט צבוע", כי טפוסיו

השליליים, נושאי־הריאַקציה, עם כל היותם מוגזמים ומופרזים בסימניהם המיוחדים להם, סוף־סוף הם יותר קרובים אל המציאות מטפוסיו החיוביים, שואפי־ההשכלה, שיצאו מתחת מכחולו של מאַפו חורי־מראה ומחוסרי־חיים. אבל באמת אין משפט זה נכון אלא במחציתו הראשונה, כלומר רק במה שנוגע אל האגף הימני. מלבד תמונתו של ראש הגבורים של ה„עיט הצבוע”, ר׳ צדוק, שהיא קלוטה מן האויר, ואפשר שמטעם זה הטריח המחבר את עצמו להביא אותו מאיטליה, מסַמל כל אחד מטפוסי היראים איזה לקוי, איזה מום מוסרי, שאנו מוצאים את יסודו ושרשו ביחוד בין בני אותו הסוג ובסדרי־חייהם. נַעל — תקיף ובעל־זרוע, הפושט את העור מעל החיים והמתים, מבלי הבדל אמונה ועם, והוא עושה את מעשהו זה בגלוי, ואף־על־פי־כן יש לו השפעה גדולה מאד, ודעתו נשמעת ומכרעת בכל; הבריות מתיחסות אליו מתוך אמון מרובה, כי הוא אדם ערום כנחש ומשתמש בערמתו להתראות בעיני הקהל כמגין על הסדרים הנושנים מפני הרוחות החדשות המנשבות. אדוקי־הנושנות שמים בטחונם בגעל, כי בעזרת שלטונות־המקום, המבקשים קרבתו, הוא הכל יכול ואין דבר נפלא ממנו. ר׳ גדיאל — הוא קנאי פשוט, אדם יבש, שאינו רואה לפניו תעודה אחרת בלתי אם להשתמש באבטוריטט הרבני שלו, כדי לעקור מן השרש את נצני ההשכלה באשר הם שם. עובדיה — הוא אחד מאלה הישישים החשובים, ששמשו לפנים „פאר” לכל קהלה ישראלית. זהו סוחר נכבד, מחוסר לקויים מיוחדים בתכונת־נפשו, אשר עשה לו עושר, כנראה, מעסק הרבית, אבל איננו אביר־לב ורחוק מצדקה, ויש, להפך, שהוא מנדב סכומים הגונים למעשי־חסד, אלא שבלי מוסר כליות הוא מנשל מעל אחוזת ביתו את אַחד מחשובי זקני העיר, שאין רוחו של ר׳ גדיאל ובני סיעתו נוחה הימנו בגלל שהוא מסביר פנים להדעות החדשות. חמול — הוא צבוע ומתחסד ועז־פנים, שאינו פוסק מהתימר בצדקתו וביראתו את אלהים, ואין זה מונע בעדו מגזול לעיני־השמש את פקדונות־הכסף, שהפקידו אצלו אלמנות ויתומים מעניי־העם בהשבם אותו לנאמן־רוח ולצדיק בכל דרכיו. זרח — הוא מחאה חיה נגד שיטת־החנוך הישנה של הצעירים בני בעה״ב

האמידים, המבלים את זמנם על התלמוד ובאמת הם מרגילים את עצמם לחיי בטלה ושעמום, המשרישים בהם נטיות למדות רעות ולמעשים מקולקלים. ירחמיאל — הטפוס היותר חי והיותר מוצלח בכל טפוסי-השלילה של מאַפו — הוא אדם תמים, בטלן במילי דעלמא, שאינו נוגע מימיו אפילו בזבוב שעל הקיר, והכל, החל מאשתו, כופין אותו לחפצם, פוסעים עליו ורומסים אותו ברגליהם ממש. בכל אחד מן הפרצופים הללו יש על צד האמת לא מעט מן ההפלגה, שסבתה מונחת בהסובייקטיבות היתרה, שבה צר מאַפו מלכתחילה את האישים השנואים עליו ושאינה הולמת, אמנם, לא רק את היוצר — האמן, כי גם אפילו את הפוטוגראַף. אבל כל הטפוסים האלה כשהם עולים לתמונה אחת כללית, יש בהם חתיכה גדולה של אמת מן הסביבה שחי בה מאַפו בדורו, ושבה יצא ללחום ב„עיט צבוע״, וחתיכת-אמת זו, מצאה את בטויה הנמרץ בציורים ובשיחות, שהיו כחצים שנונים ללב מגיני החנוך הישן וההשקפות הישנות על החיים ותעודותיהם.

אבל יותר בולטים באמתתם המציאותית ויותר חיים הם הטפוסים החיוביים של מאַפו, דוקא אלה, שהבקרת הכללית מצאה בהם רק צללי בני-אדם מחוסרי-תנועה. הבקרת הזאת נכשלה בטעות שהחזיקו בה רבים, וגם כותב הטורים האלה בכללם*), ושנתבררה רק בעת האחרונה ע״י פרסום תולדותיו המפורטות של מאַפו בצירוף מכתביו לידידים ולמכירים. על פיהם נודע לנו, כי התכניות לספוריו „אהבת-ציון״ ו„עיט צבוע״ עלו במחשבה לפני מאַפו בעת ועונה אחת, בשנת השלשים למאה שעברה, אף כי נתפרסמו בדפוס הראשון בשנת 1853 והאחרון בשנת 1863. זה מוכיח, כי החיים המתוארים ב„עיט צבוע״ הם חיי הדור הראשון להשכלה, ולא הדור השני לה. הדור הראשון להשכלה הוא — דורו של הקיסר ניקולאַי הראשון, שחפץ להשכיל את היהודים על כרחם, מה שהועיל, כידוע, להגביר את הריאַק-ציה בישראל ביתר עז ולרפות גם את ידי המשכילים, והדור השני הוא — דורו של הקיסר אלכסנדר השני, שעשה הנחות

*) במחברתי „מאַפו וסמ:לנסקין וספוריהם״, קראקא 1889.

ליהודים דורשי־השכלה ובימיו הרימו המשכילים את ראשם. המשכיל הטפוסי שבתקופת ניקולאַי (ולא הפרט היוצא מן הכלל, שאין מביאים ראיה ממנו) לא נבדל במלבושיו ובארחות חייו מן האורטודוקס. אף הוא היה מאריך בעליונים ומקצר בתחתונים, אף הוא היה מתפלל שלש פעמים ביום תפלה בצבור ואף הוא היה שולח את בניו אל החדרים והישיבות, אלא שבקש כי יהא הלמוד לא על דרך הפלפול, כי אם על דרך ההגיון. המשכיל של הימים ההם היה משכיל בכח, אם הורשה לאמר כך, ולא בפועל. לילנבלום מוצא במאמרו „עולם התהו" לבלתי מתאים אל המציאות מה שאחד מן המשכילים גבורי־מאַפו ישב עם בני ביתו בתענית ביום מות אבי־המשפחה, ומה שמשכיל שני היה רגיל להזכיר בשם ה', ומה שמשכלת שלישית התעגגה מאד לשמוע את בחירה עולה בבית־הכנסת למפטיר וקורא את ההפטרה בנגון, ומה שמשכיל רביעי אהב לכתוב שירים ומליצות בלשון העברית ומשכיל חמישי ידע לערוך את הסדר בליל הפסח ועוד כאלה. אבל הלא כך וכך היו פני המציאות הטהורה והערומה בשנות השלשים והארבעים. יש מוצאים לקוי האמת במשכיליו של מאַפו בשביל שהם נראים להם קצרי־ידים ודלי־מעש, ואין שם לב אל העובדה, כי כאלה היו המשכילים הראשונים באמת. הרגישו הללו, כי חיים הם חיים בלתי מתוקנים, חיי אנשים שאינם מן הישוב, וכי כדי לחיות בתפארת אדם צריך לחולל מהפכה נמרצה בסדרים הישנים, צריך ללפות בכח את עמודי־התוך, שהסדרים האלה נשענים עליהם ולהרסם עד היסוד. אבל הם היו מחוסרי מרץ ועז־הרוח להוציא את הדבר מן הכח אל הפועל. אחד המשכילים הללו היה גם מאַפו עצמו. הוא הרגיש, כי צריך לבקש דרכים חדשים ומטרות חדשות, אבל הדרכים והמטרות האלה לא נתחוורו לו. לפיכך כהים וערפליים הם גם גבוריו. אמנם פנים חדשות המה, והאנשים החדשים האלה מבטיחים דבר־מה לעתיד, מושכים אותנו כמו בחבלי־קסם אל איזו ארץ חדשה ושמים חדשים, הרחק מהיצורים הקטנים וחדלי־האישים הללו, מכלי־הקדש העושים סחורה ביראתם את אלהים, השונאים איש את רעהו והמאוחדים יחד נגד האויב הכללי — ההשכלה. אבל כאמור, אין מאַפו יודע איזו הדרך מוליכה אל הארץ

החדשה הזאת. מאַפו לא היה חושב עמוק כדי יכלת לחדור בעד הערפל, הוא הערפל של עת־המעבר, המכסה אותו. הוא צייר את גבוריו כפי שחזה אותם מבשרו, בהיותו אחד מהם ומהמונם, ואם הם נשקפו אלינו לא כגבורים ממש, לא כגבורי־מלחמה, אין זה ויופם של החיים, כי אם, להפך, האמת שבהם.

מאַפו לא היה חושב ובהשקפות־החיים שלו לא התרומם על יתר המשכילים בני דורו. בשעתו כבר יצר בילינסקי בספרות הרוסית את הבקרת הריאַלית, אשר דנה ברותחין את הזרם הרו־מאַנטי שביצירה, ולו לא היה, כנראה, שום מושג מזה, אף כי ידע את השפה הרוסית לעמקה, וגם חבר ספר דקדוק ללשון זו בשביל ילדי־ישראל. כל הקונצפציה של ה„עיט הצבוע", השתלבות המקרים והמאורעות, מהלך חיי האישים הפועלים, גורלם וסופם—הנם פרי דמיון רומאַנטי מופרז מאד. דעת הרבים היא, כי לקח לו מאַפו למופת את הסופרים הרומאַנטיקים הצרפתים, כמו אייז'ן סיו וחבריו. אבל אין דעה זו מדויקת כל צרכה. בקשו, למשל, ב„מסתרי־פאַריז" וראיתם, כי כל מה שמסופר ברומאַן זה הוא קרוב במדה ידועה אל הטבע ומתקבל על השכל, בעוד שהרבה מן המאורעות המצוירים ב„עיט צבוע" מקומם ב„מעשה בג' אחים" ובשאר ספורי־פליאות כיוצא בו המיוסדים על מקרי נסים ונפלאות ועל פריחות של עורבים. אולם מאידך גיסא היה מאַפו יפה־רוח מטבעו ובעל חוש מפותח של הוד ונעימות, וחוש זה הוא שהשניא עליו את כל המגונה והמכוער שבחיים, את כל השפל והזוחל, והוא שחבב עליו את כל מה שמעדן ומשפר ומרומם את האדם ומקרב אותו אל הטבע. וכתולדה ישרה מזו: איבתו העצומה אל חיי הגיטו החשכים ואל צרכיו הקטנטנים ולפרנסותיו הבזויות, ואהבתו הגדולה אל החיים בחיק הטבע, אל עבודת־האדמה והאכרות.

בכל לקוייו האמנותיים פעל ה„עיט צבוע" פעולה גדולה וכבירה מאד על בני דורו, הזקנים והצעירים. הגדיאלים והגעלים והחמולים בכל מקום שהם, החושבים את עצמם לעמודי כנסת־ישראל, הרגישו את עצמם נעלבים והעמידו קול זועות: היהדות בסכנה! בספור זה, שתוכו רצוף אהבה כשרה ותמימה של בת־

ישראל צנועה וחסודה, שגבוריו המתיחסים על בני הדור החדש מוצאים בצר להם נוחם לנפשם בספר התהלים ומקיימים את הלכות הפסח בכל חמר הדין, הריחו הללו ריח־מלחמה, ושם מאַפו נעשה מנאץ בפיהם הרבה יתר משמותיהם של שאר אבות ההשכלה. בחוג היראים בליטא נהיה שמו של מאַפו לסמל הרשעה והחטאת, ההסתה וההדחה לתרבות רעה, שאין להן כפרה עולמית. והדבר הגיע לידי כך, שגזרו חרם על המחבר ועל ספרו. על החרם הזה הכריזו מעל במות בתי־הכנסיות והמדרשות, בשיחות־מוסר פרטיות ואבות באזני הבנים. את הצעירים שנתפשו בשעת קריאת ה„עיט צבוע" רדפו באף ובחימה, ומאת העניים שבהם שללו את תמיכת־הקהל. ולא נפלא הדבר בשים אל לב, כי קראו בני־הנעורים שבאותו זמן את ה„עיט צבוע" מתוך כלות־הנפש, ויש אשר בתוקף רושם הקריאה הזאת התחוללה אצלם בין־לילה מהפכה נמרצה בדעותיהם ובמחשבותיהם. אחד מצעירי הדור ההיא צִיֵר, לאחר עבור חמשים וחמש שנים מאז, את פעולת קריאת ה„עיט צבוע" על חבריו בני גילו בדברים האלה: „יש אשר היה זה רשם־קסם ממש. הצעירים שעלו על מטתם לישון עם חלק קטן של ה„עיט צבוע" בידיהם, לא נסגרו עיניהם עד אם כלו לקרוא את העמוד האחרון, ולמחר קמו נהפכים לאנשים אחרים. כהרף־עין נסתמן במחם מהלך־של־מחשבה אחר; במשך כ"ד שעות נתהוה אצלם הפרוצס של „שינוי־ערכין". הפעולה היתה יותר מרעשת מפעולת הספור „אהבת־ציון" בשעתו".

ואף־על־פי־כן אין ה„עיט־צבוע" תופס באוצר ספרותנו אותו מקום, שנתבצר בו ל„אהבת־ציון". מסבות הזמן ותהפכותיו גרמו לכך, שעם תום הדור השני להשכלה התחיל ערכו של ה„עיט צבוע" הולך ומתטשטש כערכה של כל יצירה טנדנציוזית שעבר זמנה ובטלה נחיצותה. חיי היהודים בליטא כבר פשטו את צורתם, שהיתה להם בשנות השלשים והארבעים למאה שעברה, ולבשו צורה אחרת לגמרי. נשתנו בני הדור הישן ונשתנו בני הדור החדש. באלה כן אלה אין מכירים עוד ב„עיט צבוע" לא רק את קלסתר פניהם, כי אם גם בבואה דבבואה שלהם, והריהו להם כלוח חלק, שאינו אומר כלום. ולא זה בלבד, אלא שלא נתן ללמוד לדעת

כהויתם מתוך ה„עיט צבוע" אפילו את חיי אותו הדור עצמו, המצויר בו, מפני שהחיים הללו לא נתגבשו בתוכו בצבעיהם האמתיים, כי אם בתערובת זיופים, שנעשו, כמובן, שלא בכוונה מצד המחבר, ורק מחסר יכלת אמנותית. לעמת זאת מלוה יכולת זו את מאפו ב„אהבת-ציון", וזהו שעומד לו לספור זה להיות נקרא מתוך עונג מרובה מתחלתו ועד סופו עד היום ולהעלות את ערכו למעלת יצירה קלאסית לא רק במקורו העברי, כי אם גם בתרגום ללשונות אחרות.

IV. כִּגְנוּנוֹ שֶׁל מַאפּוּ.

מאפו עומד בסגנונו העברי יחיד ובודד בספרותנו. לא היה סופר לפניו, ועד היום גם לאחריו, שסגל לו את לשון המקרא במאפו. מימות ה„מאספים" לא חסרו, אמנם, כותבי „מליצה" אצלנו, אבל זו היתה מליצה מ ל א כ ו ת י ת, אם הורשה לאמר כך, מטלית טלואה משברי-פסוקים, שאינם מתאחים, בעוד שלשונו של מאפו היא מקורית, טבעית-ביבלאית, וברק ועז לה, המזכירים לנו את שפת-הנביאים. אומרים, כי השכיל מאפו כל-כך לכתוב בסגנון המקראי, מפני שהיו ספרי התנ"ך שגורים לו על פיו. אבל אין טעם זה מספיק. מימות ר' משה חיים לוצאטו לא מעטים הם הסופרים שידעו את כתבי-הקדש על פה, ואעפי"כ לא כתבו או, כמדויק יותר, לא י כ ל ו לכתוב עברית בסגנונו של מאפו. באמת אין ידיעת התנ"ך, ואפילו אם תהא מגעת עד כדי יכלת למנות את האותיות שבתורה, כאן העיקר, אלא כשרון האינטואיציה המאפשרת לעמוד על מהות הסגולות המיוחדות של הרוח הפנימי המחיה את הלשון מראשית צמיחתה, והיונק מליח חיי העם יוצרה ובוראה במקום גדולו. תפישת מהותו של הסגולות המיוחדות האלה, שהן הן נושאות היופי הפיוטי הלשוני הקדום והאינדיווידואלי, השפוך על המלה העברית, שמשה למאפו מפתח אל אותו הסגנון העברי, המכריח אותנו להאמין, כי בו דברו אבותינו הקדמונים בשעתם בשבתם על אדמתם בתור עם חפשי מעקת זרים. טעוה

היא בידי אלה המחליטים, כי השתמש מאַפו בסגנון התנכי הזה מלכתחילה לספוריו התולדתיים, משום שהוא נותן צבע ליורה ובהיותו אחד הסמנים המגבירים את רושם האילוזיה ההיסטורית הכללית. מאַפו השתמש בסגנון הזה אך ורק מפני שבסגנון אחר לא י כ ל לכתוב. היו כאלה, שהאמינו למצוא ב„עיט צבוע" שנוי סגנון ונטיה ללשון המשנה וגינו את מאַפו על ככה, והוא ראה לנכון להתנצל לפני מגניו ולברר להם, כי בלאו הכי אי אפשר בספורים המציירים את החיים הישראליים בעת ה ח י ה. אבל באמת לא היה להגנוי כל יסוד וממילא מיותרת היתה אף ההתנצלות, אחרי כי גם חמשת חלקי „עיט צבוע" כתובים בכללם בסגנון המקרא הטהור והמצוחצח, אלא שבפי הגבורים הנחשבים על התורנים חובשי בית-המדרש שם מאַפו לפעמים „שיחות חכמים", כדי שתהא התמונה שלמה; אולם השיחות הללו נבלעות בתוך הסגנון הביבלאי הכללי של הספור „ולא נודעו כי באו אל קרבו". מאַפו עצמו וודאי שהרגיש בדבר ואם מצא בכל זה צורך להתנצל, אין זה אלא רק מפני שהיה בהול על כבוד סגנונו העברי, שהביא את קהל הקוראים בזמנו לידי התפעלות שאינה מצויה, עד שמצאו ביניהם כאלה, שראו את כל ערך ספוריו לא בתכנם, כי אם בשפתם. מאידך גיסא כוללת התנצלותו של מאַפו רעיון חשוב מאד, אשר אם הוא עצמו היה מחוסר יכלת א ו ר ג א נ י ת להחזיק בה, נעשה תורה שלמה לסופרים הבאים אחריו.

עד כמה לא יכל מאַפו להשתחרר מן הסגנון הביבלאי,— על זה מעידה אותה התנצלות עצמה, שנתפרסמה לצורך ענין שאינו זקוק, לכאורה, לשפור פיוטי כלל, ואעפי"כ היא כתובה כולה מליצות וראמות כהאי לישנא:

„ותשאני רוח העבריה אל אשר היה רוחי ללכת, ואשמע אחרי קול אחר, קול רעותה ההולכת לרגלה, ואפן ואביט אל פניה, והנה שחרחורת היא ונאוה, עיניה צופיות הליכות גברתה ואזניה קשובות לכל מוצא פיה, תשא מדברותיה על שפתיה, תשוב תהפוך בם וכפטיש סלע תפוצצם.

„והעבריה שלחה אצבע ותאמר: ראה יקירי! הבט ודע את אשר לפניך, הן תוליכני אל בני עמי בעת חיה, אשר למענם

שלחתי בבלה, ובשבתי בארץ שבותי הכירתני הבבלית הזאת ותדבק בי, ובני דבקו בה, ותהי להם סוכנת, ותניקם משוד תנחומיה, ותשעשעם על ברכיה ותשיחם, ותבאר למו פשר דברי, ועד היום היא הולכת לרגלי, ועמי ישמחו בה, ויאהבו שיחתה מני אז ועד כה, לכן בשובך אל עת חיה קח עמך גם דבריה, כי חיים הם בפי דור ודור, ושמת אותם בפי הנפשות אשר יצרת לשחק בהן על גיא החזיון החדש, ודברי אני לא ימוש מפיך, כי כאשר הייתי כן אהיה עם פיך, ויצקתי רוחי על חזון לבך ויצורי דמיוניך, אשלח רוחי ויבראון, אפתח שפתי והם נצבים חיים"*).

וכעבור שנתים ימים שב מאפו לדון בשאלת הסגנון העברי שלו, וגם הפעם בלשון מדברת גדולות:

„יבינו נא הדוברים לא בדעת, כי פי הוא המדבר צחות ב„אהבת-ציון", אשר יסודתה בימי-קדם קדמתה, וכי על כן בחרתי שיחות חכמים בעיט צבוע, באשר הנפשות אשר יצרתי לשחק בו, מתהלכות לרוח היום הזה, והדברים אשר אשים בפי תופשי-התורה, הם שיחות חכמים, אשר הסכינו לדבר בהן בקדש ובחול, כי לא ידברו אלה מליצה. הישיחו איפוא בלשון יושבי-קרנות? הן נאוה למו מאד לשון חכמים; וזולת זאת הלא מודעת זאת לכל משכיל על דבר, כי כל לשונות העמים, אשר מליהן עצמו מספר, מבקשות מעוז מלשונות אחרות, ומה נעשה לאחותנו העבריה? הנקח לה דברים מן לשונות זרות, לשונות צרפת ואשכנז? הלא לשון המשנה קרובה לה, ושחות חכמים נאות לערכה, בהן תשתרע יריעת קדשה, ולא יאמרו עוד קצר מצע שפת עבר מהשתרע על כל ענין ועל כל חפץ, כי יתכנס בה הרעיון ולא יצא למרחב. ואמנם כן הוא, הן שירי דוד וחזון בן-אמוץ כדבש וחלב תחת לשונו, הבהם יביע איש חפצי יום יום? ממתקים ערבים לנפש, הבהם ישבר איש רעבונו? על כן אמרתי לכל תופש-עט: הנה לשון המשנה רחבת-ידים לפניכם, לכן הבו לעבריה סופרים, הבו לה כבוד וחן, הבו לה עז ותעצמות, הבו לחכמים כבוד

*) במכתבו לשניאור זק"ש בסוף החלק השני של „עיט צבוע".

שמם, שיחו בכל אמרותיהם הצרופות אשר תמצא, ודבריהם בין שורותיהם יצהירו, כי רק בהם תצא שפת־עבר למרחב־יה"*).

כל־כך הרבה מליצות גבב מאַפו כדי לתבוע את הרעיון הקצר והפשוט, כי אין הלשון העברית מספקת כדי לתת בה בלוי לצרכי יום יום, ולפיכך נחוץ להרחיבה ולהעשירה ע"י תערובת מלים ומבטאים לקוחים מן המשנה ומן הספרות המאוחרת שאחר התלמוד.

אפילו במכתבי־חולין לרעים ולידידים נגרר מאַפו גררה עִורת אחרי מליצת הפסוק. המשורר יהודה ליב גורדון שלח למאַפו את ספורו הראשון „שני ימים ולילה אחד" בבקשה להוציא את משפטו עליו. וזה אשר השיב לו מאַפו בצורת משפט:

„הדברים אשר התבוננת בם בשני ימים ולילה אחד היו לבגד־עדים אשר ילבישוהו רבים ועצומים מבני עמנו כמעיל צדקה, כדברי הנביא: וכבגד עדים כל צדקותינו. המראות האלה אשר ראית בעפעפיך הבוחנות ובעיניך המשוטטות בכל מחזה קטן וגדול, המראות האלה יתנגשו ויתלכדו כבגד העדים הזה, כבלויי־סחבות וכטלאי על גבי טלאי, אשר שמו את בני עמנו לגועל נפש, לשמצה, לחרפה, לקלסה ולדראון, ויורידו את כבוד ישראל אל בור צרה בכל מקומות סכלותם, ואתה, ידידי, היית כעבד מלך, אשר שלח את בלויי־הסחבות ובלויי־המלחים להעלות את ירמיהו הנביא מן בור הטיט אשר טבע בו, כן אתה ידידי את בלויי־הסחבות אשר לקחת בידך תוריד אל בור הסכלות והעלית בהם את כבוד ישראל, והיית לכבוד לאצילי בני ישראל ולי אני אוהבך ומכבדך כל הימים".

וכשמודיע אותו מתתיהו אחיו שבא להשתקע בפאַריז, מביע לו מאַפו את שמחתו על החדשה הזאת בדברים האלה:

„בפאַריז קריה עליזה יתלונן עתה כל חמדתי בימי חלדי. סמל אהבתי ומשאת נפשי. על נהר ניעמאן נפשי כעוטיה, נחבאה בחזיונותיה, ועל נהר סענא רוחי מרחפת על כנפי אהבה וידידות! אלה הם הדברים אשר אשיב אל לבי לרגעים ורוחי יתעודד אף נפשי תשמרך ותחבק ימיני, ושפתי נושקות לשפתך ובהמון מעי

---

*) בפתחי־שערים לספרו „חוזה־חזיונות".

אקרא: אחי! אחי! תנחומת חיי! ישעי וחפצי הודי כבודי ומאדי! ובהגיגי זאת תבער אש בכל עורקי, ורוחי יתנשא רום שמי שמים, עד יוצר הכל בורא אהבה ואחוה, אז כל יצורי דמיוני כאין לפני, כי אנכי בראתי יצורי ואהבתי אותם בריאה תבראני. ואחשבה לדעת הליכותיך בחוצות פאריז אשר לא ידעתי ולא ידעו אבותינו״*).

הענין שעליו מדובר בטורים המובאים למעלה אינו יוצא, כמדומה, מגדר „חפצי יום יום״, ואעפי״כ כל ניב הוא מושג ציורי מקראי וכל פראַזה היא מליצה תנכית ובניני האמרות הבודדות הם כבניני אחרות הנביאים. ואל יאמר האומר, כי בחר לו מאַפו את הסגנון הזה רק לדברים שבהשתפכות־הנפש; כל מכתביו, בלי יוצא מן הכלל, שערך בזמנים שונים ולאנשים שונים, ואפילו בענינים פעוטים שבפעוטים וחולין שבחולין, כתובים באותו הסגנון התנכי. מכאן אנו למדים, שלא היתה זו בחירה חפשית, אלא שלא יכול מאַפו לכתוב אחרת, אף כי הכיר וגם הודה בפומבי, כי צריך לכתוב אחרת. ואין לדרוש את הדבר לגנאי, אלא דוקא לשבח — בתור כשרון שאינו מצוי לחדור אל חביון נשמת הלשון, לקלוט באזניו קליטה עמוקה את הד דפקה וסוד שיחה בכל צליליהם הדקים מן הדקים, ולהזדווג אתה הזדווגות נפשית. ואין זו רק מליצה נאה. מאַפו נתמזג עם נשמת הלשון העברית, והתמזגות זו היא ששמה בפיו מלים והיא שדברה מתוך גרונו. ואין הדבר ידוע אם צריך לבקש בזה את הסבה או את המסובב של החזיון הידוע שלא היה סופר בישראל כמאַפו, שחבתו אל הלשון העברית היתה כ„אש עצורה בעצמותיו״, ממש, ושהשתמש בכל הזדמנות שבאה לידו להנעים זמירות לאהבתו זו בקהל בדברים נלהבים, כדי לחבב אותה גם על אחרים. באחד ממכתביו לשנאור זק״ש, שנדפס בסוף החלק השני של „עיט צבוע״, הוא כותב, למשל: „אני ראיתי את הרומית העתיקה בגאון עוזה, את האשכנזית בשכל מליה, את הצרפתית בקסם שפתיה ובעצמת

*) במכתבי מאַפו לאחיו, שפרסם הד״ר נ. סלושץ בחוברות ירחון „הזמן״ לשנת תרס״ה.

כשפיה, ואת הרוטית בפרח עלומיה, הליכות עולם להן, ועליהן יציץ נזרן. ובכל אלה קול מי אלי קורא? הלא קולך זה יונתי; מה צרופה אמרתך כי תצפצפי מארץ הריסותך, לניב נביאיך הומה לבי. וכל עורקי דופקים ברגש, לקול תתן הבך מליך יקיצו הגיוני ויתעוררו, כמו שבעה אזני המית נבלי שמים, כמו ראו עיני שרפים מעופפים; לקימתו התנשא רוחי, נפשי נבוגה, וקרבי הרת מלין. זאת פעלת כדברותיך בקרב לבבי". יפה מגדיר ב ר י י נ י ן את ההבדל שהיה בנוגע לאהבת הלשון העברית בין מאפו ובין המשורר אד"ם הכהן. אד"ם הכהן היה אוהב לתאר את „השפה היפה, השרידה היחידה" בדמות זקנה, אלמנה עושיה ובוכיה לעורר עליה בלב בניה רחמים וחנינה. אולם מאפו היה רגיל לתאר את השפה העברית בדמות אהובה, בדמות יונה, לעורר בלב הבנים הקרובים אותה אהבה וחבה. אהבתו של מאפו לשפה העברית, למליה ובטויה, ניביה ומליצותיה לא ידעה גבול וחוק; בגללה שכח פעמים רבות את התוכן, ההגיון הבריא ופשיטות הענין אשר על אודותו ידבר. בהתפעלות עצומה, העוברת את גבול כוננתו הוזם, היה מדבר בכל עת על אדות יפעת העבריה. בהקדמתו לספרו „חנוך לנער" הוא אומר: „השפה העבריה אשר בעדן גן אלהים גדלה שעשועיה, אשר ירעש כלבנון פריה וריח תנובתה עולה באף כל איש ישראל אשר אף לו להריח".

וצריך להתפלא על מאפו, שבתמימותו ובפשטותו לא הרגיש כלל בחסרון המיוחד שהצטיין בו, הוא חסרון כגול הלשון הציורית של הנביאים בשלל צבעיה המזרחיים, והאמין, כי הסגנון המקראי נתן להקנות ל כ ל איש, וכלום חסר אלא שידע להשתמש בסגולה מיוחדה לדבר. על הסגולה הזאת העביר מאפו את ידידו הסופר א. ש. פ ר י ד ב ר ג בתור עצה טובה. „מאפו היה אומר—כך מספר פרידברג לבריינין—: לכתוב בסגנון הראוי לענין, אין טוב לסופר עברי כי אם לקרוא מספרי-הקדש באיזה מקום הדומה לענינו ואח"כ ישב לכתוב, ואז תנוח עליו הרוח ויצלח לכתוב בסגנון ההוא. כן גלה לי הסוד לכתוב נשגבות במליצה רומבה: להוציא מנביאים אחרונים פסוקים אחדים הדומים לענין שהכותב עסוק בו, לכתוב על הגליון ולהניחם לנגד עיניו, ואז בטוח הוא, כי יהיו

כל דבריו נמשכים והולכים בסגנון ההוא. ואגב אספר לך בלחישה מה שמצאתי אצלו בלי ידיעתו בקראי בחלק השלישי מספרו „עיט צבוע" בעודו עמו בכתובים. מצאתי בין הדפים גליון קטן ובו תערובת מבטאים משולשים, כמו „נקטה נפשי בחיי", „אעזבה עלי שיחי", „חמתם שותה רוחי". שבעה מבטאים כאלה היו סדורים כעין רצפט זה מתחת זה בשבע שורות קצרות. ובהתבוננני אל הדף הזה מצאתי כי בכולם השתמש שם לחפצו, וגם זאת ראיתי, כי באמת היה כל הענין כתוב שם בסגנון הזה, כי מבטאים אחדים כאלה היו דים לרוחו להתלבש בסגנון הנביא ולדבר נשגבות כמהו".

אין אנו מטילים ספק בכל אותו ספור־המעשה המסופר במכתבו של פרידברג, גם מניחים אנחנו, כי היה מאפו נוהג באמת בשעה של יצירה להוציא מנביאים אחרונים פסוקים הדומים לענינים שהוא עסוק בהם, לכתבם על הגליון ולפרשם לנגד עיניו; אבל אין אנחנו יכולים להאמין בשום אופן בממשות של סגולה זו. ובכלל הן לא יתכן, כי השתמש מאפו בפרוצידורה זו גם לצרך עריכת מכתביו, שאף אותם כתב בסגנון המליצי כמוכח למעלה.

הסגנון העברי המאפואי לא מצא לו, אמנם, מחקים—דבר שהספרות לא הפסידה על ידו, כי אם הרויחה; אבל הוא גרם לדחות מפניו את סגנונו של מרדכי אהרן גינצבורג היפה בקצורו ובמעוטו המחזיק את המרובה, ולעכב על־ידי זה לזמן ידוע בעד התפתחות הטעם הטוב של הסופרים והקוראים העברים בנוגע אל הלשון הספרותית.

V. מאפו הַפֶּדַגּוֹג.

מלבד ספוריו חבר מאפו גם ספרי חנוך ולמוד. אחרי עסקו בהוראת הלשון העברית בבתי אנשים פרטים ובבתי־ספר, כתב על יסוד הנסיונות שרכש לו במקצע זה את ספרו „ח נ ו ך ל נ ע ר".

בנגוד גמור אל שאר המורים העברים בני דורו, שהיו ספים להם לתלמידיהם כתורא כללי־דקדוק חמורים על פי ה„מסלול" ו„תלמוד לשון עבר", בחר לו מאַפו שיטת־הוראה חדשה, קלה ונוחה, וכל זה כדי שלא להכביד על התלמידים. מאַפו בקש לחבב את הלשון העברית על הקטנים, ולכן השתדל שלא תהא ידיעת השפה עולה להם בטורח מרובה. לתכלית זאת בחר לו בהוראת הלשון העברית דרכים חדשים לא שערום ראשונים, וכולם למטרה אחת נתכוונו: לעשות את הלמוד להתלמיד לא למשא, אשר עד מהרה תקוץ נפשו בו, כי אם לקורת־רוח, המעוררת את החשק. ואת המטרה הזאת סמן בהקדמתו לספרו „חנוך לנער" בקוים הכוללים הללו: „מנעו הילדים מכל עמק ונשגב, ותנו להם דברים נכוחים וקלים, תתן התבונה קולה. אל נא לילדים, מורים! אל נא לילדים עלות הרים ולשדד עמקים אחריכם, כי לא רגליכם רגליהם, לאט לו לנער, אל ירקד ואל ידלג בחפזון ובכל מאמצי־כח בלכתו עמכם רגל ישרה, כי אם בשובה ונחת ילך נתיבו. אוי לאומן אשר דפק את עולליו, ואוי לילדים, אשר קצתה נפשם בעמלם וראשית דעת היתה למו לזרא". במבוא לספרו „אמון פדגוג", שנתפרסם בדפוס סמוך למותו, מברר מאַפו אה מטרת חבורו זה, ואומר „שלא ללמד על עצמו יצא, להראות חריפות בדיני שוא ודגשים, המבלבלים את מח הנער בראשית למודיו, לבלתי תת אותו לבוא אל הקדש פנימה; לא זה דרכי, כי הוא ללמד את הנערים לשון ספר יצא, לכן יסיר כל דבר קשה וכל כבדות מראשית דרכם". בכלל מצא מאַפו, כי אין להלאות את התלמידים יותר מדאי בלמוד הלשון העברית, כדי שישאר להם פנאי גם לצרך שאר למודים. בהקדמתו לספרו „חנוך לנער" הוא מוחה נגד אלה המיגעים את מח הנער על־ידי למוד הספר „תלמוד לשון עברי" ואומר בתוך שאר דברים: „העל תלמוד לשון עברי לבדו יחיה? הן בלע זה את מבחר עתותיו ומה היה לו חלף עבודתו? הלא בעת הזאת יכל הנער לקנות לו ידיעה בלשון רוסית ובאשכנזית הדרושים מאד לחפצו בחיי המדינה. על כן אמרתי תנו לנער ראשית דעת בדקדוק, רק אל יבלה עתותיו בכנויי הגיון, כי אותם ידע מלשונות אחרות. תנו לו ראשית דעת ונער נבון תחבולות יקנה, כי ישלים

חקו במקראי קדש בהעתקה קלה, וגמלה בו השפה, וקרא ספרים כתובים בטוב טעם וידע חין ערכה".

מדאגתו להקל על הקטנים את רכישת דעת השפה העברית ראה מאפו לנכון להעיר, כי מן הראוי הוא לנטות מן המנהג המקובל אצל המורים המשכילים בדורו ושלא ללמד לנערים את כתבי־הקדש בתרגום לשפת גרמנית, אלא לשנן להם את התנ"ך בעזרת הלשון היהודית. בדברו על דבר לקויי הוראת הלשון העברית באופן שהיא נוהגת בזמנו, הוא מתאונן: „גם במקרא עבטו ארחות הנערים, וישימו רגלם בסד באורים שונים והשערות שוא ותפל, וינהגום בכבדות העתקת הכתובים בשפה אשכנזית ברורה; הלא כודעת זאת השפה האשכנזית רבתי במלין, על כל מלה עברית שבע פנים באשכנזית, והנערים השומרים את השנות ההעתקה בכל פעם לפי הענין, עובדים עבודת־פרך לא לעזר לשפה המעתקת ולא להועיל להנעתקה. על כן אמרתי ילמדו הנערים שפת אשכנזית לבדה, ולקחו ממנה להעתקת שפת עבר רק המלין הנעדרים בלשוננו המדוברת. צאו וראו כל מליצי ישרון, חזו מפעלותיהם והתמהו תמוה, הן אלה העתיקו כתבי־הקדש בלעגי שפתנו המדוברת, ובעבור זאת היו כל מעיניהם רק בשפת־עבר הנעתקה וישיתו לבם לתפארת עוזה, להדרת קדשה, לנעימות ניבה, לשכל מליה ולחין ערכם".

ראוי להעיר, כי בנוגע להצעה זו היה מאפו רק נאה דורש. בספרו „אמון פדגוג" הנזכר לטעלה, שהוא מלמד בו את הלשון העברית על־פי שיטת התרגום, הוא משתמש בשפה הגרמנית, אלא שהמלים הגרמניות באות בכתב האשורי. אפשר שתבואר סבת השניות הזאת בזה, שהיה מאפו מורה שפת עבר בבתי האינטלי־גנטים שבעיר, שגם הגדולים גם הקטנים דברו בהם רק גרמנית במנהג העת ההיא. ומה שנוגע לבתי־הספר של הממשלה הלא נאסר באלה באותו זמן ה„ז'ארגון" בבל יֵראה ובל ימצא.

יש להוסיף על זה, כי בכל התקונים שהציע מאפו לעשות בלמוד כתבי־הקדש והלשון העברית, נתכוון רק לבית־הספר ולבית, אבל לא לחדר. כל מה שדבר במקצוע החנוך — דבר רק אל המורים, ולא אל המלמדים. מן החדר והמלמד כמו הסיח

את דעתו לגמרי, וצריך להניח, כי עשה זאת לא מפני שחשב את החדרים והמלמדים כדברים שאין כדאי לטפל בהם, אלא מפני שהאמין, כי כבר נשתרשו הללו ברעתם, ולא דעתו הוא ודעות אחרים שכמותו עלולות לעקור אותם משרשם. ואולי צריך לבקש בזה את סבת העובדה המתמיהה, לכאורה, כי מאַפו שלא הניח ב„עיט צבוע" כמעט שום קלקול מקלקולי החיים הישראליים בדורו, שלא קטרג עליו קשה ולא דן אותו ברותחין, עבר בשתיקה מוחלטת על החדרים ומלמדיהם, כאלו לא היו אלה בזמנו כלל או שלא ניכר רשומם בו. אמנם, יש מלמד אחד בין הנפשות הפועלות ב„עיט צבוע", נ ח מ י ה, אבל מלמד זה הוא מן הגבורים החיובים, שהציג אותם מאַפו מופת לרבים.

וכאן, במקום שאני מדבר אודות יחוסו של מאַפו אל החנוך העברי בשעתו, הריני מוצא לנכון להסיר מעליו את הקולר הפד־גוגי, שתלה בו ראובן ב ר יי נ י ן. בריינין אומר: „מהמורה בכלל הרוצה להיות נאמן לתעודתו, הננו דורשים, כי יהיה גם פסיכולוג לדעת ולהכיר את נפשו של כל אחד מתלמידיו ואת עצמיותו המיוחדת. הננו דורשים מידו, כי ידע את ה„עולם הקטן", את עולם־הילדות בכל פרטיו ודקדוקיו. ומהמורה העברי הננו דורשים ביחוד, שיהיה לא רק „מורה", כי אם גם מחנך ומדריך לילדים,— יען כי הוריהם טרודים תמיד בדאגות־הפרנסה, שקועים במלחמת־הקיום יותר מדי,—רע וחבר לתלמידיו. המורה אשר מסרו לידו את המפתחות לנפשותיהם הרכות של תלמידיו, החמר המוכן לקבל צורה, עליו להיות אמן מיוחד בחכמת נפש הילדים. והסגולות האלה אמנם חסרו למאַפו. את ה„עולם הקטן" לא ידע מעולם. י ו ת ר מ שְׁ ל ש י ם ש נ ה ר צ ו פ ו ת ה י ה מ אַ פ ו מ ו ר ה ל י ל ד י ם ו ל נ ע ר י ם ו ל א נ ת ן ל נ ו א ף ת מ ו נ ה א ח ת, א ף ש ר ט ו ט א ח ד מ ח י י ה ם; א ו ת ה ו א, כ י ה ח י י ם ה א ל ה ה י ו ר ח ו ק י ם מ מ נ ו" (השרטוט הוא שלי)*).

הדברים המשורטטים האלה מוכחשים מתחלתם ועד סופם על־ידי ספרו של מאַפו „אמין פדגוג", בחבורו זה אנו מוצאים

---

*) בספרו „אבי־הם מאַפו" עמוד 39.

ספור מחיי הנערים, שהוא כולו מלאכת־מחשבת, הראויה למכחולו של אמן גדול. בספור זה מכניס מאַפו את הקורא לפני ולפנים מן ה„עולם הקטן" עם „עצבו ומשושו, שברו ומאווייו". הננו רואים בעינינו את הקטנים בתקופת־המעבר שלהם, כשהם הולכים ומתפתחים התפתחות גופנית ושכלית ונעשים לגדולים עם חליפות נטיותיהם, אינטריסיהם, שאיפותיהם, דאגותיהם ומלחמותיהם. הננו רואים את יחוסם אל אבותיהם ומחנכיהם, אל בית־הספר ואל הלמודים ואל מאורעות־החיים השונים; הננו מכירים לדעת את השקפותיהם על מושגי הטוב והרע, על המוסר ונועם־המדות; הרינו מלוים אותם צעד אחר צעד בששת ימי־המעשה ובימי־השבתות ומועדי־ישראל. מה יפה ומה מלבב, למשל, ציור זה של ההכנות הנעשות לחגיגת חג השבועות, שאחד הנערים הקטנים מגבורי הספור, מצייר אותו במכתבו לאחיו הגדול ממנו בדברים האלה: „אפרים אחי היקר! חנן יחג את חג השבועות במשכנותינו אשר בנאות־שדי, וטוביה רעי בדעתו כי אוהב אביו לפאר את משכנותיו בחג הזה בפאר חמדת־האביב, העירני טרם יעלה השחר. השכמנו בעב קל לבוא אל חלקת הגן, ויאמר לי טוביה: זרענו טרם יצמח ועת לנו לעשות לחג לפאר משכנותינו בעצים רכים ובענפים מלאי ציצים ופרחים נותני ריח ניחוח, כי אותם אוהב אבי לראות במשכנותיו בחג הזה. באנו אל היער ומשם כרתנו עצים וענפים מלאי ציצים ופרחים ונביאם הביתה בעלות השחר. והנה דבורה עם שתי משפחותיה עושות לביבות ומאכלי־חלב ליום מחר, יום חגנו, ובראותה את אשר הביאונו לפאר את החג, ותשמח ותאמר: התפללו בנים ונתתי מעדנים לנפשכם. התפללנו תפלת השחר, ואחת השפחות קראה לנו לבוא אל הגן. שם מצאנו את חנן ואשתו הכבודה עם מורנו יושבים סביב לשלחן ערוך בצל עצים רעננים, ונתת שלחנם מלא מעדנים, מאכלי־חלב, וחנן השיב תודות לנו על אשר שקדנו לפאר את חגנו לתת לו פאר וכבוד, ענג ושעשועים. השמש יצא על הארץ, ואורו זרח בעד העצים הרעננים, ואני ורעי אכלנו למעדנים. ראה נא, אחי, כתבתי לך זאת למען תתענג נפשך על כל תענוגי אחיך אוהבך חנניה".

ציורים כאלה, שחן התמימות הילדותית מתוח עליהם,

נמצאים למכביר בספור זה, וצריך לתמוה על הדבר, שאיש מן הסופרים והמבקרים שלנו לא שם אליו לב עד כה. רק בעת האחרונה, אחרי עבור למעלה מיובל־שנים למן היום שנתפרסם „האמון פדגוג" בדפוס, עמד הד"ר יוסף קלוזנר על יפי הספור הנזכר הנמצא בו והבדיל אותו מתוך החלק הלמודי, המשמש לו מסגרת, והוציאו בספר מיוחד בשם „ב י ת ־ ח נ ן", הראוי להחשב כמרגלית טובה גם בספרות־הילדים המודרנית של דורנו.

* * *

מאַפו לא יסד בית־מדרש בספרות העברית, ולא העמיד בה תלמידים. הוא לא שמש סמל ודוגמה למספרים שבאו אחריו לא בתוכן ולא בנוסח. הרומאַנים ההיסטוריים „אהבת־ציון" ו„אשמת־שמרון" נשארו יחידים במינם בספרותנו עד היום, כי לא נמצא איש בין המספרים שעמדו לו כשרונותיו להסתגל אל הז'אַנר היצירתי הזה. בודד בספרותנו עומד גם ה„עיט צבוע". הוא לא האיר נתיב באמנות לאיש מן המספרים. כולם בחרו להם דרכים חדשים, המתאימים יותר לטעמו של הקורא, שהספיק בינתים להשתפר במדה ידועה. מימות מאַפו ואילך לא היה אצלנו מספר, שהכניס לספורו מקרים ומאורעות, המיוסדים על מעשי־נסים, היוצאים מגדר הטבע; לא היה אצלנו מספר, שכתב את ספוריו בלשון המליצית של הביבליאה. כבר העירותי למעלה, כי סגנונו של מאַפו, שהביא את הקוראים בני־זמנו לידי התפעלות ושהוא מצוין במינו באמת, לא מצא לו מחקים בין המספרים החדשים. אפילו סמולנסקין, המספר הראשון אחרי מאַפו, שהעריץ את מאַפו וחשב אותו למורו במובן ידוע, לא היה מושפע ממנו, ואין אנו מוצאים בין שני המספרים הללו שום דמיון לא באופן היצירה ולא בלשון שלהם. אבל מאפו קנה לו את עולמו כיוצר הרומאַן העברי וכסופר קלאַסיקון, שרוחו מאציל מזיוו נגוהות לעולמנו לדור־דורים.

—****—

מִיכָה יוֹסֵף לֶבֶּנְסוֹן.

תולדותיו.

מעטים ורעים היו ימי המשורר הלירי הגדול הזה. אך עשרים וארבע שנים חי עלי אדמות. בשנת 1828 נולד ובשנת 1852 מת. כמעט מחצית שנותיו עברו עליו ביסורי מחלה קשה ומענה מאד, היא מחלת השחפת, אשר היתה לו מורשת אבות ונגלתה בו בהיותו בן ארבע-עשרה, והוא אז עליז, שמח, ושותה מחדות חיי-הנוער במלוא לוגמיו בסביבה ספוגה ורויה אהבת-הורים ומורים עם רוך ידידות-רעים.

ולא לחנם היה הנער מיכה יוסף אהוב וחביב לכל יודעיו ומכיריו, כי מלבד יפי פניו וחן מראהו, גם נכרו בו עוד בשחר ילדותו שאר-רוח וכשרונות בלתי-מצוים. בן שתים-עשרה ידע את השפות: רוסית, פולנית, גרמנית וצרפתית, ובאיחור זמן קצת גם איטלקית, ויותר מכל את הלשון העברית, אשר בעודנו ילד מוטל בעריסתו כבר תפשה אזנו את משק כנפיה על ראשו, כי משכן אביו המשורר אד"ם הכהן שמש בית-ועד לראשוני משכילי ווילנה, לחכמיה וסופריה, ש„השפה היפה, השרידה היחידה" היתה שיחם והגיגם ולכל בה חיי רוחם. ספירה זו, שגדל ונתחנך בה מיכה יוסף בנערותו, מלאה אותו חבה עצומה לשפת-ציון עם תשוקה עזה ונמרצה להכיר לדעת את סגולותיה, לתכן את רוחה ולדבקה בו. בעת ועונה אחת הגה בספרי הנביאים ובספרי ווירגיל והומיר ויקרא את שירי ר' יהודה הלוי ור' שלמה בן גבירול עם שיריהם של מיצקביץ, של שילר וויקטור הוגא. אבל ביחוד היה כרוך

אחרי יצירות החוזים העברים, אשר שקד עליהם שקידה מתמדת, שאינה פוסקת.

בשנתו השלש־עשרה עשה מיכה יוסף את הנסיון הראשון לתרגם לעברית משירי משוררי־הנכר, הקדמונים והחדשים, אשר מצאו חן בעיניו. בזה חקה את גדולי הסופרים העברים שבאותו זמן, שעבודתם הספרותית התחילה בדברי תרגום מן השפות הלועזיות. את שיריו המתורגמים היה מסתיר מעין איש וגם מעיני אביו, כי פקפק ביכלתו והביט על תרגומיו כעל מעשה־נערות, שאינו כדאי להטריד את הגדולים אפילו טרדה של שעה קלה. בענותנותו זאת נשאר גם לאחר שנתפרסם לפייטן גדול. אבל—כך ספר לי פעם אחת הסופר ר' קלמן שולמאַן—בלילה אחד נרדם הנער כשהוא יושב ומתרגם את שירו הידוע של שילר „העלם על שפת הנחל", וכשוב אביו מעסקיו לביתו וימצא את השיר המתורגם, התפלא מאד וכמעט שלא האמין למראה עיניו. כל כך מצוין היה התרגום. למחר הראה אד"ם את התרגום להמשכילים באי־ביתו, וגם הם השתוממו על יפי לשונו וסגנונו, ויקראו לנער ויאַמצו את ידיו להמשיך את עבודתו, ואז—כן חשו לו עתידות—יהיה למשורר גדול כאביו (משורר יותר גדול לא יכלו המשכילים שבאותה עת לצייר להם). פני מיכה יוסף התאדמו ויתחמק ויצא מן החדר.

אולם התהלות, אשר פזרו לו הסופרים המשכילים, ועל כולם דבריו המעודדים של אביו, אשר העריץ אותו מיכה יוסף מאד ויהסרהו מעט ממלאך השירה, פעלו עליו במסתרים, כי מאז נסה לכתוב גם שירים מקוריים. אבל בעת ההיא לא נפתח לבו עדיין לפני ההרגשה הלירית הדקה. גרם לכך מצד אחד הסביבה החיצונית העכורה והמעציבה של הגיטה הליטאית, ומן הצד השני התאמצותו לצאת בעקבות אביו ולקחת לו לסמל ודוגמה את שיריו שנושאיהם היו ענינים מפשטים ופרובלימות נפתרות לא על־ידי רגש שבלב, כי אם על־ידי מחשבות שבמח. אפשר מאד, כי הרבה השפיעו בדבר השיחות, שהיה הנער המתרגם רגיל לשמוע בחוג המשכילים והסופרים מבקרי־ביתם ושנסבו לא על היופי וההוד והנעימות ועל האמנות ומלאכת־מחשבת, אלא על דברים

שיסודתם במהות האמונה והכפירה, הדעת והמות, שכר ועונש והשארת־הנפש וכיוצא בטימות כאלה, שאין בהן כדי לעורר את הרגש, ולהזין את הנשמה. רק כעבור איזה זמן השתחרר המשורר מן ההשפעות האלה יותר ויותר ומעט, מעט מצא את נתיבותיו אל השירה הלירית.

מתוך תולדותיו של המשורר, שנתפרסמו עד כה ברבים לא בכרוטרוט, כי אם רק בראשי־פרקים שלהן, אין לדעת בדיוק איזה הוא השיר הראשון המקורי שלו. עד כה האמינו רבים, כי שירו המקורי הראשון של מיכל היה השיר „ה א ח ו ה" (כתוב ליום הולדת אחיו הבכור נח אריה לבנסון), אשר לפי הערת אביו המוסר אותו לדפוס, חובר בשנת ת ר " ה, היינו בהיותו בן ש ב ע ע ש ר ה ש נ ה. השיר הזה, אם כי מרובים בו הרעיונות המופשטים על הרגש, והרעיונות לעצמם הם תמימים יותר מדאי, כמו בירור המובנים השונים של מלת „אחוה" בלשון העברית וכדומה, אף־על־פי־כן אפשר למצוא בין שורותיו ניצוצות של כשרון פיוטי גדול וגם של אכנות לשונית וסגנונית. אבל עפ"י מאמר אחר שנדפס בעת האחרונה בקובץ הרוסי „Пережитое" (כרך שלישי) יוצא, כי שירו המקורי הראשון של מיכל היה לא „האחוה", כי אם שיר אחר לגמרי, שכתב אותו שנה קודם לכך, והוא אז בן ש ש ע ש ר ה שנה, תחת רושם ההתפעלות העצומה, שנתפעל בראותו את ה„לוח לשני אלפים שנה" מעשה ידי אחד ממכיריו, יעקב גורדון שמו. הואיל והשיר הנזכר הוא אופיי מאד לראשית צעדיו של מיכל על שדה היצירה הפיוטית העברית, וגם לא לא נדפס עדיין בשום מקום מלבד בהקובץ הנזכר, הרינו להביאו בזה במלואו:

מַה יָּקָר לָאָדָם מַשְׂכִּיל מַה נָּעִים
לַרְהִיב עֹז וֶאֱיָל בִּמְעַט שָׁנָיו
וְלָשִׂים עֵינוֹ אֱלֵי כָל־הָיָה לְפָנָיו
לְפַעְנֵחַ שָׁם צְפֻנַת שָׁנִים הָאֲלָפִים

אַךְ מֵהֶם נוֹרָאוּ אַף יָקָרוּ
לָדַעַת עֲתִידוֹת עוֹד בְּתֹהוּ יִשְׁכָּבוּ
עֵת לֹא עוֹד נוֹלָדָה, יָמִים לֹא יֻצָּרוּ
אֲהָהּ! עֵת עַצְמוֹתָיו בְּקֶבֶר יִרְקָבוּ.

בֵּן בִּרְעָדָה וָגִיל בְּלוּחַ קְרָאנוּ
בַּלּוּחַ זֶה יְדִידָה, יַעֲקֹב, כּוֹנְנוּ,
לָדַעַת מַה יְהִי שָׁנִים מָאתַיִם,
עֵת יִמַּח זִכְרוֹנֵנוּ מֵאֶרֶץ הַחַיִּים.

לָשִׂים מִשְׁטָרוֹ עֲלֵי מַזָּרוֹת בִּגְבֹהִים,
לִפְקוֹד כָּל מַעַרְכוֹת צִבְאוֹת אֱלֹהִים,
לָדַעַת חֻקּוֹת קֹר, חֹם, אוֹר וָאֶמֶשׁ
לְצַפֵּה הֲלִיכוֹת עוֹלָם, הֲלִיכוֹת שָׁמֶשׁ.

לָבֵן יַעֲקֹב יוֹדוּךָ אַחֶיךָ,
וּמִפִּי כָּל־מַשְׂכִּיל יְבֹרַךְ־נָא שְׁמֶךָ,
וּמְסַפְּרָךְ זֶה כִּי יֶרֶב תּוֹעֶלֶת,
יֶאֱלַם מְחָרֵף אַף תִּדּוֹם אִוֶּלֶת.

השערתו של בעל המאמר הרוסי, כי השיר הזה הוא נסיונו המקורי הראשון של מיכל, מוצאת לה תוקף גם בתכנו גם בצורת בנינו הטכני. הרעיון היסודי של השיר הוא—בוסר, ואינו אלא פרי תמימות ילדותית. אם מחבר הספר יודע, למשל, להגיד עפ״י חשבונות תקופות ומזלות, כי יום הראשון לחג הפסח שלאחר מאתים שנה, יהא חל לא בחמישי לשבוע, אלא בששי, הרי זה נחשב בעיני המשורר כאלו „חדר אל ערפלי העתיד וכספר נגלו לפניו כל האותיות מראש״, והוא עומד לפני ה„לוח״ ברטט של התפעלות. לקוי הוא, כמו שאמרתי למעלה, גם הצד החיצוני של השיר. המשורר הצעיר לא הקפיד על דיוק הריתמוס, לא השגיח

בכללי י״א תנועות ומלעיל, ביתדות ובסוגרים וגם לא נרתע לאחור מפני „שוא בראש המלה״ וכיוצא בזה, מה שאיננו מוצאים בשיריו המורפסים של מיכל, ובכלל זה גם בשירו ה„אחוה״, שעל כל פנים הוא מן המוקדמים בזמן, שבהם הוא מדיק בדיוק קלאַסי את המשקל והמדה והסגנון מלוטש מעשה ידי אָמן.

את עונת־הקיץ היה מיכל מבלה עם אבותיו מחוץ לעיר. ישיבתו בחיק הטבע השפיעה עליו במדה מרובה לרומם את רוחו ולפתח בו את חוש היופי עם דקות ההרגשה. שם התחיל קורא מעל ספר־הטבע ומתעמק מתוך התרגשות נפשית בפלאי־הבריאה וצאצאיה; שם גם צמחו כנפים לדמיונו.

המקום, אשר בחר לו לבנסון לישיבת־קיץ, קנה לו פרסום גדול בתולדות השכלת יהודי־ליטא, ובכמה פנים טבוע חותמו על ראשית צעדי הספרות העברית החדשה. הוא נמצא בקצה עיר ווילנה לפאת מזרח ביפה־נוף בין הר גבוה, שעליו צומח יער־ארנים ובין הנהר הקטן ווילייקה, השוטף לרגליו בהמולה חרישית. במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה עמדו שם בשורה אהלים קטנים, שישבו בהם יהודים מבני השדרות העניות, בעלי־מלאכה ותגרנים פעוטים, אשר לא השיגה ידם לגור בתוך העיר מפני יוקר שכר המעונות. אבל לא ארכו הימים והאהלים האלה דלי־המראה התרוממו משפל מצבם. המקום הזה זכה על גבהו ואוירו המבריא וקרבתו אל היער הנחמד לבונישוק ולהנחל הזך המוקף עלי־ערבה ושיחים סבוכים, למשוך אליו לירחי־הקיץ את בני־העיר האמידים, הזקוקים לנופש ולרוח צח. ביחוד חמדו אותו ה„משכילים״ לשבתם. בשנות הארבעים הראשונות באו לגור באחד האהלים האלה גם הפייטן אד״ם הכהן עם בנו חלוש־הגו מיכה יוסף. מאז היה בתוך היערים, ההרים והעמקים הסמוכים, העוטים כולם יפי ירקרק מופז, עולה ובוקע תמיד הד שיריו המפורסמים של אד״ם „דל מבין״, ה„חמלה״ ה„תמורה״ וכיוצא בהם מושרים בלוית מנגינות מחוברות לדבר. עוד מעט וכמו התלבשה הסביבה כולה מחלצות־הפיוט. הרי ליבונישוק היו להרי הלבנון, מן העבר השני של נהר ווילייקה נשקפה ירושלים ביפיה ומאחריהם — בית־לחם. במקומות האלה היו הצעירים והצעירות מפזזים ומכרכרים ויוצאים

במחולות כבנות־ציון לפנים בכרמי עין־גדי. מובדלת ומופרשת היתה פנה שקטה וצנועה זו מן העולם הגדול, עולם־המעשה; מלחמת־ההשכלה עם שאונה והמונה לא חדרה אליה. קודש היתה כולה להרוח הרומאַנטי, אשר רחף על מראות־הקסם שלה, ואשר פעל ביחוד פעולה כבירה על הסופרים והמשכילים תושבי־המקום. אצלם נעשה הרוח הזה נרדף עם הרוח המתנשא על שדמת ציון וירושלים. הוא ששם דבריו בפי מרדכי אהרן גינצבורג במכתביו על ארצות־המזרח, ממנו ינק קלמן שולמאַן את שירת ציוריו הדמיוניים מחזיונות ארץ־ישראל, שכל־כך התענגו עליהם בני־הנעורים בדור־העבר, ופה קבל יהודה ליב גורדון את האתערותא הראשונה ליצירת הפואימה שלו „אהבת דוד ומיכל".

מושפע מאותה סביבה צלחה רוח השיר גם על מיכה יוסף. מאז הבקר היה מטפס ועולה על ההרים, מקפץ בבקעות ובעמקים, משתרע על הדשא, מאזין ומקשיב לסוד שיח בעלי־כנף ולארשת זיו־שדי. יש שנעלם ליום תמים ובשעה מאוחרת בלילה נמצא שוכב חוזה על אחת הגבעות כשעיניו נעוצות בככבים המתנוצצים ממסלותם בתכלת־השמים. הדר הטבע וחמודותיו מלאו את נפשו רגשי התפעלות אין קץ, וכאשר לא יכל למלט משא רגשותיו, הריק אותם בשיחות־חברים או שנתן להם בטוי על גב הנייר בפרוזה או בפיוט. בין הכתבים הפרוזאיים הראשונים בלשון העברית, שכתב אותם מיכל בסביבה נחמדה זו ושלא נתפרסמו בדפוס עד היום, נמצאים מאמרים אחדים על־דבר הרי־האלפים*) וארזי־הלבנון. שם תרגם גם את הפרקים הראשונים של „הריסות טרויא" ושם נצנצו בדמיונו שרטוטי יצירות פיוטיות חדשות, שהעלה אותן על הנייר בהמשך הזמן כשנתבגר כשרונו הלירי, וזה היה כעבור שנה בשבתו בברלין.

---

*) כך מספר אד"ם הכהן בסוף החלק השני של „שירי שפת־קדש", ובטעות, אפ־א, כותב ראובן ברײנין במאמרו על־דבר מיכל בירחון „האסכול" לשנת 1902, כי את המאמר על־דבר האלפים חבר בלשון גרמנית.

באותו זמן התמיד מיכל גם בלמוד ובקריאה. ידיעתו את הלשון הגרמנית היתה לו מפתח אל הספרים בחכמת ישראל, הכתובים בשפה זו. על פיהם למד לדעת את דברי ימי העם העברי, את קורות התפתחות שירת ישראל בתקופותיה השונות, את מחקרי לשון עבר ובקורת המקרא. בכל הדברים האלה התעניין מאד לעומקם וידע לדון בהם ולהשמיע את השקפותיו עליהם כזקן ורגיל, ויהי לפלא בעיני רבים.

באמצע החורף של שנת 1847, והוא אז בן תשע־עשרה שנה, שבה מחלתו לתת בו את אותותיה. חליו העציב אותו מאד וידכא את רוחו בו. הוא ידע, כי ימיו ספורים בעוד נפשו מלאה חמדת החיים. פעם עחת ראה בחלומו את המות הולך וקרב אליו וייקץ משנתו כולו רצוץ ושבור. לא הוקל לו גם בתחלת האביב, אחר שעבר לשבת בנאות־דשא, כי היו הימים ימי־גשמים וקור. על מעמד נפשו של המשורר החולה בעת ההיא מעיד המכתב הבא לקמן, שכתב אותו עם כניסת הקיץ לקלמן שולמאן, שהיה ידידו היותר בקורב אליו:

„הנני יושב בדד בחצי הלילה, כל אנשי הבית נמו שנתם ואני ער, שנתי נגזלה מעיני, מחלתי לא תתן דמי לי אף בלילה; זו מחלתי תכביד עלי אכפה, אף תצעידני מהר למלך בלהות— כי מאנה הרפא. נואלה עצת הרופאים, כל חכמתם נבערה, הם לא יעלו ארוכתי, אך יאריכו חליי ללא הועיל, ואני — ... כבר נואשתי מחיים ואתעתד למות — אך מדוע זה יתנהג בעצלתים? מדוע לא יעשה לו כנפים? אהה! היצור הנמאס בתבל הוא האדם! כל ימי עברו את גשר החיים המתנודד הנהו זעום התולדות, וכל היקום מתקומם לו — וגם המות הנחם הנורא והאחרון הזה — המות — גם הוא אכזרי!! הה רחפו עצמותי!... שם יצפו יגיעי־כח הולכי שחוח תחת סבל זוקן וחולי, עיניהם כלו מיחל לו אף יושיטו לו ימינם, אך הוא יחלוף ולא יבן לו, ולא יניף את חרמשו לבצור קנה יבש, זה הוא מנת האדם האובד בכל היקום!

וכל היקום מה הוא?! ענגה נוסעת על כנפי רוחות סוערות, הרת יללות, טעונת אנחות, מלאה דמעות ודם . . . מסע הענגים הזה — עין איש לא ראתה לו תחלה ותכלה — נוסע הוא מימות

עולם ממקום נעלם בדרך נסתר אלי מטרה כמוסה וחתומה... לפעמים ירוב הברק מתחת חשרת העבים, אחריו ישאג הרעם... עדת הנשיאים תתנודד מעט... ומעדתם נפקד אחד — ומבלי שים לב נוסעת הענגה הלאה, עדי ירוב הברק שנית... אך עד אָן נשאוני כנפי דמיוני?! מה לי הענגה כולה אם אנכי העב אשר יבדל מהר מעדתם... אהה יד ההוה הויה בי מחדש, היא קצצה כנפי דמיוני ותשם ידה בין שנינו...

מראש המגדל קול הפעמון נשמע שתים־עשרה פעם. אנכי עודני ער, גם מחלתי לא תישן בקרבי — כנר הכהה הזה הגוע לעיני, ילחך עתה את שאר השמן מסביב לו ויחשך—כן ידעו נר נשמתי... ואני הנני נכון לעזוב את החלד ולרדת בדמי ימי שאולה —לעזוב אבי ואמי, אחי ואחיותי, רעי ומיודעי; אבי השחת, אמי הרמה, אחי המות ורעי הקבר! הנני רואה אותי שוכב על ערש המות, קול בוכים הומה מסביב לי, אבותי יאנקו, אחי ואחיותי יילילו, ודעי ינהו ויאנחו... הנני רואה אותי יורד ושוכב בקבר, ממעל לי אשמע קול פעמי המבקרים, ובכי מאד נורא עוד יריע לי מעל הנה עיני רואות את המבט האחרון, אשר עוד יביטו עלי הורי בהניחם אותי בדד בזרועות הנצח האיום — אנכי הרואה את ידי הכותבת עתה איך תרום תולעת, הנני רואה את לבבי כי ירקב, ואת קדקדי כי מתקו רמה... אחה! מה נורא המות, ומה נעימים החיים!! אנכי מעודי כן דמיתי, כי נכון אנכי ללכת למות, אך בדמי ימי—באביב עלומי, בן תשע עשרה שנה למות?! — — — אהה! עוד לבי מלא חמדת החיים, עוד יקר לי אור השמש, עוד אחפוץ למוץ ולהתענג מזיו כבוד מלוא כל הארץ, עוד יפשוט יעוף רוחי על רחבי אין קץ, הה! חיים, חיים!—חיים חפצתי! הפצתיך? — והנה עתה רופפו ידי ועצמותי עששו, חמרי החיים יחמרו יביעו בקרבי, עורקי יחפזו ותקצר רוחי — עתה, עתה אראה את המות, הה! המות הולך וקרב אלי, ובא בעוד ימים... המות — אויה לי!...

עתה הנה אבדו כל רעיוני, והגיוני ספו תמו, מתו כל מורשי לבבי בקרבי ובנפשי שוררת דממת וחשכת־צלמות. ההוה והעתיד יערכו לעיני תמונות מבהילות, צלמי בלהה, מראות מות,

קבר, רקבון ורמה... אך מבינות לפחדי־בלהות אלה תופיע תמונה יקרה לעיני, היא תָּאֵר לי את המאפליה הנוראה מסביב לי אף תפיץ צללי צלמות אלה מעל עיני. התמונתך היא שולמאַן?! התמונתך היא היקרה לי בחלד? — אותך זכרתי מחמל נפשי והנחמתי! לו גם תהרס מכונת גויתי, אם אך אהבתנו לא תמות ולא תמוש, והיא הלא בת אל־מות היא! וחיה נא וצלח בחלד אשר אני עוזב — ואך זאת הנני ומבקש ממך ידיד עולם, כי במותי לא אמות גם בקרב לבך, וברקוב גם גויתי בקבר אל נא ירקב שמי בזכרך; זכור את אוהבך אשר אהבת עולם אהבך".

אבל באו ימי השמש והאורה והביאו למיכל מרפא וישע לפי שעה. בימים ההם התאמץ להסיח דעתו ממחלתו ולהביט אל העתיד מתוך תקוה מרובה. בשקידת־משנה שב רוחו לעבוד בו באותו זמן התעמק בחקר־אלוה והגה בספרי הפלוסופים העברים של ימי־הבינים, ונטיה מיוחדת היתה לו להציע את ספקותיו ופקפקויו ותמיהותיו לפני רעיו המשחרים אותו, ואגב שיחה היה מפליט פיו מחשבות־מרגליות, שהפליאו את השומעים׳ הארודיציה שלו בספרות התלמודית, בהלכה והגדה, במדרשים ובילקוטים, גדלה מיום ליום, ואיש לא יכול להבין מאין בא לבעל הגו חסר־האונים הזה כח גדול כ״כ של שקדנות. באותו קיץ הרבה גם לכתוב, וביחוד דברי־תרגום מגרמנית ופולנית; אבל הוא גנז את כתביו אתו בקופסתו במצאו, כי עדיין לא הגיעה השעה לפרסם אותם ברבים.

כך עברה שנה שלמה על מיכל ללא־מכאוב, מה שהגביר את תקותו ואת תקות הוריו, כי כבר חלפה הסכנה מעליו. אבל בקיץ שנת 1849 חזרה אליו מחלתו, והפעם ביתר עוז מאשר בתחלה. אז נסע בעצת הרופאים הווילנאיים לברלין; משם שלח אותו רופא־המלכות הפרופיסור שֶׁנליין לזאַלצבּרון לשתות ממי בארה. אבל המים לא העלו לו ארוכה, והוא שב לברלין ויבלה בה את ימי־החורף. בברלין התודע אל אברך משכיל וסופר יליד־רוסיה, ששמע שעורים בפלוסופיה באוניברסיטה מפי ש ל י נ ג, וישב שם עם אשתו ובתו הילדה. זה היה ש נ י א ו ר ז ק ש, שנתפרסם בהמשך הזמן כחוקר ומלומד בספרות ישראל העתיקה,

ושבשבתו בנעוריו בעיר מולדתו זאַגר היתה לו השפעה מרובה על חבורת המשכילים הראשונים בליטא ובזאמוט, וביניהם גם על אברהם מאַפו. זק״ש הכיר תיכף את כשרונותיו הפיוטיים של מיכל, את רוחב דעתו במושכלות ואת מעלות-נפשו המצוינות, ויקרבהו אליו משעה ראשונה ואילך. ומיכל אף הוא עמד על חין ערכו של זק״ש ויכָרות אתו ברית-ידידות. בעצת זק״ש התחיל גם מיכל ללמוד פלוסופיה מפי שלינג, ומאז היו שני הרעים מאירים זה את עינו של זה במחקר ובאמונות ודעות, וכך הלכו והתקרבו האחד אל השני, עד שנעשתה ברית-ידידותם לאהבת-אחים, שמצאה לה עוז ותוקף מיוחדים בחבתם המשותפת אל הלשון העברית. מושג על-דבר אהבת מיכל וזק״ש אפשר לקבל על-פי הדברים האלה, שכתב קלמן שולמאַן באחד ממכתביו לזק״ש אחרי מיתת המשורר: „כאשר הלכתי עם בן-אדם זה לשוח תחת השיחים ונשיח ברגשי-קודש על-דבר אמת וענוה צדק, אז התנשאה נפש המשורר הנעלה מיכה, ובקדוש הלך נפשו קרא: קניתי לך רע יקר ומאד נעלה, צוד צדיתי לך נפש טהורה, נפש זכה מאין כמוה, נפש זקש! והיום או מחר כבוא חליפתי, ואפרד מעליך לנצח, אז תחיש מפלט לרחשי לבבך ותשפוך הגות רוחך במשכיות לב החכם המרומם הזה״*).

באותו החורף, תרגם מיכל, בשעות שרפתה מחלתו ממנו, את הספרים השלישי והרביעי מיצירתו של ווירגיל „איניאידאַ״ התרגום נעשה על-פי העתקתו של שילר „הריסות טרויא״. בהקדמתו לתרגומו זה הוא אומר: „אנכי — אחד הבנים בילדי בני-ציון, המתגלגלים תחת שואה, על גלי אבני-קדש אשר השתפכו בתוך חרבות מקדשי לשוננו הקדושה, ללקט לנפשם חלוקי אבנים ולחוננם כאבני-נזר, ולקמוץ למו מעפרותיהם ולרצותם כעפרות זהב — אנכי בקראי את המחברת הזאת והתבוננתי אל טובה ואל יפיה, קנאתי לשפתנו זו השרידה היחידה מכל מחמדינו ההיו לנו בימי-קדם וערבתי את לבי לקרבה אל המלאכה, ולהעתיק גם אליה את הספר השלישי והרביעי מ„הענעאידע״ אשר יכילו קורות הריסות עיר התהלה טראָיא ומשבתיה״.

*) ב„קסת הסופר״ לר׳ יעקב לאַפין עמוד 85.

עוד בשנה זו יצא הספר „הריסות טרויא" בדפוס על־ידי אבי המשורר בווילנה, ונתקבל מאת המשכילים והחכמים ברוסיה וגם במערב אירופה בדברי תהלה ושבח. בגדולי הז'ורנאלים העברים־הגרמנים, כמו ה„אוריענט", „מאגאזין פיר דיא ליטעראַ־טור דעס אויסלאַנדעס" ואחרים, הרימו את התרגום על נס, וגם היו מבקרים כאלה שאמרו, כי במקומות הרבה הוא מצטיין בחריפות מבטאיו ובקצורים הנמרץ מתרגומו של שילר. המליץ קלמן שולמאַן אומר בתוך שאר דברים בהקדמתו הקטנה ל„הריסות טרויא": „מי האמין לשמועתנו, כי השיר המרומם הזה, אשר גם המליץ הנפלא, אבי כל תופש כנור בבני אשכנז שיל־ לער, התאונן, כי רק בזעת־אף ויגיעת־נפש העפיל עלות על תועפות הררי־עזו, יורק עתה אל שפת עבר צחה ונמרצה, וביד נער צעיר ורך, ויעמוד טעמו בו, אף ריחו לא נמר? צאו נא וראו בני ציון היקרים! מפעלות בן פורת, בן חכם, לכו חזו בכורי פריו, פרי־חמד, אשר הביא לכם תשורה בכלי טהור, כלי קדש". הד"ר מאיר הלוי לטריס, שנחשב לאחד מגדולי המשוררים העברים שבאותו זמן, כתב על מתרגם „הריסות טרויא" כי „הזמרה בכנף רננים עליו מרחפת, ואור עולם יהל על פועל כפיו".

אולם עם כל התהלות והתשבחות, שפזרו חכמי־ישראל שבמערב למיכל על תרגומו המוצלח של „הריסות טרויא", נמצאו שלשה מהם, והם הד"ר יום־טוב ליפמאַן צונץ, שמואל דוד לוצאַטו (שד"ל) וד"ר יחיאל מיכל זק"ש, אשר השיאו עצה לעלם המשורר, כי „יעזוב שירי בת אל נכר וישיר שירי בת ציון". במובן זה השפיע על מיכל גם שניאור זקש. המשורר נשמע לעצת המלומדים הנזכרים, ומאז עזב את התרגומים התחיל לעסוק בעבוד היצירות הפיוטיות המקוריות שלו, שתכניותיהן עלו לפניו המחשבה עוד בימי שבתו בנאות־דשא בווילנה.

עוד במשך החורף הזה כלה מיכל לכתוב את ספרו „שירי בת ציון", הכוללת את ששת הפואימות הללו: „שלמה", „קהלת", „נקמת שמשון", „יעל וסיסרא", „משה על הר העברים" ו„ר' יהודה הלוי", בצירוף הקדמה קטנה, שהוא מביע בה תודה

להחכמים המלומדים הנזכרים למעלה על אשר הורוהו „את הדרך ילך בה במישרים במלאכת מעשה השירים". אופיים הם דברי המשורר המבארים להקורא מה ראה על ככה לנגע על קורות העבר הישראלי הקדמון ולשיר שירי ציון.

„הנה שירי בת ציון, שירי בת עמך תחזינה פה עיניך, כי מה לי ולך אל ארץ צור וטרויא ארצות נערצות ולאומים עצומים, אשר היו עתה כלא היו, ומה גם לנו ולאלהי-הנכר, אשר היו להם אז, אשר עתה כבר נעו נפלו כולם ויאבדו בתהו. הנה בת ציון בת עמנו עומדת עוד על יד הריסות ארצות קדם האלה, הנה עליה לבדה שב אחור צר חרב הזמן (בטן וקבר לכל היקום) וברזל מגלו קהה ופנים קלקל, כי אלהיה חי לעולם ולשמו מקטר מוגש מאפסי תבל עד קצה. לכן, ידידי הקורא, אשר עמך עמי ואלהיך אלהי, קומה נא ולכה עתה עמדי, כי על כנפי שירי אל אדמת-קדש אשאך היום (ואם גם בעלוה אדונים זולתנו, הנה אך לנו היא, כי בנהרי נחלי דם ודמע קנינו לנו את עפרות-קדשה). שם מחזות-שדי אראך מראות אלהים, מלך ביפיו, נביא בקדשו, חכם בחכמתו, גבור בגבורתו, ולוי בשירתו גם מוצאי ערב ובקר על הררי ירושלים תחזינה עיניך. שם מימי הירדן המפכים עוד לגדות אדמת-קדש; לקול המית ארזי-הלבנון, אשר יניעו עוד ראשם על משבתי-ציון, שם תסלח לקול המשורר קול מארץ יצפצף אשר קול מליו נחבאו בין קולות שדי אלה, ואולי תאצל לי גם ברכה, כי שמתי לנכח פניך זכרוני-קדש, זכרון ימי-קדומים, שחרות ימי בת עמנו".

בצמצום קרוב לדוחק חי המשורר כל עת שבתו בברלין, כי לא יכול אד"ם אביו, שמצא אז את פרנסתו בעמל רב מהוראה בבית-הספר, לשלוח לו כסף כדי מחיתו לרוחה. אבל מיכל היה חושך מפרס-חדשו הדל, עקבל מווילנה, וקונה בפרוטותיו האחרונות כרטיסים לשעורים בחכמות ומדעים, ויש אשר גם הרשה לעצמו לבקר את התיאַטרון בלילות, שהציגו בהם על הבמה את חזיונות גדולי הדראַמאַטורגים הקלאַסיקונים. הוא היה אומר אז בשיחות-רעים, כי בקוריו בתיאַטרון כותחים בכל פעם בקרבו מעינות מפכים שירה וזמרה וממתיקים לו את יסורי-חליו. בכתב לאחד

מידידיו הוא מתאונן, כי סר לראות את נפלאות דרזדן, אבל מחוסר כסף לא יכול להתמהמה שם יותר מחמש שעות.

עם בוא הקיץ נסע מיכל בעצת הפרופיסור שנליין לשתות מי באר ברייניהרץ. אבל גם שם לא נתן לעצמו מנוח, כי ישב והגה בספרים, גם עבד ולטש את הפואימות שלו והוליף מכתבים בעניני ספרות וחכמת ישראל עם אביו ועם גדולי החוקרים והמלומדים. אדם הכהן מספר, כי באגרת אחת באר לו בנו המשורר את כל שיטתו של הפלוסוף שלינג בדעת אלהים. עם שד״ל היה מתווכח בדבר רוח כתבי-הקדש. בתחלה היה מיכל מחסידי בקרת המקרא, אבל תחת השפעתו של שד״ל היה למתנגדה. על זה מעידים הדברים האלה, שכתב בהערתו להפואימה שלו „קהלת״: „צר לי על חכמת הבקור — קריטיק — אשר היתה בימים האלה למלאכה ולא לחכמה ומגמת פניה אך לבלע כל קדש ולברוא אך חדשות וליחס כל ספר אל מחבר אחר ולעת אחרת״.

מי ריינהרץ פעלו לטוב על מצב בריאותו. אבל לבו נמשך כל עת שבתו שם בגעגועים גדולים לרעיו וידידיו אשר בברלין ולחיי-הרוח של המטרפולין הגרמנית בכלל. במכתב אחד, שכתב מריינהרץ לזק״ש, הוא מביע את געגועיו בדברים הללו:

„עופה נא אלי על ראש הר נופל—ריעזנגעבירגע—הר נשפה ומצוק, שם תחזינה עיניך עלם יושב ערירי, דלת ראשו יכוף לרוח, בימינו היוני העתיק האָמער, ועיניו תפנינה על כל אפסים לחזות נפלאות נוראות והוד איום מסביב לו, כרגע יזכרך רע נצח, יזכרך ונפשו עליו תשוח. או רדה נא עמדי אל כחילות צור ומערות סלע, שם בתהו לא-דרך — רייגערצער לאַבירינט — הרחק מאדם ושאון כל חי, שם אל קול המית ערוץ נחל וזרם קיר המפכים מימיהם כרעם בגלגל, שם אשמעך מדבר אלי. חי נפשי, רע אהוב, כי מן ההרים אשא עיני אליך וממעמקים קראתיך! לא מעת עזבי אותך, לא מימי האביב אזכרך. אנכי מימי החורף אזכרך! הימים האלה היו אביב אהבתנו ולנצח לא עוד יבולו! לא דמעות עיני, לא תוי עטי יתארו לך את המית נפשי בהעלותי על לבבי את לילי הסתיו אשר עברו לנו, לילות כשעות ושעות כרגעים, עת חקרי לבנו השכילו ויהגו על כל ישנו באָרץ, אז נטעת

בלבי אהבת הפילוסופיא אהבה נצחת אשר כל עוד רוח באפי לא תתום*).

ובשולי הגליון כותב המשורר החולה דברים אחדים, ורובם גרמנית, אל ידיד שני, בירזוביץ שמו, שישב בדירה אחת עם זק"ש: „הודיעני גם אתה מחדשות ברלין וחדשות בתי-הצחוק אשר תוכל דעת איתם פאָן דען טעהאַטער צעטטעלן. וועלכע בעקאַנטע שטיקע וואורדן געגעבן? ווירד ראַהעל באַלד קאָממען? וואַגט נאָך דער שרעקליכע ליטקע אין העלדנ-ראָלען אויפצוטרעטן"?**)

את כל ימי הקיץ בלה מיכל ברייגהרץ. פעולת המים עליו הלכה הלך וטוב, ונראה היה כמו מצא פה באמת את מעין-הישועה. זה אמץ את לבו בו, ונפשו הצעירה נתמלאה תקוה ומחשבות גדולות לעתיד לבוא, שרמז עליהן במכתב אשר ערך לזק"ש בטרם צאתו מריינהרץ לשוב ברלינה. במכתב הנזכר הוא אומר: „זיע ווערדען זיך ניכט קינפטיג מיט מיר צו שעמען האַ-בען. יא, איך האפפע דען קינפטיגן ווינטער גראָסעס צו ליעפערן; איך קאַן איהנען ניכט זאגן וועלכע אונענדליכע פלענע מיין גע-הירן ערפיללן, אונד וואָלטע איך יעצט, זאָ קענטע איך בענדע פיללן—אבער עס האַט צייט!—ר' יהודה הלוי האבע איך גענ-דיגט אונד עס איזט מייכטערהאַפט געלונגען. אויך האבע איך שאָן מיינע הקדמה צו די „שירי-ציון" פערטיג. מאָרגען שיקע איך זי צום פאטער"**).

בעת ההיא התחוללה מהפכה בהלך מחשבותיו של מיכל

---

*) ממכתבי מיכל, שנמצאו בעת האחרונה בילקוט כתביו של שניאור זק"ש ונמסרו לדפוס ברבעון „יוברייסקאַיה סטאַרינאַ" (שנת 1914) ע"י א. איז-ראַאילסון.

**) פירוש המלים בעברית: איזו חזיונות הדשים הועלו על הבמה? התבוא ראַשעל בקרוב? המעיז עדיין ליטקע הנורא למלא תפקיד של גבורים?

**) פירושם: לימים הבאים לא תצטרך עוד להתבייש בי. כן, מקוה אני לברוא גדולות בחורף הבא. אין אני יכול להגיד לך מה רבו המחשבות הפיוטיות הממלאות את מחי; ואלמלי חפצתי הייתי יכול לכתוב כרכים שלמים אבל— [illegible] חזון למועד—את ר' יהודה הלוי כבר כליתי, והוא מצוין באמנות מרובה. [illegible] מוכנת אצלי הקדמתי ל„שירי ציון". מחר אני שולח את הכתב-יד לאבי.

בעניני אמונות ודעות. הוא התחיל נוכה להרהורי־כפירה, ומזלזל באלהיו ובעמו, בנגוד לזק״ש, שהתחזק ברעיון האמונה יותר ויותר. במכתבו אל זק״ש, הנזכר למעלה, כותב המשורר: „לא אעשה בנפשי שקר להאמין בשוא נתעה, כי עתיד אנכי לעלות על מוקד אש בעד עמי ואלהי. לא! לו ירא ייראוני בכאב קטן ותפשתי שם אלהי! ולו אך יאמרו אך לענות נפשי כרגע, אז לבול־ עץ אסגוד ולפסל אשתחו. ערום לבי ואין כסות למזמותי! כאשר הנני כן אתראה! כי גם ידעתי, כי אך כסל והוללות הוא לסבול בעד אמונה. איך האבע קיינע רעליגיאָן! מיין ברודער די מענש־ הייט! די וועלט מיין פאַטערלאנד! מיינע רעליגיאָן די טוגענד! אָפּפער דער רעליגיאָן ברינגען איזט דומם, ניעדריג אונד זיננ־ לאָז, אונד האט נור אימּמער ביי ראָהען ווילדען ערבאַרמונגס־ לאָזן מענשען שטאט געפונדן. ואם אתה תכתוב לי, כי עתיד הנך להקריב את נפשך בעד האמונה, לא אאמין לך, דען עס איזט אויסגעמאַכט: ווער פעהיג איזט זיך פיר זיינע רעליגיאָן צו אָפּ־ פערן, איזט אויך פעהיג איהר אַנדערע צו אָפּפערן. אך את הצדקה אוהב עד נצח, לא את הצדקה הנמצאת בספרי־האהבים (ראָמאַ־ נען) ובשירי הרועים לגעסנער, אָבער די פראַקטישע מענליכע טוגענד״*).

אולם פעולת ריינהרץ היתה רק כברק־אור מתעה. כי מעינותיה לא העלו ארוכה להמשורר החולה, ותקותו נהפכה לאכזב. בשובו ברלינה ככלות קיץ שבה מחלתו לענותו ביתר כח. שבועות אחדים התהפך על משכבו בברלין, ובראשית חורף שנת 1851 שב מדוכא בבשר ונפש אל בית הוריו ווילנאה.

מאז והלאה הלכה מחלתו הלוך והתגבר, אבל אתה יחד נעשתה גם יצירתו הפיוטית כמעין המתגבר. בשעותיו המרות מצא לו נוחם בדעת הקהל על ספרו „שירי בת ציון״, שהספיק בינתים

---

*) בעברית: אין לי אמונה! אחי—האנושות! התבל—מולדתי! אמונתי —הצדקה! להביא קרבנות להאמונה—הוא שטות, שפלות ורעות־רוח; תמיד מצאו להם מקום בין האנשים הפראים מחוסרי רגש החמלה. דבר שבוודאות הוא: מי שמסוגל להקריב את נפשו בעד אמונתו, מסוגל להקריב לה גם אחרים.

להתפרסם בדפוס. אך נודע טיבו של הספר ברבים, התחילו מביעים מעברים בפה ובכתב רגשי התפעלות והערצה לה„כוכב החדש, אשר דרך על שמי השירה הלירית העברית". גם המבקרים הלועזיים נתנו כבוד לשמו ויעלוהו למדרגת גדל-הפייטנים העברים מימי ר' יהודה הלוי. תנחומות לנפש המשורר המדוכא ביסוריו הקשים היו גם רעיו וידידיו, בהם אַייזיק מאיר דיק, מרדכי פלונגיאַן, יהודה ליב גאָרדאָן וקלמן שולמאַן, שהיו באים אליו יום, יום לשמור חליפות על מטתו. זה האחרון העתיק את דירתו לבית אד"ם, כדי שיהיה קרוב תמיד לבנו החולה אשר אהבת-נפש אהבו. ומיכל התאמץ להסתיר את מכאוביו מעיני רעיו, כדי שלא להעציבם. המשורר יל"ג מספר על-דבר יחוסו של מיכל לרעיו בעת ההיא כדברים האלה: „ומי כמונו, כרעי-נעוריו, היודעים למוד את גדל רוחו בכלכלו מחלהו שנים רבות מבלי האָנח? הן מדי דברו אתנו דבר תמיד כאיש העומד הכן להפקיד רוחו בידי אל אמת, כאיש השם דבריו האחרונים באזני אוהביו הנשערים מאד. אנחנו נעוינו משמוע, והוא לא עוה פניו בדברו; אנחנו נאנחנו, והוא דבר במנוחה וינחמנו; אנחנו בכינו במסתרים, והוא הלך וישורר שירי בת ציון".

גם על משכבו בחליו, בעוד בית-חמרו הולך ונהרס, הפיץ מיכל על סביביו אור וחום מזיו נשמתו הגדולה. בכל פעם לא נפטרו רעיו ממנו מבלי לשמוע מפיו איזה חדוש במושכלות או בפיוט. בשיחותיו אתם היה מעשיר את אוצר ידיעותיהם, מרחיב את חוג מבטם ופותח לפניהם עולמות שלמים של יופי ונעימות לא שערום עד כה. כדי לדעת עד היכן הגיעה השפעתו של המשורר החולה על ידידיו הצעירים, שבקשו קרבתו, די לקרוא את דברי יל"ג אלו: „כשתיל זית רענן מצאתיו (הדברים מכוונים למיכל) במדבר על דרכי. בצלו חמדתי וישבתי אני ואחרים אתי ובסנסניו אחזתי ביום החלותי עלות בהר (החיים) ונגוע בקצהו". „הימים היו לי ימי התפתח הסמדר, ימי האפרוח היוצא אך יצא מקליפתו. קו אור נבקע לי וארא כי קרוב יומי לצאת בבר לבקש לי זרעונים ואני עוד לא העליתי נצה ולא שנותי את חרטמי. כותלי בית-המדרש החלו לנפול ואני עומד רגלי האחת בתוך ד'

אמות של הלכה ורגלי האחרת בארצות החיים, ובהחלי להתהלך בברכים כושלות ללקט אורות ואתי אין איש ואין סומך, פגעתי על דרכי את שש ועושה צדק זה, וגם הוא אפרוח כמוני וכבר רוחו נכונה ונצתו צמחה, ויהי לי לעינים להורות לי איזה הדרך יחלק אור. צעדים אחדים עלינו יחדו, הוא עובר לפני כנר לרגלי, ואני הולך אחריו, הולך ושומר עקביו. אפס כי לא ארכו ימי לכתנו יחד".

ובשעה שהעניק המשורר הגוע מאוצר רוחו ביד נדיבה לאחרים, עוד בקש ללמוד אף הוא עצמו ולקבל תורה מפי חבריו, ולתכלית זו החליף מכתבים עם גדולי החכמים שבמערב: אופיים הם הדברים האלה, שכתב לזק"ש זמן קצר לפני מיתתו. „הודיעני נא, יקירי, את שמות החכמים, אשר גננו על הרמב"ם ועל מורה הנבוכים עת דברו עליו תועה חכמי צרפת, והודיעני נא אם נאמר בתלמוד דבר רע על הפרושים מן חכמי התלמוד עצמם כמו דברי יעזוס „חנפים" וכו'. הלא הרב משה בן נחמן ראש המקובלים, אשר ממנו יצאה הקבלה השפינאָזיס כדבריך? הודיעני נא והורני נאָ יקירי ותצא נא תורה ואהבה כאחד ממכתביך"?

ולא רק את תנובת־רוחו פזר נתן המשורר הצעיר על ימין ועל שמאל, כי גם את פרוטותיו האחרונות. לפי עדות רעיו וידידיו הקרובים אליו היה מיכל סמל החמלה והחנינה, רך־לב מאין כמוהו, אשר למראה דמעה בעיני אחרים, נפתחו ארובות עיניו אף הוא. אַד"ם אביו מספר על אדותיו את העובדות המעניינות האלה: „הכסף המעט, אשר נתתי לו כל שבוע להוצאה, הוציאו הוא תמיד אם לחסד לחבריו אם לצדקה לעניים, ואנחנו לא ידענו, עד שגם העוגה לחם חקו לפת שחרית, נתן בכל יום בסתר לשאר־בשר איש אביון וזקן, כפי שגלה לי זאת האיש הזה אחרי מות הבן. אבל עוד התאמץ בכל יכלתו להעלים צדקתו גם מן העני עצמו. ואך אחת אספר: כי כהרבותו לאכול פירות לרפואתו, ומוכריהם היו באים אליו יום, יום וביניהם היתה באה גם אשה זקנה וחולה נושאת סל גדול על זרועה והיה מרבה לקנות מאתה, אך בהפנותה לצאת עם משאה דרך הפתח, היה הוא צועד אחריה בלאט וינח בנחת את כל מקנתו אל הסל בקצהו אשר מאחריה, והיא לא ידעה. זו צדקה וזה שכרה: כי ימים אחדים

לפני מותו רבו ועצמו תחלואיו עד מאד, עד שלא נתן לאוהביו לבוא אֵליו החדרה וג"כ לבל ידעו את רעתו ויעצבו".

עם בוא קיץ שנת 1851 העבירו את המשורר אל מחוץ לעיר. שם, בנאות-שדי, הונח קצת להחולה, וכדרכה של המחלה המשקרת הזאת חזרה והפריחה בו את התקוה, כי חיה יחיה וישוב לאיתנו. אז התחיל להכין לדפוס ספר של שירים חדשים, ורובם של שירי-אהבה, שאמר לקרוא לו בשם „שושנים וחוחים". באותו זמן שבו ונעורו בו געגועיו על ברלין ועל ידידיו שם, והוא כותב לזק"ש: „הוי לבי מלא כים מלים! הציקתני רוח אהבתי אליך! ומה אכתוב ומה אדבר! כל מורשי לבבי, כל מעיני רוחי יהמו יחמרו יתפלצו בהגיגי בך, כי חי האלהים (לא אלהי הנוצרים, היהודים או הישמעאלים, לא אלהי כל דת ואמונה), אך אלהי עולם אלהים אמת אֱלהי לבבנו. חי כל קדש, כל יקר ונשגב, כי חמודות אתה לי כל הימים ונפשי דבקה בך לנצח נצחים. זכר אזכרה ואהמיה, כי היום הזה לפני שנה הלכנו שנינו בערב אל הפריעדריכס-האין ושם בין קברות האנשים, אשר הערו למות נפשם*) שם השתפכה נפשי הלוהטת אל נפשך הטהורה והמרגשת ורעיונות רמות ונשגבות התמלטו אז מחקר לבבנו. אז שפכת רוחך עלי. דאנן זאגטן זיע מיר, דאָס איהרע רעליגיאָן אים גלויבן, דאָס דאָס יידישע פאָלק אונד זיינע רעליגיאָן עוויג זיין וועררען, בעסטעהע.**) הה עתות עדנים!"

לפני כלות הקיץ הורע מצב המשורר מאשר בתחלה. הוא התחיל יורק דם מגרונו בלי הפוגות. וכמעט נפשו בו הובא אל העיר. אבל גם אז לא חפץ עדיין להניח מידיו הרועדות את הספר ואת העט, למרות האסור, אשר אסרו עליו הרופאים לעסוק בשום עבודה רוחנית, כי בנפשו הוא. כמו הרגיש המשורר כי עוד מעט ויכבה נר חייו, התאמץ בשארית כחותיו להריק מתוך נבכי נשמתו הפיוטית את כל מה שאפשר עדיין להריק ולהנאות בו את בני-האדם...

---

*) כנראה מכוונים הדברים לחללי המ"ד בברלין בימי מרץ שנת 1848.

**) פירושו: אז אמרת לי, כי דתך נכללה באמונה, כי עם ישראל ואמונתו יעמדו לעד.

הידיעה כי ימי המשורר העלם ספורים, החרידה מאֹד את לבות אוהביו וידידיו אשר במערב, ואיש איש מהם בקש להמתיק לו את רגעי חייו האחרונים. ובמה יוכלו לעשות לו נחת־רוח יותר גדולה אם לא במשפט כתוב על יצירות עטו? ושניאור זק״ש לוקח את הספר „שירי בת ציון” ושולחו להבלשן והחוקר הגדול בדורו יש״ר, הנערץ בפי מיכל, בצירוף המכתב המעניין הזה: „המחבר שירי בת ציון אלה, הוא אחד מבחירי מאהבי עלי ארץ, והוא צעיר לימים עד מאד, והמחברת הזאת חוברה פה ולפני ועל פי עצתי, ועוד יעץ להחל לחבר חבורים רבים כאלה, שירים ומליצות וספורים, אשר על אדני ספרי־קדש הטבעו. אך ה׳ חפץ דכאו החלו מימי עלומיו, והוא חולה במחלה, אשר ימותו בה כל החוליכ ולא יקומו, היא המחלה הרעה, מחלת החזה ר״ל... ויבוא פה לדרוש ברופאים לפני שנתים ימים ויותר. אך שוא תשועת אדם... וישב לבית אבותיו היקרים מדוכא ומעונה אלהים. ועתה גברה עליו מחלתו עד מאד וכפשע בינו ובין המות כמעט, ולבי עלי דוי עד מאד, כי לו יתרון הכשר בחכמת השיר העברי, והוא בעל מדות יקרות, ומאז שבתו פה עמדי דבקה נפשו היקרה לאהבה אותי עד מאד, וגם נפשי קשורה בנפשו, והוא הולך למות בדמי ימיו... ואני עם לבבי לסבב לו נחת־רוח כל עוד אשר הוא חי. לכן נפשי בשאלתי ובקשתי ממך, אדוני היקר וידידי הנכבד, ענה מהרה לידידי זה על אגרתו והגידה נא לו משפטך על פועלי כפיו, כי ידעתי גם ידעתי אשר נחת ינחת עד מאד בדבריך היקרים”.

יש״ר, שהיה אף הוא עצמו פייטן, פלוסוף, בלשן ואָמן גדול במלאכת־הציור ומחבר כמה ספרים בלשונות־הנכר במקצעות אלו, התרגש מאד למקרא שירי־מיכל, ולא אִחַר מחוות עליהם את דעתו בבקורת מפורטת, שהיתה כעין אַפותיאוזה להמשורר הצעיר. את הבקרת הזאת קבל מיכל בעודו מתאבק עם מר המות. בקול נחר וכשהוא נושם בשארית כחו קרא את דברי המכתב באזני רעיו היושבים על־יד מטתו, ועיניו התחילו זולגות דמעות־גיל.

בימיו האחרונים לא הניח מיכל מידו את התנ״ך. ספר־הספרים המתיק לו את ענוייו היותר נוראים. ביום שלפני מותו

שאל אותו אביו המשורר למקום כתבי־ידו. מיכל הראה לו באצבעו על אחת מקופסאות שלחן־הכתיבה ויאמר בכבדות:

— הנה הם; בטחתי, כי הם לא יבולו.

ביום העשרים והשבעה בשבט שנת תרי״ב (1852) מת המשורר, והוא בן עשרים וארבע.

מות מיכל היה אבל כבד לחובבי הלשון והספרות העברית שבכל העולם. גדולי הסופרים והחכמים הספידו לו מי בפרוזה ומי בשיר. היפה שבקינות היא זו של ידיד־נעוריו יהודה ליב גורדון, אשר חבר לזכרו חזיון בשם „הוי אח״, שנתפרסם בדפוס ב„השחר״ בשנת תרל״ז, במלאת עשרים וחמש שנה למותו.

II. יְצִירוֹתָיו הַפִּיוּטִיּוֹת.

שלשה ספרי־פיוט השאיר לנו המשורר האומלל בירושה: א) „הריסות טרויא״, ב) „שירי־בת־ציון״ וג) „כנור בת־ציון״. השנים הראשונים נתפרסמו בדפוס בחייו, והשלישי—לאחר מותו.

„הריסות טרויא״ הוא, כמו שכבר העירותי בפרק הקודם, תרגום החלק השני של הספר „אֶנֶאידא״ מאת המשורר הרומאי ווירגיל, ולא מן המקור, כי אם על־פי ההעתקה הגרמנית. בכמה מקומות קצר המתרגם וגם הכניס בהם שנויים. בשעתו, לפני יותר משבעים שנה, עשה התרגום רושם חזק מאד בנועם לשונו ובצליליה העדינים והמוסיקאַליים, שלא נשמעו כמותם עד מיכל. „הריסות טרויא״ היתה הנסיון הראשון והמוצלח ליצירת סגנון פיוטי קלאַסי בעברית. אולם את עקבות מיכל הפייטן החובק בדמיונו את העולם המצויר עם אנשיו וחייהם ורגשותיהם, עוד טרם נמצא בספר זה.

הספר „שירי־בת־ציון״ כולל ששה שירים אֶפּיים מקוריים, שיסודתם בהיסטוריה הישראלית הקדמונית. ששת השירים האלה אין ערכם הפיוטי שוה: כל אחד מהם יש לו מעלותיו המיוחדות ולקוייו המיוחדים. מה שמציין את כולם במדת אחת הוא — הטכניקה הנפלאה ואמנות הסגנון. בשיר הראשון „ה א מ ו נ ה

והחכמה" המורכב משני חלקים (או משלים, כמו שקורא להם המשורר): "שלמה" ו"קהלת", אנו מוצאים עדיין קצת מאותו היסוד החקרני, שבנויים עליו כמעט כל שירי אד"ם אביו. אף הוא, מיכל, אינו יכול לשחרר את עצמו מן הרעיון, כי אין שיר בא אלא ללמד, ובמבוא הפואימה שלו "שלמה וקהלת" הריהו מקדים ומודיע, כי תכליתה היא "להורות, שהאמונה תנחיל לאדם נחת בחייו ונעימות גם במותו, והחכמה באין אמונה תוליכנו שולל מכל נועם בחייו ובאחריתו". על-פי הדברים האלה אפשר היה לחשוב, לכאורה, כי עוד מעט וקרא לפנינו המשורר שעור בחרוזים על הנושאים האנושיים הכלליים "האמונה והחכמה". אבל לא מיניה ולא מקצתיה. אך נתחיל לקרוא את הפואימה, מתיצבות לנגד עינינו תמונות נהדרות מלאות פלאַסטיקה וחיים. אנו רואים את המלך שלמה בהוד עלומיו, כשהוא שותה לרויה מחמודות החיים, כשהוא אוהב ונאהב, ולבו מלא אמונת-תום, כי העולם הוא כולו שלו, וכי לנצח יהיה כה צולח ושמח. בכל אשר יפנה משחקת התקוה לפניו, עד כי ישחק גם ליום אחרון. את מרירות-החיים אינו יודע, צוק-העתים ופגעי בני-האדם כמו זר נחשבו לו. גם בצער הספקות והפקפוקים המוסריים אינו מכיר; הפרובלימה הנצחית הארורה: מדוע? אינה מעצבת אותו כלל, כי האמונה, שהיא "אזור מתניו", מגינה עליו מכל הרהורי-שפק. כל זה מרומם את רוחו של המלך המשורר, וממיתרי כנורו מתמלטים שירי "הללויה" לטבע, לאדם ולאהבה. הפואימה "שלמה" כולה אומרת שיר לזיו הנוער, להאהבה "שלהבת-יה" ולתענוגיה, לקסם הנשיקה הראשונה, לשפעת החן והתפארת השפוכים על ציון וסביבותיה ועל חיי-הטבע השלוים והמרוממים של המזרח העתיק.

בהפואימה שכנגדה, ב"קהלת", מצייר לנו הפייטן את המלך שלמה בזקנותו. התלהבות החיים עם ששונם והמונם כבר עזבוהו, את מקום התפעלות לקחה הבינה והמחשבה נצחה את הרגש. הוא בקש מאלוה חכמה, ובקשתו ניתנה לו; אבל החכמה הביאה לו מכאוב ושבר ברוח, כי הרעידה את אמונתו בו,—

שָׁוְא יִקְרָא לָאֱמוּנָה הִיא בּוֹ בָּגְדָה
הָהּ עוֹד הֵסִיתָה בּוֹ חָכְמָה אַכְזָרִיָּה

אֶת שֶׁפִּקְ הוּא לָהּ בֵּן לִשְׁאוֹל יָלְדָה
הוּא הָפַךְ לִבּוֹ לִישִׁימוֹן וּשְׁאִיָּה.

לבו חלץ מרעים ומרעות, הידידות והאהבה נעשו לו מלים שנתרוקנו מתוכנן, תענוגיו כבר היו לו לזרא ויצאו מאפו, שבתה שלות חייו ושמחתו כעוף התעופפה. האמונה, צור מעוזו, התרופפה בקרבו ויאוש נורא התחיל מנקר במחו, ובמר נפשו הוא שואל: „מי יודע רוח האדם העולה הוא למעלה?" ולאחר שלא מצא תשובה על שאלתו זאת, וגם על שאלות אחרות של הצדק העולמי וחידת הטוב והרע, התפרצה מלבו הקריאה: „הבל הבלים, הכל הבל!" הכל—ואפילו החכמה, שאין יתרון לה מן הסכלות, וזהו שהביא אותו לבסוף לידי הכרה, כי „טוב יום המות מיום הולדו".

בפואימה הזאת עולה ובוקעת כמעט מכל שורה פסימיזם קיצונית, היונקת ממצב-נפשו המדוכא של המשורר „הגוע מנוער", שפחד המות לא פסק מרחף על פניו. אנחנו קוראים את הפואימה ומאמינים לשמוע בה את השתפכות נפשו של המשורר, המתעטפת ביגונה, מה שמגביר את רושם הדברים ביתר עז.

הפואימה „קהלת", עם כל אריכותה היתרה קצת, היתה יכולה להחשב כפנינה יקרה באוצר השירה העברית, אלמלא צרף לה המשורר סוף, המקלקל את הרושם במקצת. המשורר משליב בין החכמה ובין האמונה, ולא עוד, אלא שגם רואה אותם כתואמים בבטן. מובן מאליו, כי הזדווגות זו אינה מניחה עוד מקום לשום ש פ ק.

זֶה שֶׁפֶּק שָׁם הוּטַל תַּחַת רַגְלֶיהָ (כלומר תחת רגלי החכמה)
יִשְׁכַּב דוּמָם וּבְפִיו אֵין יֵשׁ עוֹד רוּחַ.

והאמונה עושה נפלאות:

וּפִתְאוֹם עֵינֵי הַמֶּלֶךְ נִפְקָחוּ
וַיִּקְרָא: סוֹף דָּבָר הַכֹּל תִּשְׁמָעַ
הָאֵל תִּירָאוּ מִצְוֹתָיו תִּקָּחוּ
זֶה כָּל הָאָדָם! — — —

האמונה נצחה את החכמה, חדלו הספיקות ואפסו הפקפוקים והלב נח מזעפו.

הפואימה „משה על הר העברים" היא חציה אֶפית וחציה לירית. המשורר מצייר את הטראַגדיה הנפשית העמוקה של המחוקק והמנהיג הגדול, אשר נשא את עמו „כנשוא האומן את היונק" והקריב את חייו לטובתו ולאשרו, והעם לא שלם לו כגמולו, כי השביעהו כעס ומכאובים כל הימים; אבל המנהיג נשאר באהבתו את העם, וכראותו את בני־דורו הולכים וכלים לעיניו, נמוג בצער ויגון. בעגיו היתה תנחומתו האחת, כי יכנס בראש הדור החדש אל ארץ־החמדה, אשר נשא את נפשו אליה מתוך כמיה כל־כך נמרצה, והנה נשמע קול אלהים ברעו: „ואתה לא תבוא אל הארץ!" המומנט ההיסטורי המעציב הזה, בעלות משה על הר נבו לראות אך מרחוק את ארץ־הסגולה, מתאים התאם הארמוני ברוח היגון השפוך עליו לבת־שירתו של מיכל. בהיות השיר הזה טבוע בחותם כאבו של המשורר החולה, הרואה לפניו את העולם היפה והמזהיר ומרגיש, כי כל היופי והזוהר לא לו המה, לפיכך הוא מלא חיים ועושה על הקורא רושם חזק. רואים אנחנו לפנינו את המנהיג הגדול כשהוא עומד עצב ונכה־רוח ומביט בעינים דולפות אל הארץ הקדושה, ועל ידו אנו מאמינים לראות את הפייטן החִוֵר והחולה, בלכתו הלוך וקרב אל פי קברו...

יותר יפה ממנו הוא השיר הבא אחריו „ר' יהודה הלוי". ציור געגועי המשורר לארץ־אבות והתרפקותו על הדר הטבע המזרחי מגיע לגובה פיוטי־אמנותי, שלא רבים כמותו בשירה העברית. מצוין השיר הזה גם בטכניקה שלו, בעוז מדברותיו ובסגנונו המלוטש והמבריק, ובכללו הוא צריך להחשב כמרגלית יקרה באוצר היצירות הפיוטיות שלנו. ראוי להעיר על ההטעמה שמטעים המשורר, כי אוהב הוא אהבה רומַנטית את מולדתו העתיקה לא רק על יפיה הגשמי, אלא גם מפני הרוח המיוחד החופף עליה, הוא רוח החוזים הקדמונים:

הָאָרֶץ גַּן עֵדֶן שֵׁנִי הָיְתָה
בָּהּ עֵץ הַדַּעַת כִּי רוּחָהּ רָמָה —

אֶרֶץ כָּל אֶבֶן בָּהּ מִזְבַּח אֵל חַיִּים
כָּל סֶלַע מַעֲמָד לִנְבִיא אֵל גָּבוֹהַּ.

ערך יותר פחות יש להפואימות „נקמת שמשון" ו„יעל וסיסרא". הפואימות הללו אינן מצטיינות לא בעוז הפיוט ולא בפשטות. מורגש בהן חוסר הדבר שקוראים לו סוד הצמצום, כלומר המדה הנכונה, הרחוקה גם מן הקצור גם מן האריכות, המטשטשים את בהירות התמונה ומקלקלים על ידי זה את רושם הדברים. אין העובדות והמומנטים ההיסטוריים המצוירים בהן מגלים לנו סבות וטעמים חדשים וכמוסים, שאין העין הפשוטה יכולה לעמוד עליהם ומה שרגילים לסמן בשם נשמת העובדות.

כחו של מיכל יפה וגדול ביחוד בשיריו הליריים, שנכנסו ברובם לספרו „כ נ ו ר ב ת צ י ו ן", ונתפרסמו בדפוס לאחר מותו על-ידי אביו. השירים הללו עושים עלינו רושם כביר מאד. על כולם מרחף כאב עמוק, ועל כן הם נוקבים ויורדים עד התהום, ובקראנו אותם אנו מרגישים, כי יש כאן לפנינו בעל-כשרון גדול, שהליריות היא דרכו הנכונה. שיריו הליריים של מיכל הם כראי מלוטש, שמשתקפים בו נשמתו הכואבת, לבו הפצוע, עצביו הרפים, וריב שרעפיו עמו עצמו ועם העולם כלו. מרה-שחורה עמוקה מוליכה ומלפפת את הפייטן העלם, וכל מה שהוא מעורר עליו את מיתרי כנורו, יהא זה הדבר היותר יפה והיותר מרנין, מכיון שהוא יוצא דרך גנזי נשמתו, הוא נעשה כל-כך נוגה ומלאנ-כולי, עד ששופך מעצבו ומיגונו גם על הקורא.

הנה מנעים המשורר זמירות להאביב השמח בעיר הגדולה והעליזה ברלין. הכל חי, הכל מזהיר, אבל העליצות אשר מסביב עוד מגדלת ומעמקת את הצער והיגון, השוררים בלבו של המשורר החולה, המרגיש, כי אביבו ה ו א כבר עבר עוד קודם שהתחיל...

מַשְׁמִים אֵשֵׁב בֵּיתִי, אָנוּשׁ עַל שִׁבְרִי
עַל נַחְלָה מַכָּתִי רוּחִי נֶעְכֶּרֶת —
הָה, בִּדְמִי יָמַי יִהְיֶה לִבִּי קִבְרִי
וְנִגּוּן נִשְׁמָתִי בּוֹ כָּאֵשׁ בּוֹעֶרֶת!
(„חג האביב").

כבר יבש מקור דמעותיו, כבר נלאה מרוב אנחותיו. בעצבת הוא רואה, כי אחריתו הנוראה הולכת וקרבה, והוא קורא:

הִנְנִי חַי, אַךְ עָיְפָה נַפְשִׁי לָמוּת!
חַי אָנִי! אִם נִקְרָא לַמָּוֶת חַיִּים...
אִם עֶלֶם נוֹשֵׂא כָּל עָקַת צַלְמָוֶת
עוֹד חַי יִקָּרֵא תַּחַת הַשָּׁמַיִם!!

המשורר מטייל ברחוב הראשי „תחת האלונים“, המלא תשואות מאדם רב, והוא מקביל לעומת החיים הסוערים האלה את דממת חייו הוא:

שֶׁקֶט תֹּהוּ בִּי וּמְנוּחַת הַקְּבָרוֹת
כַּיַּעַר אַחֲרֵי הִתְחוֹלֵל בּוֹ רוּחַ—
כַּצִּי אַחֲרֵי נַפֵּץ אֶל יָם הַסְּעָרוֹת
אוֹיָה! כִּי כֵן גַּם לִבִּי בִי יָנוּחַ!—

והוא קורא בחמת־רוחו:

הוֹי מַה נּוֹרָא הוּא לָשִׂישׂ אֱלֵי קָבֶר
עֵת בַּחַיִּים תִּדְבַּק נֶפֶשׁ וָרוּחַ!—

ובאחרונה הוא צועק צעקה גדולה ומרה:

אָרוּר הַמָּוֶת! אֲרוּרִים הַחַיִּים!

בשירו היפה מאד „על החלי־רע בעיר ברלין“ אנו מוצאים מלבד כאבו העצמי של צעיר חולה, גם רעיונות יותר עמוקים. זהו „צער־העולם“ הכללי, היאוש. אין החיים שוים כלום; כל העולם מלא רשע וחמס. הוא מטייל בחוצות ברלין, במקום שבלעה מגפת החלי־רע כל־כך הרבה קרבנות אדם, ואין בלבו מתעורר שום רגש של חמלה להגוססים והגועים, ולא עוד, אלא שרוצה הוא, כי יבוא קצם חיש מהר.

מוּת נָא נוֹעַ! מוּתָה נָא וּמוּתָה!!
מִשְׁכָּבְךָ בְּקֶבֶר הֲלֹא אַךְ נָחַת –
אַשְׁרֶיךָ! אָבְדָן וּשְׁאוֹל טוֹב מֵחַיִּים
מֹבוֹ מֵאֶרֶץ – מִמְּעָרַת הָרֶצַח!

ואף־על־פי־כן אין המשורר יכול לראות בצערם ולמראה אסונם לבו זב דם, והוא מבקש, כי יבוא המות גם אליו, יען טוב מותו מחייו:

לֹא שָׁם עָרוּךְ תָּפְתָּה וּשְׁאוֹל לֹא שָׁמָּה
אַךְ פֹּה אֶרֶץ הַם, פֹּה תִּרְאֶם עֵינֶיךָ!

בדברים פיוטיים מלאים כאב נעכר ומזעזעים את הלב מצייר המשורר בשירו „אבל יחיד" תמונה מעציבה זו: „אם רחמניה מבכה בדמעות שליש את בנה יחידה, שמת עליה בעלומיו; המת אינו יכול לשכב במנוחה בקברו; יללת אמו מרגזת את מנוחתו. אבל לא עברו ימים מועטים ומרוב צער ומצוקת־לב מתה גם האם... ובמותה שָׁלֵו גם הבן.

עַתָּה שָׁלֵו הַנַּעַר וַיָּנוּחַ
וּבְאָזְנוֹ קוֹל בּוֹכִים אַל עוֹד יָרִיעַ
הֵן עִמּוֹ גַּם אִמּוֹ בַּבּוֹר תַּרְגִּיעַ
לָבֵן לַיְלָה לֹא עוֹד יַתְע רְוּחַ.

וכך הם כמעט כל שיריו הליריים של מיכל. כל שורה היא מנגינת־בכי, וכל מלה אנחה עמוקה, החודרת אל לב הקורא ונופכת עליו רוח של עצבות רכה ומתוקה.

כבר ספרתי למעלה, כי באחד ממכתבי מיכל לשניאור זק"ש הודיע לו, כי הוא חבר קובץ של שירי־אהבה בשם „שושנים וחוחים". אבל הספר הזה לא נדפס לא בחיי המשורר וגם לא לאחר מותו. שירי־אהבה אחדים אנו מוצאים בספרו „שירי־בת־ציון". בתחלה החזיקו רבים בהשערה, שנתמכה מאת זקני

המשכילים בווילנה, בני־דורו של מיכל, כי חנה אהובתו לא היתה ולא נבראה, ואינה אלא יצירת דמיונו של המשורר. אבל השערה זו מוכחשת על־ידי אחד המכתבים, שכתב מיכל לזק״ש כשנה לפני מותו. במכתב זה נאמר בתוך שאר דברים: „אין לי פה כל בווילנה; בודד אני כערער בערבה! קאפלאַן*) — אין: הוא זנח את תורתו ויהי לפקיד בבית־מכס הי״ש ונודד בערי־ליטא; זה כארבעה ירחים אשר לא ראיתי אותו, ויגוני גדול מאד! נשאר רק שול־מאַן לבדו, אבל עוברים ימים ושבועות, ואין אני רואה את פניו. כך נפוצו איש לעברו גם יתר ידידי ומכירי. ומה שנוגע ליתר משכילי ווילנה הלא יודע אתה, כי אין הללו שוים בנזק הזמן שאבלה בשיחתי אתם. אף אני עצמי נהפכתי והייתי לאיש אחר; אינני עוד אותו העלם קל־הדעת ושש לקראת החיים, שהייתי עד כה. כל חשקי העלומים ותענוגי־הנוער אבדו את חנם וזהרם בעיני, ואני הלא אך היום מלאו לי עשרים ושלש שנים! ובשעה שאני מנשק ומחבק את העלמה אהובתי, שאשאנה כחותם על לבי (אתה יודע מי היא), רחוק אני ממנה במקום. רק זכרונך, ידידי היקר, וזכרון העיר ברלין ושחר אהבתי אל העלמה**) הזאת מעודדים קצת את רוחי״. מכאן אנו למדים, שאהבתו של המשורר לא היתה דמיונית, אלא ממשית.

אחד הסופרים בזמננו*) מחווה את דעתו על שירי־האהבה של מיכל בדברים הללו:

אהבתו של מיכל היא טבעית, פשוטה. אבל גם אהבה תמה, צנועה ויהודית באמת. המשורר אוהב את חנה בהתלהבות, עד שלא נדע בה את הגבול בין התמימות והרגש:

מָה מִּנְחָה לָּךְ אֶתֵּן יוֹם לָךְ הוּלֶּדֶת
לוּ שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ מֵעַל זְרוֹעוֹתַי!
כּוֹכָב וְשַׁחַר לוּ אַרְצָה הִגַּעְתִּי

---

*) מכוון לזאב קאַפּלאַן, שנתפרסם אחר־כך בעלום שמו „זקן״.

) כל השרטוטים שלי הם. *) הד״ר ג. סלושץ.

מִנְחָה לֹא תִרְצִים לִי נַפְשִׁי מֻגֶּדֶת...
כִּי שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ מִמֵּךְ יֵקְדָרוּ
שַׁחַר יֶאֱסוֹף נָגְהוֹ מֵהוֹד פָּנָיִךְ.

המשורר עף במרומים, בשמי־החשק, אבל מה צנועה שירתו —

מִשְּׁמֵי רוּם כִּי יָעֻפוּ
וּמִשָּׁם הֵמָּה יִנְהוּ אַחֲרַיִךְ
גַּם שִׁירַי גַּם לִבִּי לָךְ
אַהֲבָתִי עוֹלָם לָךְ אֶתֵּן.

אין בשירה הזאת אף אבק של ארותיות, אף צל של חמדת בשרים מגושמה. אהבת־ישראל היא צנועה וטבעית, אהבת אמנון ותמר.

יש שהמשורר באש דם־עלומיו ישקע באהבתו וחמדתו בלבד כמו שנראה בשירו היפה.

שָׁם אִתִּי בְּאָחוּ חַנָּה יוֹשֶׁבֶת
וִימִינִי תְּצַחֵק בִּשְׂעַר תַּלְתַּלֶּיהָ
וּלְחִבּוּק יָדַי וּנְשִׁיקוֹת שַׁלְהֶבֶת
תִּקְצוֹף כְּרֶגַע אַף תַּצְהִיל פָּנֶיהָ...

חנה כבת ישראל מתחמקת מידו, והוא קורא לה:

מַה זֶּה יָפָתִי הוֹי מַה תִּתְחַמָּקִי,
אַל נָא כֹּה תִיפִי—אֲיֻמָּה וּנְעִימָה!
וּבְהֵן שִׂפְתוֹתַיִךְ אַל עוֹד תִּצְחָקִי
אָז בִּנְשִׁיקוֹת פִּי לֶחְיֵךְ לֹא אַאְדִּימָה!

מִבְּנוֹת כָּל אָדָם מַה יָּפִית מָה רוֹמַמְתְּ
מִנִּי שֶׁמֶשׁ רֻקַּמְתְּ, מִיפִי שׁוֹשַׁנִּים

בִּצְחוֹק הֵצַק עַל יָפְיֵךְ, הוֹי מַה נָּעַמְתְּ
—בִּצְחוֹק כָּזֶה בָּרָא אֵל גַּן הָעֲדָנִים!

אבל יש שהמשורר „פורע חוק מוסר" ועובר גדר הצניעות ואז הוא רואה וקורא:

וּמַה תִּיפִי יָפָתִי! כִּי תִּתְקַצְּפִי
...ת עַז אֲהַבְתִּי חֹק מוּסָר פּוֹרֵעַ
מַה נּוֹרָא הוֹד אַפֵּךְ חָרוֹן וְיוֹפִי
וַיִּשֹּׁבֶב נַפְשִׁי עֵת לִבִּי קוֹרֵעַ...

מֵעַצֶּבֶת לִבִּי עֵת פָּנַי קָדְרוּ
עֵת עֲנָנֵי תוּגָה אֶת מִצְחִי יָעִיבוּ
אָז מִנִּשְׁמַת פִּיךְ הֶעָבִים נִפְזָרוּ
וְיָפְי עֵינַיִךְ אֶת פָּנַי יֵיטִיבוּ!...

ואמנם חלילה לו למשורר העברי לפרוע חוק מוסר. הוא, המשורר, מצטדק על זאת בשירו „ראוהב הנשבע".

סְלְחִי תַמָּתִי! אִם חָק דַּת הַצֶּנַע
עָבְרָה אֲהַבָתִי—עַתָּה אִשָּׁבֵעַ
כִּי הַצֶּנַע לָכֶת לֹא עוֹד אֲחַלְּלָה
אִם גַּם מֵאִשֵּׁךְ תּוּקַד נַפְשִׁי כָּלָה.

אבל לא למשורר החולה נתנו חמדות האהבה. מחלתו הרעילה את אהבתו ושירתו גם יחד, ובמר המות הוא עוזב את חנה, עוזב את החיים שהוא רואה ומרגישם—אבל משם לא יאכל.

גַּם אַהֲבַת חַנָּה יָפָתִי הָאַחַת
מִלֵּב קָרַעְתִּי עוֹז אַהֲבָה כַּמָּוֶת.
מַה לָּהּ אֶל לִבִּי? שָׁם עָרוּךְ הַשַּׁחַת!
אוֹר־חַיִּים הֲיִשְׁכּוֹן בִּמְקוֹם צַלְמָוֶת?!

שיריו האחרונים של מיכל מחודרים פסימיות יתרה, ואנו מכירים בהם את השפעת אביו. נפש המשורר מתעטפת ביגון הכללי, והוא מתמלא יאוש. במחו מנקרות שאלות=ההויה ופרובּ=לימות של האין=סוף. אחד מאלה הוא שירו היפה „אל הכוכבים". בשירו זה הוא מצייר את כמית נפשו אל האמת, את עריגתה אל האלמותיות ואל עולם יותר נעלה, ואת יחס=הבוז שלו אל „הרשעה המתקדמת, תעושקה ובוכה, חומסה ומתפללת".

שירת=הברבור של מיכל היתה, לפי עדות אד"ם אביו, שירו „התפלה". זו היתה תפלתו האחרונה של המשורר הנוטה למות; בה התנשאה נפשו אל הנצחיות, אל מקור הטוב. „בשיר הזה השלים המשורר האומלל עם גורלו". התפלה מרגעת את המשורר החולה, הרגעה זו מוצאת לה בטוי בדברים היפים האלה:

וּבְרוּכָה אַתְּ הַתְּפִלָּה בַּת־הַלְּבָבוֹת!
הֵן בִּכְנָפַיִךְ מַרְפֵּא אֶל כָּל שֶׁבֶר,
בַּטַּל שֶׁיּוֹרֵד פֹּה מִשְּׁמֵי הָעֲרָבוֹת
תַּרְוִי לֵב אֱנוֹשׁ תְּנַהֵי רוּחַ גֶּבֶר!—

III. מִיכַל הַמְתַרְגֵּם.

מלבד „הריסות טרויא" תרגם מיכל כמה שירים ומשלים מלשונות שונות, ובכולם הוא מצטיין כאמן הלשון והסגנון. תרגום השירים הללו הוא יותר מוצלח מ„הריסות טרויא", אפשר מפני שתכנם יותר קרוב ללב המשורר, ואפשר מפני שהם שייכים לזמן יותר מאוחר, בשעה שכשרונו של מיכל כבר התפתח הרבה. וזה מביא אותנו אל הרעיון המעציב, כי כשרונו של מיכל התגבר רק בשתי השנים האחרונות שלפני מותו. אך התחיל להתפתח, קטף אותו המות.

ביחוד הצליח למיכל תרגום השיר „ערל=קעניג" (מלך=בלהות) מאת גיטו. הצלילים המילודיים של גיטו, הבעת עצבון פחדו של הילד האומלל והדברים המשקיטים והמרגיעים של האב הנבהל, כל

אלה מלאים עוז וחוסן גם בתרגום העברי. השיר כולו עושה רושם נמרץ בעצבותו וביפיו. לא כל־כך מוצלחים משלי לאפונטין בתרגומו של מיכל, ובזה עלה עליו יהודה ליב גורדון. על כל פנים אנו רואים במיכל המתרגם יד אמן, אשר ביכלתה להתגבר על כל קושי שבטכניקה. בתור מתרגם גבוה מיכל משכמו ומעלה מכל המשוררים שקדמוהו. שפתו היא יותר עשירה, יותר מלאה תנועה ויותר מצלצלת, וסוג השירים, אשר בחר לו לתרגומיו מעיד על טעמו הספרותי היפה.

מָרְדְּכַי אַהֲרֹן גִינְצְבּוּרְג.

1. תּוֹלְדוֹתָיו.

מרדכי אהרן גינצבורג נולד בעיירה סאַלאַנט, פלך קובנה, ביום העשרים והאחד בכסלו תקנ״ו (3 דצמבר שנת 1795).

אביו, יהודה אשר גינצבורג, או הסאַלאַנטאי, כמו שנקרא בפי רבים, היה למדן גדול, בקי בש״ס ופוסקים, ועם זה גם מושפע מבן־דורו, הגר״א, שהתיר ללמוד חכמות חצוניות בתור „שפחות ורקחות אל התורה והדת״. אבל מעט, מעט התחיל הושב את חכמת־החול כענין נחוץ בפני עצמו, ובשעות־הפנאי שלו עסק במדעים, וביחוד בהנדסה ובדקדוק, שאין להם שום שייכות אל האמונה. הוא היה חרד על דת, מדקדק בכל מצוה קלה כבחמורה, אבל ההגיון ההנדסי השפיע על השקפותיו הדתיות, והדקדוק סייע לו להשיג בלמוד כתבי־הקדש את פשוטו של מקרא. עיר מגוריו נמצאה על גבול גרמניה וקורלאַנד, ובשביל כך היתה לו ידיעה בלשון הגרמנית וספרותה. הוא ידע גם את הלשון הפולנית וקצת רוסית. בהיות כח זכרונו מופלא במינו, רכש לו ידיעות מרובות בדברי ימי עולם, בגיאוגראַפיה, במדעי־הטבע, וביחוד בהנדסה ובתכונה. הוא היה מדקדק מצוין וכתב עברית קלה ובסגנון מדויק. הוא הניח אחריו כתבי־יד בעברית בדקדוק, באלגברה, בגיאומטריה ובאופטיקה, אבל בהמשך הזמן אבדו כולם.

בשעה שהיה יהודה אשר פנוי מעסקיו, טפל מתוך קורת־רוח מיוחדת בחנוך ילדיו, וביחוד בחנוכו של מרדכי אהרן, —

הבכור בין שלשת בניו. הוא השתדל לפתח בו את הנטיה לעבודה עצמית ואת יכולת המחשבה המקורית. הוא בקש לעורר במרדכי-אהרן את כח-השופט ואת השאיפה אל האמת האַבסולוטית; על-ידי שאלות וחידות שונות היה מחדד את שכלו של הנער, כדי שיוכל לעמוד בעצמו על דברים לאמתם ולא להגרר גררה עִוֶרת אחרי אחרים. אבל לא תמיד נמצא מ"א תחת השגחת אביו; יש שהיה יהודה אשר עוזב לרגלי עסקיו את ביתו ושוהה בדרכו חדשים הרבה, ואז נעזב הנער ברשות מלמדיו, שהטביעו עליו כל אחד את חותמו המיוחד.

כמנהג הימים ההם בליטא ופולין הובא מרדכי אהרן אל החדר במלאת לו ארבע שנה, ובשנתו השביעית כבר למד גמרא עם המפרשים. ומלמדיו היו שונים זה מזה בכשרונותיהם ובמעלות-רוחם. מלמדו הראשון היה בעל כשרונות פדגוגיים, ישר-רוח וטוב-לב, וידע למשוך אליו לאהבה את תלמידיו, שראו אצלו ברכה בלמודם. אבל חסרון גדול נמצא בו, כי היה מפטם את תלמידיו הקטנים בספורי-מעשיות על-דבר מלאך המות בעל אלפי העינים, על יסורי חבוט-הקבר, על שדים ומזיקים ומלאכי-חבלה, והקטנים היו שבים בכל פעם מן החדר ספוגי רשמי תמונות-חושך והרהורים מרים, המענים את הנפש. מלמדו השני היה איש בעל-הגיון ולמד את תלמידיו את כתבי-הקדש על פי הדקדוק ושמוש הלשון, ולא העסיק את מח הילדים בספורים ובמעשיות מן הצד, שאין להם שום שייכות אל עצם הלמוד. אולם הוא היה אדם קשה ורע-לב, מטיל אימה יתרה על תלמידיו וזורק בהם סרה, מכה אותם בלי חמלה על כל עבירה קלה ודש את בשרם בשוטים. כדי להנצל מן העונשים הללו, היו הילדים מרגילים את עצמם להשתמש בכל מיני תחבולות של ערמה, בשקרים וכזבים ודברי-רכילות וכיוצא בהם. בחדר השלישי למד מ"א גמרא אצל מלמד עקום-השכל, שהוגיע את מחו בפלפולים חריפים ומסובכים ולא העשיר את ידיעותיו בכלום. אולם סוף, סוף יצא מ"א לחירות מכל החדרים האלה, כי מסר אותו אביו למלמד הגון ומומחה לאומנותו. בחדרו של מלמד זה ישב הנער חמש שנים, ויצא ממנו מזוין בידיעות הרבה בתנ"ך, בלשון העברית וגם בגפ"ת.

ומרדכי אהרן לא הסתפק בלמודי רבו בלבד, והוא התחיל מחפש באוצר־הספרים אשר לאביו, ומצא בהם הרבה ספרי־היס־טוריה מעניינים ומושכים את לבו, שלא נודעו לו עד כה כמו: „יוסיפון”, „צמח דוד”, „שארית־ישראל”, „שבט־יהודה” ו„שלשלת־הקבלה”. בתשוקה נמרצת התנפל על החבורים האלה ותאורנה עיניו. אבל מתוך שקרא מכל הבא בידו, באין לו מנהל ומורה מה לזרות ומה להבר (כי אביו חלה בעת ההיא ובמצות הרופאים נסע להתרפא בליבאָווה), לא יכל הנער בן עשתי־עשרה השנה להוציא בספרים האלה את הבר מן התבן ובלע את כולם יחד, מה שהולידה ערבוביא במחו. ביחוד קשה היה לו למצוא ידיו ורגליו בספר „שלשלת הקבלה”, למשל, שהוא תערובת של מעשים ומאורעות אמתים עם ספורי־הגדות ומעשיות שיסודתן בחכמת הנסתר והקבלה. הספורים על־דבר מצור־ירושלים וחורבן־הבית, ועל־דבר השחיטות והטביחות של ימי־הבינים עשו רושם כביר מאד על הפאַנטאסיה הילדותית שלו והשפיעו על נשמתו השפעה מיסטית. בעת ההיא התהלך הנער בלב חרד לשלום אביו האהוב השוכב חולה הרחק מביתו ומשפחתו. על זה היה לבו דוה במסתרים, ומעונה מהרהורי־עצב התהלך קודר בצל, מה שהשפיע לרעה על התמדתו בלמודים. הנער הרגיש בדבר וידר נדר לתקן את מעשיו ולהעשות מתמיד כבתחלה, כדי שישלח ה׳ רפואה שלמה לאביו. והוא מלא את נדרו וישב אל למודיו בתשוקה גדולה ונמרצה.

אחרי שכבו ימים רבים על ערש־דותו בליבאָווה, חזר אביו לביתו, ומאז שבה המנוחה ללב מרדכי אהרן. אביו שב להתעניין בחנוכו; הוא הורהו בעצמו את הלשון העברית ובחר עבורו את הספרים הראוים לקריאה, ובניהם את „ספר־הברית”, שממנו שאב מרדכי־אהרן את ידיעותיו הראשיגות בחכמת־הטבע.

בעת ההיא מלאו למרדכי־אהרן שלש־עשרה שנה, ואז מסר אותו אביו למלמד חדש. הנער התחיל לומד „יורה־דעה” ועשה חיל רב בלמודו. לחגיגת בר־מצוה שלו דרש מ״א בקהל־עם דרשה מצוינת, שהפליאה את גדולי המלמדים בעירו, ויהי לנס.

תקופת־הזמן הזאת היתה תור־הזהב בחיי מרדכי־אהרן. תחת

כנפי אביו החביב לו הרגיש את עצמו הנער יפה מאד. הוא למד הרבה וקרא הרבה, ובזה ראה את עולמו ויהי אך שמח.

אולם ימי־שלותו לא ארכו. ביום אחד הודיע אביו בחוג־משפחתו, כי החליט החלטה נמרצה להביא את בניו במסרת ברית־הנשואין עוד טרם תבא להם עת־דודים. מחלתו הקשה, אשר הפילה אותו למשכב ורפתה ממנו לפי־שעה, שבה לענותו כבתחלה, והוא הרגיש בנפשו, כי לא יקום עוד מחליו, ולמען אשר לא ישארו בניו יתומים אומללים, החליט להביאם אל בתי־אבות חדשים, שידאגו לטובלם.

השדכנים בקשו ומצאו למרדכי־אהרן שדוך עם בתו של אחד מתושבי שאַוול, איש לא מגדולי־היחש, אבל עשיר גדול, ועוד בטרם מלאת לנער חמש־עשרה שנה נעשה חתן.

באותה עת נתעוררה בו בפעם הראשונה תשוקת־הכתיבה. בחור חתן צריך היה להחליף אגרות עם המחותן, וכמנהג כל הכותבים עברית בימים ההם, שהעיקר היה להם לא להביע את רעיונותיהם הבעה ברורה ומובנת, כי אם לגבב מליצות על מליצות ולהתהדר בצרופי מלים ופסוקים שונים, השתדל ביחוד לכתוב ראָמות בלשון מליצית מורכבת משברי־מקראות ומחרוזים לקוחים מפייטני ימי־הבינים מחברי הסליחות והקינות. אבל סגנונו לא הפיק רצון מאביו, שהיה אדם בעל טעם טוב ובהיר־השכל, והוא למדהו לכתוב בשפה צחה ופשוטה, בבארו לו, כי צריך לשפר את עצם הרעיון, ולא את המלים, המשמשות לו לבוש. מ"א שם את הדברים אל לבו, ומאז התחיל מדקדק בסגנונו העברי עד שהעלה אותו למעלת סגנון אמנותי המשמש מופת לרבים.

אחרי חתונתו בשנת 1810 (תק"ע) עבר מרדכי־אהרן לגור בבית־חותנו בשאַוול. חותנו, איש בלתי־קנאי, נמצא רוב ימיו בדרך לרגלי עסקיו המרובים, ומ"א נשאר כלו תחת השגחת חמותו החשוכה, אשר מ„ירח הדבש" ואילך התחילה ממררת את חייו. מרדכי־אהרן, הבעל בן חמש־עשרה השנה, היה דל־בשר וחלש, ואשתו הגדולה לימים ממנו היתה, להפך, בעלת־בשר ו„בריאת־אולם", וההבדל הגופני הזה עשה את הזווג לבלתי־טבעי. לב אשתו נהפך לשנוא אותו, ואמה, שחפצה להטיב את המצב, אמרה

ההבריאה ולהחלימו על־ידי תחבולות וסגולות משונות. אבל כל דבר לא הועיל. אז התחילו שתיהן לענות את נפשו עִנויים קשים ומרים, עד כי חלה מחלה אנושה וכפשע היה בינו ובין המות. כשהבריא לבסוף עוד לא יכול זמן רב אחרי רדתו ממטתו להתעודד ולהחליף כח.

תיכף לאחר חתונתו נתן אותו חותנו על־ידי מלמד, איש שקרא ושנה הרבה, והוא השפיע על מ"א השפעה נמרצה. בבית־רבו זה נפגש מ"א בסביבה של למדנים מופלגי־תורה, וגם מצא בו ביבליאותיקה גדולה. ביום ישב ולמד ש"ס ופוסקים, והלילה היה לו לעיון בספרי־קבלה. עוד בשבתו בבית בסאַלאַנט נמשך לבו אחרי הקבלה, ועתה נדחף אליה בתגרת הרדיפות האכזריות מצד אשתו וחותנתו. על־ידי התעמקות בתורת המסתורין של הקבלה בקש להפיג את צערו ולהמתיק את מרירות־חייו. הוא התעמק כל־כך בקבלה, עד כי התחילו חושבים אותו למטורף, מה שנתן אמתלה לאשתו ולחמותו להציק לו ביתר עז. יסורי־נפשו גדלו ביחוד לאחר שעלה בידי קרובי אשתו לשלוח ע"י דברי־רכיל רוח רעה בינו ובין משפחת רבו השאַוולי, ודלתות הסביבה האינטליגנטית, ששמשה מקום מרגוע לרוחו הנדכא, ננעלו לפניו. הוא התהלך נפעם ונדהם, ותשוקת־הלמוד עזבתהו. בהמשך הזמן הוטב אמנם מצבו קצת, אבל הצרות, אשר עברו עליו, השפיעו עליו לרעה בחמר וברוח.

בשנת 1812 נזדמנו לידי מרדכי־אהרן „ספר־הברית", אשר כבר קרא אותו לפנים קריאה שטחית עוד בשבתו בסאַלאַנט, והספר „פעדאָן", מאת מנדלסון בתרגום עברי. את שני הספרים האלה קרא פעמים אחדות, וככל אשר הרבה להגות בהם, כך תפס יותר ויותר את עמק רעיונותיהם. הטבע הגשמי נעשה לו יותר מובן, ומחו התחיל עמל ומבקש תשובות לשאלות הפלוסופיות העצומות, שמצא ב„פעדאָן". בתחלה גרמו לו שאלות־הכפירה האלה כאב־לב, ואז הלך אל רבו וישפוך את שיחו לפניו. רבו הרגיע את רוחו באמרו, כי לאדם בעל אמונה כבירה אך טוב לדרוש בחכמה, כי על־ידי שכלו המזוקק אמונתו בו הולכת ומתחזקת, וכי צריך לעשות את האמונה לעיקר ואת השכל לטפל. הוא הביא לו ראיה מן הרמב"ם, שבכל גודל תורתו וצדקתו לא דחה את

הפלוסופיה, כי אם עשה אותה שפחה לתורתו. הוא הביא לו ראיה גם מספר „קהלת", שהוא מלא סתירות, לכאורה, ומנדלסון בביאורו אומר, שאין אלו אלא שאלות ותשובות, וטבעו של המחקר הוא, כי השואל מדבר ככופר, אבל העונה מדבר דברי־אמת, עד שהוא מכריח אותו להודות בדברי־התורה, הרעיונות האלה השקיטו את רוחו. שני הספרים הנזכרים, „ספר־הברית" והפעדאָן, עוררו בו את החשק למדעי־הטבע ולמחקר וגם את כשרון הכתיבה, שנרדם בו עד כה, יש אשר התבודד בחדרו והרבה שעות רצופות היה קורא והושב וכותב.

מנדלסון עשה על מרדכי־אהרן רושם כביר, ומאז התחיל לומד בחשק נמרץ את כתבי־הקדש עם באורו, וביחוד את ספר „קהלת", שלא הבין אותו קודם, ועכשו נתברר לו.

עוד מימי ילדותו אהב מ"א להתעמק במחשבות, ומטבעו היה נוטה לספקנות; עכשו, כשראה עפ"י הספר „פעדאָן" והביאור „לקהלת" כי מותר לחשוב, נתן חופשה לרעיונו הצעיר, ורעיון גורר רעיון, וכולם מנקרים כיתושים במחו. ספיקותיו רבו והעיבו את שכלו, ודעותיו לא היו עדיין חזקות ונמרצות כ"כ די יכלת לפתור לעצמו את כל השאלות הקשות העומדות ברומו של עולם: מה היה קודם ומה יהיה במאוחר? והעת מה היא? מה היא הסבה הראשונה של העולם? ומה הוא העולם בכלל? מה הוא עצם קיומה ותכליתה של הבריאה כולה?

בתחלה היו לו המחשבות לשעשועים, כאבנים חדות, הלוטשות את השכל, אבל אחרי־כן הכבידו על מחו כעופרת ותפצענה את לבו. הוא הרגיש, כי הקרקע נשמט מתחת רגליו וכי שולחים הספיקות את חציהם אל לבו, אל יסודי אמונתו, שהיו עד כה חזקים כסלע־איתן. הוא ראה ונוכח, כי לאמתו של דבר לא הורוהו מלמדיו את עיקרי האמונה ולא ביררו לו את יסודותיה ודרכיה; הם רק מלאו את מחו פלפולים ודינים וסחולאסטיקה צנומה ויבשה ואמונה פגה וחסרת־טעם. הוא ראה, כי הנהו איש לא לומד מחוסר דעת־העולם ובלתי מוכן אל החיים, בטלן פשוט ואיש שאינו מן הישוב.

ושוב נבוכו רעיונותיו בו והוא התהלך נפעם ונדהם, כאיש אשר אין ברוחו נכונה. מן המצר הזה נחלץ מרדכי־אהרן בעזרת אדם מופלא במינו, אשר התודע אליו. זה היה רופא זקן, איש מלומד מאד וחוקר גדול, שעסק למעלה מחמשים שנה באומנתו, ועזב אותה מחמת זקנה, ועתה הוא עוסק רק בתאוריה. בהיותו חלש ומחוסר אונים, היה שוכב תמיד במטה. חותנו של מרדכי אהרן, שהיה ממיודעיו, בא לבקש ממנו, כי ירפא את חתנו בתור יוצא מן הכלל והרופא הזה הביא למרדכי־אהרן רפואת הגוף והנפש. מרדכי־אהרן שב לאיתנו ונעשה לגבר מלא כח ועוז, מה שהשפיע לטוב על מצבו בתוך משפחת אשתו.

במשך חדשים הרבה, ואפילו לאחר שהבריא, היה מרדכי־אהרן מבקר לעתים קרובות את האדם המופלא הזה ומבלה אצלו שעות שלמות בחקירות פלוסופיות, אשר שמשו לו אחר־כך יסוד להשקפת־עולם שלו.

הפלוסוף הישיש השפיע על מרדכי־אהרן גם במקצע אחר. הוא עורר אותו לעזוב את השאלות המטאפיזיות ולעסוק בלמודים, שהשכל תופס אותם, כמו הלשונות האירופיות והמדעים. וגינצבורג נשמע לו ויסתלק מאת הפרובלימות של מה למעלה ולמטה וישם את פניו אל הלמודים הכלליים, וכך כמו נהפך ויהי לאחר.

במלאת למ״א עשרים שנה, התחיל לומד מתוך התמדה מרובה את הלשון הגרמנית, ובמשך עת קצרה ידע אותה על בוריה. אז הרבה לקרוא בספרות הגרמנית, ושילר, גיתה ולסינג נעשו הסופרים היותר חביבים עליו. הוא שקד הרבה על מדעי־הטבע השונים, ועל השתלמותו העצמית בכלל. רכישת השכלה לשם ההשכלה גופא נעשתה לו לאידאל ולתעודה היחידה בחייו.

באותו זמן ירד חותנו מנכסיו ולגינצבורג פסק המן, והוא הוכרח לרדת מעל שולחנו ולדאג בעצמו לפרנסתו. אז עבר לעיר פאלאַנגן, ושם עסק במלמדות וגם בתרגום ללשון גרמנית תעודות שונות בשביל בתי־הערכאות. אבל עסקיו אלה לא נתנו לו די מחיתו, ואז התחיל גינצבורג חי חיי־נדודים. הוא נדד לליטא ולקורלאַנד, לגרמניה לאוסטריה, ובכל מקום פרנס את עצמו בצמצום גדול קרוב לדוחק מן המלמדות, שהיתה שנואה עליו, ואשר הובישה את

לשדו ותעיק על נשמתו, שהתנשאה רחוק, רחוק ואל עולמות אחרים לגמרי.

תנאי חייו הכריחו אותו להסתיר את כל דעתו וחכמתו אתו בחובו חבויות וסמויות מעין הסביבה הקנאית, אשר נמצא בה. כמנהג הימים ההם האריך את פאותיו ואת בגדיו. גם בהיותו מלמד בבתי אנשים עשירים בערי־קורלאנד כליבאווה ומיטאווה, אֻלץ לשים לו כתר־פנים במסוה־היראה, והמסוה הזה הציק לו מאד. הוא הרגיש את עצמו כנמכר ממכרת עבד לבעלים זרים לא רק בגופו, כי אם גם בנשמתו, אבל יש אשר לא עלה בידו להסתיר את השכלתו הסתר גמור, ולפעמים היה „המשכיל" שבו מבצבץ ובולט, ואז הורע מצבו מאד, כי התחילו מביטים עליו כאל אפיקורס, המבזה את קדשי־האומה, ורדפו אותו בכל מיני רדיפות. יש אשר היה מוכרח ללבוש דו־פנים. כבאו לווילנה היה לובש ארוכים כבגדי יהודי־ליטא, ובקורלאנד היה מחליף אותם בבגדים קצרים, כדרך הגרמנים. אבל גם בקורלאנד לא היה רשאי לעסוק בחכמות חיצוניות, בלתי אם רק בש"ס ובספרי־יראים.

אולם גם במצבו זה של עבדות ושפלות עלה לגינצורג לקרא במסתרים את מבחר יצירות הספרות הגרמנית וגם לכתוב הרבה.

חיי־הנדודים והלחץ השפיעו סוף־סוף לרעה על גופו החלש, ובתחלת חורף שנת 1825 לקה גנזבורג קשה בריאתו ומחלתו נמשכה זמן רב עד שנעשתה תכופה, והוא לא נרפא עוד ממנה. כשהוקל לו מעט, אסרו עליו הרופאים לעסוק במלמדות, ומצבו החמרי הורע מאד, כי כבר היה בעת ההיא מטופל בארבעה ילדים. בשעת־דחקו זו עמדו לו אחדים מידידיו בווילנה בסכום כסף, והוא פתח שם בית־מרזח. אבל מתוך שלא היה מוכשר לעסק כזה, הפסיד בו את מעט כספו, ושוב התערה המחסור בביתו.

בימים ההם קבל מכתב אחד מידידיו בפאָלאָנגן, שֶׁבְּשָׁלֶוִיץ שמו, בבקשה, שיבוא אליו לעירו, כי חולה הוא ורוצה לראותו טרם מותו. שם נתן לו שבשלוויץ לזכרון־אהבה חמש מאות זהובים וייעצהו לשוב ולהתישב בפאָלאָנגן וליסד איזה עסק. גינצבורג שמע לעצתו. אבל המעמד אשר כונן לו, התרופף מהר, והוא הסתבך בחובות מרובים, אשר כרע תחתיהם. אז התחיל שוב נודד בערים

ובעיירות בליטא ובקורלאַנד בתור מלמד באחוזות־שדה של עשירים, וגם בתור מורה פרטי ללשונות עברית וגרמנית.

באחת מנסיעותיו, וזה היה בשנת 1819, קרהו בעיירה ווילקי מקרה־גנבה. עם חפציו נגנבו ממנו כל שטרי־החובות, תעודותיו, הרבה מכתביו וגם מכתבי אביו ואגרותיו. הגנבה הזאת גרמה לו צער מרובה, אשר נגע אל לבבו מאד.

שנים רבות בלה גינצבורג בטוקום, בליבאַווה ובמיטאַווה, ובכל עיר נשא וסבל הרבה על־ידי הפוליציה, שהתיחסה תמיד בכל חומר הדין אל זכיות־הישיבה של היהודים בקורלאַנד. כל עמלו ויגיעו של גינצבורג לבצר לו מצב בקורלאַנד, לא הביאו פרי, כל זה ענה את כחו מאד, עד כי לא יכל עוד להמשיך את נדודיו, וסוף, סוף התיישב בשנת 1835 בווילנה, במקום שבלה את שארית ימיו. גינצבורג שאף תמיד, וגם עשה כמה נסיונות להשתקע בווילנה, אבל לא מצא בה את חית ידו, ובשביל כך הוכרח בכל פעם לעזוב „עיר ואם בישראל" זו, שאהב אותה מאד, מפני שבה בא אביו למנוחת־עולמים ובה ישבו אחיו וידידיו המשכילים, ומפני שהיתה בעת ההיא בכלל המרכז התרבותי היהודיי היותר גדול.

בתחלה נעשה גינצבורג מורה לשעות בבתי אנשים פרטים, ואחרי־כן נתקבל למשרת עורך ספרי־חשבון בבית־המסחר של המשכיל העשיר ניסן רוזנטאַל. בשנת 1841 פתח גינצבורג יחד עם ידידו המשורר שלמה־זלמן זאַלקינד בית־ספר בעל שתי מדרגות. זה היה בית־הספר החילוני הראשון בווילנה, שלמדו בו בני המשכילים העשירים, שהתכוננו להכנס אל הגימנאַזיה.

אחרי הנדודים והטלטולים והמון הצרות והתלאות והרדיפות, אשר עברו על גינצבורג עד כה, בא עתה בווילנה אל המנוחה והנחלה, ובשנות־חייו האחרונות התבסס מצבו ביסוס איתן בחמר ובחוה. יצירותיו הספרותיות, אשר נקראו על־ידו בכתב־יד בחוג הצר של הכמי־ווילנה, עשו לו שם גדול והעמידו אותו בשורה ראשונה של משכילי־ליטא. מיום ליום רבו רעיו וידידיו, אשר תמכו בו בכל אשר יכלו ולא נתנו למוט רגלו. המלומד והביבלי־

אוגראַף הגדול יצחק אַייזיק בן־יעקב, המשוררים אד״ם הכהן, בנימין נאַטאַנסון, שלמה־זלמן זאַלקינד, הסופרים אליעזר ליפמאַן הורוויץ, אליעזר רוזנטאַל וניסן בנו, אלעזר האַלבערשטאַם, בנימין מאַנדלשטאַם ומתתיהו שטראַשון, הצנזור וואָלף ט גנהאָלד והעסקנים הצבוריים אברהם פרנס, אברהם מאָרגנשטרן, יודל אַפּאַטוב ואחרים, כל אלה, גדולי אנשי־השם, במחצית הראשונה של המאה הקודמת, נעשו ממכבדי גינצבורג ומטובי ידידיו וימנו לו עזרה להדפסת ספריו.

בית־גינצבורג נעשה מרכז ההשכלה בווילנה ובית־ועד לחכמים וסופרים. שמו נתפרסם בעולם יותר ויותר וגדולי החכמים והסופרים באו אתו בכתובים בעניני חכמה וספרות. לא היה חכם וסופר מן החוץ, שסר לווילנה ולא בא להתודע אל גינצבורג. כל השאלות הצבוריות החשובות בחיי היהודים נתבררו ונתלבנו בביתו. וכך הלך ונהיה הסופר־המשכיל היותר חביב ומכובד על בני־דורו.

אבל שנותיו הטובות של גינצבורג לא ארכו. מרוב עבודה נהרסו כחותיו ומחלתו הישנה שבה לענות אותו ביתר עז. הוא התחיל יורק דם, וביום החמשה־עשר בחשון תר״ז (4 בנובמבר שנת 1846) מת בשנתו החמשים והאחת.

מות גינצבורג הרעיש את לבות ידידיו המשכילים וחושבי־שמו. נאומי־מספד נלבבים ונלהבים נשאו עליו בפה ובדפוס אד״ם הכהן ומיכל בנו, שלמה זלמן זאַלקינד, וואָלף קאַפּלאַן (הזק״ן), מיכל גורדון ו־וואָלף טוגנהאָלד. וביום השלשים למותו שבו משכילי־ווילנה וערכו נשף־אבל עם מספדים חדשים, שנתפרסמו אחרי־כן בדפוס בשתי מחברות מיוחדות „קול בוכים״ ו„קינת־סופרים״. כל המספידים הדגישו פה אחד, כי במות מרדכי־אהרן גינצבורג אבד ללשון ולספרות העברית כח יוצר פורה ומפרה ממדרגה ראשונה.

II. יְצִירוֹתָיו הַסִּפְרוּתִיּוֹת שֶׁל גִּינְצְבּוּרְג.

כבר ספרתי בפרק הקודם, כי גינצבורג התחיל עוסק בכתיבה עוד בימי נעוריו. אבל אז כתב לעצמו, ולא היה זה אלא שפך שיח והגות=לב. לכתוב על מנת לפרסם את הדברים בדפוס, חחל גינזבורג רק לאחר שנתמשכל והחליט בלבו לחלק את השכלתו עם „אחיו בני עמו, ההולכים בחשך". בהבדל מיתר המשכילים בני=דורו, החזיק גינצבורג בכלל: „מעט מן האור דוחה הרבה מן החשך". המלחמה בחשך אינה מביאה פרי; צריך להכניס אור לתוך המבואות האפלים — והחשך יעבור מאליו. הוא הבין, שדי לתת לדור הצעיר מושג נכון מתולדות הארץ והעם, שבתוכה ובקרבו הוא יושב, כדי לעורר בו את התשוקה והרצון ללמוד את לשון הארץ והעם, שדי לתת מושג ליהודי=התלמוד מן ההסטוריה הכללית, כדי שיוָכח, שהתלמוד ומפרשיו אינם האל"ף והתי"ו של כל המדעים ושל כל הידיעות האנושיות. „הוא לא נלחם בעד ההשכלה, אלא הכניס השכלה זו עצמה לתוך הספרות העברית".

גינצבורג היה סיפר מרובה=הצדדים, והוא כתב בעברית על הכל. הספר הראשון שבחר אותו מיתר כתבי=ידו למסרו לדפוס, היה „גלות ארץ החדשה או מסע קאָלומבוס" בשלשה חלקים, שעבד אותו על=פי חבורו של קאַמפּה בלשון הגרמנית. בשנת 1822 שלח את הכתב=יד לאביו, שישב בעת ההיא בווילנה, בבקשה, כי יתקן את סגנונו, וכשימצא אותו מוכשר לדפוס, יתן עליו את הסכמתו הוא, גם יאסף בשבילו הסכמות מגדולי רבני=ווילנה. באותו זמן היה כמעט בלתי=אפשר להדפיס ולהפיץ ברבים ספר=השכלה, שלא נתקבל עליו הכשר מאת איזה רב מפורסם. אביו של מ"א, שהיה חשוב בעיני רבני ווילנה של העת ההיא, השתדל, והשתדלותו עלה בידו, לקבל הסכמה מאת הגאון ר' אברהם אבלי הפאָסוואָלי.

ההסכמה הנזכרת של רב וגדול בישראל זה, שנגרר אחרי דעת הגר"א בענין ההשכלה, מעניינת מאד בתור תעודה היסטורית

חשובה לתאור הרוחות, שהיו מנשבות בקרב יהודי-ליטא באותה תקופת-הזמן, ולפיכך אני נותן אותה כאן ככתבה וכלשונה:

„ה"ה הרבני המשכיל החכם הישיש הנכבד מהו' אשר סלאנטער ביותר שהוא חכם עוד רצונו ללמד לבני יהודא קסת הסופר ולשון עירומים בספר לספור ספירות דברים אשר היו לעולמים אשר מלפנינו, אשר גם בעולם השפל הזה הי' נעלם וטמיר מאתנו, כמה וכמה מדינות רחבות ומלאות אדם, וגם נתוודע שבני אדם דרים נכח כפות רגלינו אשר הי' נחשב לזר מאד בעיני הקדמונים. מזה יביטו ויראו פעולת ה' אשר אין קץ ותכלית לנפלאותיו ולברואיו אשר בשמים ממעל ובארץ מתחת, ולכן הקריב אל מזבח הדפוס ההעתקה הנעימה וההדורה הזאת אשר העתיק בנו הרבני המליץ הגדול מוהר"ר מרדכי אהרן נ"י תחת השגחת אביו הנ"ל. והנה אחרי אשר ההכם הנ"ל הוא דובר צחות ודבש וחלב תחת לשונו למשוך בקסת הסופר בכתב אשורית*) לזאת יתאוו מטעמותיו, ולמען היות שכר לפעולתו העתיקו גם ללשון אשכנזי הנהוג למען יתענגו בו גם ההדיוטים והנשים**). והנה אחרי שהחכם הנ"ל טרח בזה לכן נוצר תאנה יאכל מפריה וחתיכא דאסורא להשיג גבול החכם הנ"ל ולהדפיסו לא בלה"ק ולא בלשון אשכנזי הנ"ל מבלעדי רשיון החכם מהו' אשר הנ"ל וליקום ההוא גברא העובר ע"ז בארור בו קללה וכנ"ל. והשומע לדברינו ישכון שאנן דשן ורענן עד ביאת ינון".

רק על-ידי הסכמות רבניות כאלה יכול המשכיל—הסופר שבאותה עת להגן על עצמו מפני רדיפות מצד הקנאים ומהסגת גבול.

כשהיתה ההסכמה בכיסו התחיל גינצבורג, כמנהג הימים ההם, מאסף חתומים על ספרו, ובקושי גדול השיג רק מקצת מסכום-הכסף הדרוש לצורך ההדפסה. אז בא לעזרתו ידידו שבשלוויץ

---

*) השרטוטים של הרב בעל-ההסכמה.

**) את ספרו זה תרגם מ"א גם ללשון היהודית בשם „די ענטדעקונג פאָן אַמעריקאַ" ויצא בשנת 1824 בעילום שמו של המתרגם.

מפאָלאָנגן הנזכר בפרק הקודם, ושלו הקדיש את ספרו לאות=תודה. אבל בעת ההיא לא נמצא בית=דפוס עברי בווילנה, וזה שהכריח את גינצבורג לקנות בכספו אותיות עבריות בכתב רש"י,—כנראה בתור סגולה לעין הרעה של הקנאים,—שחזר למכור אותן לאחר ההדפסה בהפסד גדול לכיסו.

הספר „גלות הארץ החדשה" נתקבל בשעתו מאת צעירי=הדור בהתלהבות מרובה ועזר הרבה להפצת ההשכלה והלשון העברית בשנת תרמ"ד, כשלשים ושבע שנים לאחר מות המחבר, יצא הספר במהדורה שניה*).

הצלחת ספרו הראשון בין הקהל אמצה את לב גינזבורג להמשיך את עבודתו על שדה ההיסטוריה הכללית, ובשנת 1832 הוכן אצלו לדפוס החלק הראשון מספרו „תולדות בני האדם" מעובד על פי חבורו של ההסטוריון הגרמני פעליץ. בשנת 1835 יצא החלק הזה הכולל 115 פרקים, מראשית מקדמי ההיסטוריה עד חורבן הממלכה הרומאית בשנת 476 לאחר ספירת=הנוצרים.

הספר הזה עשה רושם כביר ומצא עליו קופצים הרבה, ואף=על=פי=כן לא עלה בידי גינצבורג לפרסם בדפוס גם את יתר שלשת חלקיו, שהיו מונחים אצלו בכתובים, יען כי הדפסת ספרים גדולי=הכמות כאלה עלתה בדמים מרובים מאד, וזה היה למעלה מכחו. עשרה פרקים מן החלק השני נדפסו זמן רב לאחר מות גינצבורג בקובץ „לקט אמרים", שנתן „המליץ" דורן לחתומיו בשנת 1889.

לעמת זאת עלה בידי גינצבורג להוציא באותה שנת 1835 את אגרונו „ק ר י ת = ס פ ר", שיצא כשנה לאחר מותו במהדורה חדשה עם הוספות, ומאז זכה לעוד מהדורות אחדות. הספר הזה הוא מעשה ידי אמן גם בסגנונו המעובד והמלוטש גם בתכנו הראלי, הלקוח ממאורעות=בחיים, ומעלותיו אלה, העושות אותו עד

---

*) ראוי להעיר, כי למרות הזהרה זו מפני הסגת גבול, הדפים המשכיל הגאַליצאי א ב ר ה ם מ ע ג ד ל מ אָ ר את הספר הזה עוד בימי המחבר (1846) וקרא אותו על שמו.

היום לאחד מטובי האגרונים בלשון העברית, עמדו לו להתפשט בעם כל מהדורה בהרבה אלפים.

בשנת 1837 נדפס בווילנה הספר החשוב כל־כך לישראל „מלאכות פילון היהודי אל הקיסר קאיוס קאלי־גולה", שתרגם אותו גינצבורג עפ"י תרגומו הגרמני של אקהארדט מיונית: בשנת 1894 יצא הספר במהדורה שניה.

עטו של גינצבורג נעשה, ממש, כמעין המתגבר, והוא כתב ספר אחר ספר, וכמעט כולם מתורגמים מגרמנית. אבל גם לאחר שכבר נתפרסם בתור סופר גדול, זכה לראות רק את מקצת ספריו מודפסים בחייו, והרבה מהם יצאו לאחר מותו על־ידי אחרים, וישנם גם כאלה, שלא נדפסו עדיין עד היום. בשנת 1839 הוציא את ספרו „עִתּוֹת י־רוסיה", הכולל את תולדות העם הרוסי. זה היה הספר הראשון במינו בלשון העברית, שנכתב מלכתחלה בשביל ילדי העברים. בשנת 1842 יצא ספרו „הצרפתים ברוסיה", שבו מסופרים פרטי מלחמת נאפוליון הראשון ברוסיה בשנת 1812. בשנת תרמ"ד נתפרסם הספר הנזכר במהדורה שניה.

לאחר שנתקבל האגרון „קריח־ספר" מאת קהל־הקוראים במאור־פנים, חבר גינצבורג ספר חדש בשם „דביר", והוא כעין קובץ של מאמרים שונים, מתורגמים ומקוריים, מכתבים ארוכים, תולדות אנשי־שם, משלים ומכתמים. המאמרים והמכתבים הם ציורי־מסע בארץ־ישראל, במדבר־ערב, תאור חיי היהודים באפריקה הצפונית ובחינה, וספורים על־דבר הקראים ובני־רכב. הספר הזה יצא בפעם הראשונה בחיי המחבר (בשנת 1844), וגם לאחר מותו בכמה מהדורות.

כעבור שלש שנים (בשנת 1845) פרסם גינצבורג ספר בשם „פי החירות", המשמש המשך ל„הצרפתים ברוסיה" וכולל מלחמת הגרמנים והרוסים בצרפת בשנות 15—1813 עד שהגלה נאפוליון אל האי ס"ט הֶלֶנָה. גם הספר הזה יצא במהדורה שניה בשנת 1884.

זמן רב לאחר מות גינצבורג, בשנת 1860, יצא ספרו „ימי־

הדור", הכולל דברי ימי צרפת בתקופת המהפכה המדינית הגדולה משנת 1770 עד כניסת נאַפוליון לרוסיה בשנת 1812.

גינצבורג חבר גם את תולדות נאַפוליון הראשון, שיצאו בשנת 1878 בוואַרשה על־ידי המו"ל אליעזר יצחק שאַפירא בצירוף עוד שלשה ממאמרין בספר מיוחד בשם „המוריה".

אחרי מות גינצבורג יצא על־ידי אחיו משה־ליב ותלמידו ורעו יעקב קאַצנלסון גם הספרים האלה:

„דביר" חלק שני (יצא בשנת 1862) כולל מאמרים ומכתבים, שיש להם ערך אבטוביאוגראַפי וגם עשרה ממכתבי אביו של גינצבורג, שנשארו לפליטה מהמון כתביו שאבדו בהמשך הזמן.

„חמת־דמשק"—פרטי מאורע עלילת־הדם, שאורע בדמשק והישועה שבאה ליהודים הנאשמים על־ידי השתדלותם של ר"מ מונטיפיורי ויצחק כרמיה. (נדפס בקניגסברג בשנת 1860).

„אביעזר" (יצא בשנת 1863)—תולדות־גינצבורג כתובות בידי־עצמו. בספרו זה צייר גינצבורג בצבעים בהירים ובקוים אמנותיים את ארחות חיי יהודי־ליטא בסוף המאה השמונה־עשרה ובתחלת המאה התשע־עשרה, הכה בשוט סאטירה עוקצת את החנוך העברי הפרוע, בקר בקרת קשה וחריפה מאד את מנהג נשואי־הבוסר, שנשתרש בין היהודים וחרב עולמות הרבה מישראל, לנתן לנו תמונה אמנותית של פרצופי־מלמדים שונים למיניהם.

„תקון לבן הארמי"—ספור־התולים כתוב בחרוזים בצורת שיר על־דבר בדחן, שהתחפש לבעל־שם, וכולל הלצות ושנינות אודות רופאי־אליל, קדרים, עושי־נפלאות ובעלי־מופתים, המתעים את העם בסגולותיהם ובקמיעותיהם ולחשיהם ובכיוצא בהם.

גינצבורג כתב גם מאמרים בודדים, שנתפרסמו בקובצים העברים, שיצאו בזמנו, כמו „פרחי־צפון" (הוצאת רש"י פין) ואחרים

עפ"י הספרים האלה מופיע אמנם גינצבורג לפנינו לא בתור סופר גדול ולא כהוגה דעות מקוריות, אבל כאדם בעל השכלה

מרובה, שיש לו אידעאל נעלה, והוא שואף בכל כחו להגשים אותו בחיים. האידאל הזה הוא — ללמד בינה לתועי־רוח מבני־עמו, להוציאם ממחשכי־הבערות ולתת את העולם בלבם. לאותה תכלית, שצמצם בה את כל ישותו, השתמש בעט־הסופרים אשר לו, — כלי־זיינו היחיד והמיוחד במלחמה בשלום זו, אשר נלחם נגד הישן והרקוב בחיי יהודי־ליטא. ספריו ההיסטוריים, שעכשו כבר נתישנו ובשביל הקורא דהאידנה אין להם כמעט שום ערך, מלאו במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה תפקיד גדול מאוד בהשכלת הצעירים העברים, שלא היתה להם בזמנם שום אפשרות אחרת לטעום מעץ־הדעת. לעומת זאת נקראים ב־תעניינות מיוחדת עד היום ספריו המקוריים, וביחוד אלה שיש להם אופי אבטוביאוג־רפי, מפני שהם פותחים לנו פתח לתולדות הקולטורה של יהודי־ליטא בשנות השלשים והארבעים למאה שעברה, ומתוכם משתקפות הרכתקאותיה ושאיפותיה של האינטליגנציה הישראלית, שנמנה גינצבורג עליה, בימי־החשך ההם.

אבל מה ששוה הוד מיוחד על יצירותיו הספרותיות של גינצבורג הוא — סגנונו העברי היפה, שלא קדמהו בו איש מן הסופרים לפניו. עוד בקדמת ימי־נעריו, אך התחיל מושך בעט־סופר, הורהו אביו לדקדק בלשון, ומאותה שעה ואילך הרחיב העמיק בעצמו תורה זו, מה שיוצא כבר מתוך הקדמתו לספרו הראשון „גלות הארץ החדשה". בהקדמה זו „מראה לנו גינצבורג מעט משכלו הישר ועמק הגיונו וטעמו הטוב, — הלא הם הדברים, אשר הצטיין בהם תמיד בעבודתו. בעת ההיא כבר הבין (והוא היה הראשון בזמנו בהבגה זו), כי אין חפץ לרדוף אחרי מליצות קשות, כי ראשית חכמה לסופר להקל את הקריאה ולהסביר דבריו על־ידי מלים ומבטאים פשוטים ומובנים לכל, כי מלות תלמודיות אינן פוסלות את הלשון ואינן מקלקלות מאומה, ולהפך עושר הן לשפה. ושיטתו זו בסגנון ובעבודת־הספרות היא היא שהרימה את גינצ־בורג על כל סופרי דורו. הוא הרגיש ויבן את אשר לא הרגישו ולא הבינו רבים מן הסופרים הבאים אחריו, אשר החרו לכתוב במליצות הקשות אשר באיוב וביתר הספרים הקשים ויבואו ברוב דברים, בסירוס מקראות ובגבוב מלים על מלים שלא לצורך, ויעמול

לכתוב בסגנון פשוט וקל, „אשר יובן לדעת לכל מבין בלשון נביאים הראשונים" (לשונו בהקדמת ספרו „גלות דארץ החדשה") ויברא לנו את הסגנון המקובל לבחירי הסופרים הצעירים, והוא עברית מדויקת על־פי כללי דקדוק הלשון ושמושה, בלי כפל לשון, שאין לו מקור בהגיון, בלי מליצה סתומה, שאין בה רעיון או ציור ברור לקורא, ובהוספת כל מלה תלמודית, שיש בה תועלת לשפה מאשר אין דוגמתה בכתבי הקדש או מפאת קצורה ותוקף הוראתה".

גינצבורג, אשר הפצת הלשון העברית בין העם נחשבה לו לעיקר גדול, הנכנס לגדר עיקרי־השכלה, השתדל, שיהא סגנונו משמש מופת לרבים. בכמה ממכתביו אנו רואים אותו מזהיר את הצעירים להתרחק מן הערפליות שבלשון ולחתור יותר ויותר אל הבהירות. לדוגמא הריני מביא בזה קטע קטן ממכתב שכתב לאחד הצעירים באותו ענין: „השמר לך, בני, להעתיק פסוקים כצורתם בלי שנות איזה אותיות במקום הצורך, כי כאשר תמלא כפיך ממליצות כתובים שלמים ולא תשנה כפי שנות כוונת המקרא מכוונת דבריך, יסתבכו יעלו בידך טעותים רבים, כאשר קראתי ממכתבך על דרך המקרא באיוב". בהקדמתו לספרו „קרית ספר" הוא אומר: „רק הפשוט אשר יפיו נקנה לו מאת הטבע בלי יגיע כח, ימשוך את העין על נפשו לראוה בו, ולא המליצה העמלה אשר יראה הקורא את העמל, אשר עמל הכותב לאסוף כביצים עזובות רעיונות נשגבים משמים ומארץ מתהום ומשאול".

ודייקנותו היתרה של גינצבורג בלשון ובסגנון, הביאה אותו, ממילא, לידי כך, שכל מה שכתב — כתב במיטב הגיון, ובכל מה שבחר לתרגום, לא חטא אל הטעם הספרותי הטוב. בזה עלה גינצבורג על רוב המשכילים בני־זמנו, שהעבירו מבין כתלי בית־המדרש אל הספרות העברית את ההתפלספות הדרשנית ואת הפטפטנות הבטלנית. דברים בלתי־מתוקנים לא הוציא גינצבורג מעטו מעולם. בלי הכנה קודמת לא נגש לכתוב דבר, וטרם גשתו לאיזה מקצוע ספרותי, בדק את עצמו תחלה בדיקה מעולה אם הוא מוכן אליו מצד ידיעותיו וכשרונותיו. הרי כאן דוגמה, שממנה אפשר להקיש על השאר. כרוב המשכילים שבדורו נסה גם

גינצבורג את כחו על שדה השירה העברית, ושירו הספורי „תקון לבן הארמי", שנכתב בחרוזים יפים מאד, שמצאו חן בעיני הקוראים, צריכים היו, לכאורה, להזיח את דעתו עליו כדי חשוב את עצמו למשורר, ולהמשיך את עבודתו באותו מקצוע; אבל לא כן היה. אחרי טעמו את טעם השירה האירופית ועמד על תביעותיה של היצירה הפיוטית המודרנית, הרגיש בנפשו, כי לא נוצר להיות משורר, ולא עוד אלא שמענוותנותו היתרה הוציא דין על עצמו, כי לא לו לשפוט בדברי-שיר, יען חסר הוא את המבינות הראויה לדבר. במכתב לאחד מידידיו המשוררים, ששלח לו את קבוצת שיריו לבקורת, הוא כותב: „אולם, ידיד יקר, בכל זאת אל ירום לבבך בהקטורה הזאת אשר שמתי באפך, כי באמת לא רוח-משוררים נכונה מפעמני לבחון בין טוב למוטב. על כן, ידידי, אל תחטא למהר להוציא שיריך לאורה על-ידי הדפוס על-דבר התהלה אשר אצלתי לך אני בעניי, טרם ישפטו עליהם מבינים אחרים מהירים ממני, כי נכונים המה לדפוס". ולהלן הוא כותב: „חכמת השיר הוא דבר בלתי-נקנה על-ידי למוד ויגיעה לבדו, אם לא הערה עליו הטבע רוח משוררים ביחוד, ואך לשוא יתיגע הסופר לספור מספר הברות שקולות על פרקי אצבעותיו ולבקש את התבה הנצרכה לו להשתוות החרוז על-פי סדר א"ב אם אין רוח השיר נוספה בו. האמינה לי, ידידי, כי לא נכונה נמצא בפי אחד המלמדים, אשר צמצם את החלוק בין הגדה פשוטה (פראָזע) לשיר (פּאָעזיע) במלים מעטים לאמר, אם אני אומר: „השלך את העט לחוץ", היא הגדה פשוטה, אולם אם אומר „קחה את הנוצה, והשלך אותה חוצה", או יהי המאמר הזה שירי". ובמכתבו להד"ר קושלווסקי כותב גינצבורג: „לא משורר ולא בן משורר אני. הן אמת בימי חרפי נסיתי גם אני לחרוז חרוזים ולספור מספר הברות שקולות על מספר אצבעותי כאחד מבני-גילי. אבל אחרי אשר לא מצאתי נחת בהם, כי נחלי עשתונותי פרצו ויעברו חוק החרוז ולא הצטמצמו במצר המשקל, נערתי חצני ועזבתי את גן-הפרחים הזה, ואבחר תחתיו את שדה-הפרוזה לעבודתי".

וכל פנם ולקוי בטעם הספרותי הטוב, ובמלה המודפכת בכלל, שהיו שנואים עליו עצמו, בקש להשניא גם על אחרים.

דבר זה יוצא לנו מתוך הרבה ממכתביו, שנתפרסמו לאחר מותו.

לחבר משכילים, למשל, שנוסדו יחד להוציא מעת-לעת לצורך השכלת הרבים קובצים בלשון העברית, ואל הפרוגראמה שלהם הכניסו גם באורי אגדות ומדרשים, כתב גינצבורג לתשובה על בקשתם, שישתתף אתם בעבודתם וימשוך אליה גם סופרים אחרים מידידיו, כדברים האלה: „כחצים היו בעיניהם (כלומר בעיני חבריו הסופרים) דברי קול הקורא בראותם מגמת פני החברה להתגדר באגדות ומדרשות, ולטפול במאמרי חז"ל הקדמונים דברי עיונים ומחשבות פלוסופים אחרונים, אשר לא ידעו הקדמונים שחרם כמעשה הדרשנים חדשים גם ישנים. ואין אנחנו תוהים על באורי האגדות הנבארים על-פי ארחות החכמה, אשר היו נהוגים בימים ההמה, כי אם על הבאורים הרחוקים, אשר יתעקשו לערב את משלי ימי-הקדם עם רעיונות פלוסופי הדור האחרון, ויחברו יחד את אשר לא יחוברו להראות עד מה הגיע כחם בתורה ובפילוסופיא יחדו, ותחת אשר אנחנו עמלים לתת בינה בלב בני העם להבין, כי יש חפץ בדבר חכמה אף כי לא נמצא רמז לה באגדה ובמדרש, ימשכו אותם בהבלי-שוא לבוז לכל חכמה ולכל דיעה, אשר לא ידעו הקדמונים ממנה, כאלו נתן זמן ועת לחכמה ויאמר לה עד העת ההיא תִגָלה לבני-האדם ולא תוסיפי".

עובדה מתמיהה היא, כי מכל אלה, שכתבו עד כה על ערך יצירותיו הספרותיות של גינצבורג, לא נמצא איש שהרגיש בכשרונו המיוחד להומאָר בריא ועליז. כשרונו זה בולט לעין גם בספרו „תקון לבן הארמי" וגם במכתבו הספורי, שנדפס בתור הוספה להמהדורה השניה של „קרית ספר" בעילום שמו „דאָקטר פראנקאָלס", ואין שום ספק, שאך הוא שהיה בעוזריו לתרגם תרגום כל-כך אמנותי את מכתבי היינה וברנה. אחד ממבקרי הדור העבר*) כותב באותו ענין: „קראו את המכתב מפאריז על-דבר החלי-רע, אשר ספח גינצבורג אל ספורו הנקרא „ריב-משפחה", ותשתוממו לראות, כי רוח היינה מרחף עליו, ובכל זאת היא נכתב עברית לכל פרטיה. קראו את מכתב ברנה בהעתקת

---

*) י"א טריווש.

גינצבורג ותראו, כי את ברנה אתם קוראים, את ברנה בכל עקיצותו, בכל מנוחת־רוחו החיצונה, אשר מתחתה יִסָתר ים רגשות הומה בשיא גליו ומשבריו, ובכל זאת אתם קוראים עברית, כאלו נולדו המכתבים בשפה הזאת״.

חבה יתרה הראה גינצבורג להיסטוריה, בחשבו אותה כלי־שרת להשכלה, הנותנת תוכן לחיים, ואת החבה הזאת חפץ לעורר גם בין העם, ולפיכך הרבה לחבר ספרי־תולדה. בהתעניינות מיוחדת התיחס גינצבורג אל תולדות עם צרפת, ותהפוכות גורלו נגעו אל לבו. ספרו הגדול „תולדות בני־האדם״, שלא נשלם, מבליט בו חוש היסטורי מפותח יפה. נראה, כי יש לנו כאן עסק עם איש מומחה לאותו דבר, בנגוד אל הרבה מן הסופרים המשכילים של אותה תקופה, שטפלו ברובם בענינים, שלא מצאו בהם ידיהם ורגליהם.

על ספרו של גינצבורג „ח מ ת - ד מ ש ק״ כותב אחד המבקרים, כי „הוא אחד הפרקים הרבים בדברי ימי ישראל הקטנים בכמות זמנם ומקומם והגדולים באיכותם הנוראה, וגם הוא כתוב ברב כשרון, בשפת אמת ובטוב־טעם. מיום היות ישראל לגוי עד אשר החלו מכתבי־עת עברים לצאת לאור, לא היה לנו כותב זכרונות כגינצבורג (בכתבי־הקדש לא עסקינן). מכל שנות ראינו רעה, מכל ימי התלאות והרדיפות והעלילות והגירושים ונתינת הזכיות והגזרות ובטוליהן והתחדשותן, אין לנו אף ספר אחד כ„חמת דמשק״, אשר נכתב בעברית על־ידי סופר נאמן ויודע לספר דברים כהויתן לזכר עולם, ואין צריך לומר, שהספר הזה יהיה ראוי לקריאה תמיד וערכו יהיה חדש עמו לעד״.

עד ימי גינצבורג לא היה קהל־קוראים לספרים עברים. על־ידי ספרי־גינצבורג התחיל קהל שכזה הולך ומתיצר. גינצבורג זכה למה שלא זכה שום סופר עברי אחר בזמנו: כל ספריו שיצאו בחייו נמכרו, בכמה אלפים אקזמפּלארים. במכתב לאחד מידידיו כותב גינצבורג: „הספר „גלות הארץ״ איננו נמצא בעד כל מחיר; גם מחברותי „קרית ספר״ ו„עתותי־רוסיה״ ספו תמו בידי הקונים עד תומם, וגם ספר „דביר״ הוא יקר המציאות מאד״. גם ספריו

שנתפרסמו בדפוס לאחר מותו התפשטו הרבה, ואחדים מהם יצאו בכמה מהדורות, וזה אות, כי רצו הקוראים את פעלו.

בנוגע לפעולת ספרי־גינצבורג על העם בזמנו כותב אחד אחד מזקני הסופרים כדברים האלה: „בדורו התנוססו ספרי־גינצבורג כאבני־נזר על שדה הספרות הדלה והשפלה, ובקסם החן והנעימות השפוך עליהם לקחו נפשות ויפחו רוח חדש, רוח חיים ותנועה גדולה ועצומה בלבות קוראיהם, אשר התענגו וישתוממו יחד למקרא דברים נעימים ומועילים בלשון פשוטה וקלה ונמלצה כזאת, ואשר למרות רוחם התעוררו בקרבם על ידם רעיונות ורגשות חדשים, אשר לא נבא להם לבם מראש, ולפעמים גם שאלות וספיקות בדברים שאסור לשאול ולהסתפק בהם כלל לפי הדעות המשובשות והנבערות, אשר נחלו למו עוד בימי־היניקה עם חלב אמם. והרעיונות והשאלות ההם לא נכתבו וגם לא נרמז עליהם לפעמים בתוך הספר, אך מאליהם באו וימצאו קן למו עמוק, עמוק בלב הקורא. עתה כשכבר רחבה הספרות ותגדל הרבה מבראשונה והדעות והחיים בכלל נשתנו מאד, אי אפשר עוד לכתביו לפעול פעולה רבה כזאת, אך ערכם העצמי לא יאבד לנצח. כל עוד אשר ילמדו בני־ישראל לקרוא ולכתוב עברית, יהיה להם גינצבורג למורה טוב ומועיל".

אולם עם כל התמכרותו של גינצבורג אל הלשון העברית והשתדלותו היתרה להפיצה בעם, לא היתה אהבתו אליה אהבה עזה, רומאַנטית. הוא אהב את הלשון הגרמנית יותר ממנה, ובעצמו הודה, כי „אוהב הוא את הכלב החי מן הארי המת". כפי שמספר גינצבורג עצמו עברו עליו שלש תקופות ביחוסו לשפת־עבר. „בימי־נעוריו אהב אותה כאשר יאהבו נערי־פולין את כלותיהם, אשר בחרו אבותיהם להם, לא מפאת אהבה אמתית, כי אם מפאת בחירת אבותיהם; בימי־עלומיו אהב אותה, כאשר יאהבו בהורי־פולין, אשר עתם עת־דודים, את נשיהם, וגם זאת לא מפאת עצם אהבה, כי ג"ם מפאת היותה יחידה לו, וכבאו בשנים אהב אותה כאשר יאהבו בני־פולין כערכו את נשיהם, אף כי עיניהם רואות, כי לא נמצאה בהן השלכות המפארת את בנות־

אשכנז, ובכל זאת יזכרו להן את אהבת-נעוריהן, ידידות כלולותיהן, ובפרט אשר אהובת נעוריו זאת המציאה לו טרף בימיו האחרונים"*).

III. גִינְצְבּוּרג בְּתוֹר עַסְקָן צִבּוּרִי.

מרדכי אהרן גינצבורג לא צמצם את שכינתו בד׳ אמות של הלשון והספרות גרידא, ולא פירש את עצמו מן החיים המהלכים. השאלה על-דבר הטבת מצב בני-עמו בחומר וברוח נקרה תמיד כיתוש במחו, ומיום באו להשתקע בווילנה היה הראש והראשון בחבורת-המשכילים שם, אשר עמלו לבקש את הדרכים הראויים להעמיד את אחיהם יושבי-חשך בקרן אורה. למרות היותו כל ימיו ידוע-חולי ואיש מכאובות, לא פסק לעבוד עבודתו לרבים, אלא שמפני עניוותו הגדולה ובריחתו מן הפרסום, עברה עסקנותו הצבורית בלי רעש וקולי-קולות, ולא נודעה בשעתה בלתי אם בחוג המצומצם של רעיו וידידיו, שהיו עמו בעצה אחת, מה שגרם, כי כמה ממפעלו הצבוריים נזדקפו בטעות על חשבון אחרים מבני-דורו.

גינצבורג נתן ערך רב להשכלה, ואף בה ראה את גאולתם של ישראל, ולפיכך פחד ורהב לבבו משמחה לקראת השמועה שבאה, כי החליטה ממשלת-רוסיה להשכיל את היהודים על-ידי נתיחת בתי-ספר. החלטה זו היתה ענין לענות בו בחבורת המשכילים מתי-סודו של גינצבורג. בחבורה זו ידעו יפה, כי לא כל-כך נקל יהיה להטות את לב ההמונים היהודים, שנשתרשו בבערותם, להחלטת הממשלה, ולכן ישבו ונדונו בשאלה, כיצד ובאיזו אמצעים להשיג את התכלית הנרצה. באותה שאלה נחלקו המשכילים בדעותיהם. הקיצונים שבהם אמרו, כי צריך יהיה לשבור את קשיות ערפם של המתנגדים על-ידי מלחמה ברבנים, המאשרים המתעים; והמתונים חוו את דעתם, כי צריך לכלכל דבר בשובה ונחת ובאמרי-נעם

---

*) ר׳ מרדכי אהרן גינצבורג", מאת דוד מגיד.

כדי שלא להקניט את החרדים, שהם רב מנינו ורב בנינו של העם. גינצבורג נמנה על המתונים. הוא נשאר נאמן לשיטתו, כי לא בחיל ולא בכח תבקיע לה ההשכלה דרך אל העם, אלא על-ידי ברורי-דברים והפצת דעות ישרות העלולות לפשט את העקמומיות שבלב. אבל עם זה היה גינצבורג כמעט היחיד והמיוחד שבחבורה, אשר לא הסתפק בהשכלת בית-הספר בלבד, ולא שאף להפוך את כל היהודים למשכילים. גינצבורג המשכיל הליטאי בא לאותה מסקנה, שהגיע אליה המשכיל הוואָהליני ריב״ל, כי מקור דלותם ועניותם של המוני היהודים מונח בעסקיהם האויריים, והלכך צריך לחנכם לעמל וליגיע-כפים, למלאכות המחיות את בעליהן. גינצבורג, שרב שנותיו עברו עליו בלחץ ודוחק, שידע והרגיש יפה, כי מצבו המדולדל והתלוי על בלימה אינו אלא פרי חנוכו הלקוי, מצא לתקנתו של החנוך העברי שני אמצעים אלו: השכלה ועבודה. צריך ליסד בתי-ספר ללמודים הכלליים וגם בתי-ספר לאומנות וחרשת-המעשה. על הדעה הזאת הגין גינצבורג בחבורת-המשכילים, והוא היה לא רק נאה דורש, כי קם ויסד יחד עם רעו המשורר שלמה זאַלקינד בית-ספר מתוקן ללמודים העברים והחילוניים. בבית-הספר הזה התכוון גינצבורג להראות להחרדים, כי אין למודי-קודש וחול צוררים זה לזה, כי אין הדת מפסידה כלום על-ידי ההשכלה, וכי יכולות הנה לדור בכפיפה אחת, ולא עוד, אלא שהוא עצמו השתדל להראות על-פי חיי יום יום שלו, כי אפשר לו לאדם להיות משכיל ועם זה גם חרד על דת ומקיים את המצוות המעשיות*). וכך הורה גם לאחרים. בספרו „אביעזר" הוא אומר: „אל יבטח האיש בשכלו להורות הלכה למעשה ע״פ דעתו חלילה, באמונה יחזיק ולא ירפנה, על פיה יחיה ועל פיה ירים את ידיו ואת רגליו, והמחקר יהיה רק כלי שעשועיו

---

*) המשורר אד״ם הכהן בהספדו' על גינצבורג מעיד עליו, כי מעודו לא בטל אף תפלה אחת ערב ובקר וצהרים, ולא אף מנהג אחד, שיש לו שרש בדת, לא שח אפילו שיחה קלה בשעת התפלה בצבור, וכי בתיבתו, אשר שמר בה בחייו את כתביו, מצאו אחרי מותו כמה גזרי-סוכר כרוכים בנייר „ושל פסח" כתוב עליו.

לחדד את שכלו ולחזק את הרגשותיו; המחשבה חפשית כפרא למוד מדבר, והמעשה אסור בעבותות עד קרנות התורה".

על דעותיו אלה הגין גינצבורג בחוג ידידיו המשכילים, ולפיהן ערך את תכנית עבודתם ברהוב-היהודים. ומתי-סוד העמיד לו גם בערי-השדה מקרב אנשים תמימי-דעים, משכילים מסותרים, שבאו לעתים קרובות לווילנה, ושם היו משכימים ומעריבים לפתחו, כדי לקבל מפיו עצות והוראות. כך הלך והתפתח מצב-הענינים, עד שלא ארכו הימים ובידי גי. צבורג התרכזו כל חוטי תנועת ההשכלה בליטא. במחשך היה גינצבורג מחליף מכתבים עם כל אלה, שידע על אודותם, כי מתעניינים הם בתקנת מצבם של יהודי-ליטא, ומשך אותם אל העבודה. על-ידי זה קנה לו פרסום גדול בארץ ובחוץ-לארץ. ובשעה שהחליטה ממשלת רוסיה לשלוח את חד"ר לילנטאל אל ערי-התחום כדי לעורר את היהודים להשכלה, היה גינצבורג הראשון, שהודיעו לו ממקור רשמי על-דבר המלאכות הזאת. עוד קדם שבא לי-לנטאל לווילנה, החליף מכתבים עם גינצבורג אודות מלאכותו ובקש ממנו, כי יכין בשבילו ובשביל עבודתו את הבסיס הנחוץ בין הצבור העברי בירושלים דליטא, שצריכה לשמש סמל ודוגמה ליתר הערים מקום מושבות היהודים. לכתחלה תלה גינצבורג במלאכותו של לילנטאל תקות מרובות וחשב את הצעד הזה מצד הממשלה כהתחלת תקופת-אורה בחיי היהודים, ולפיכך התחיל הוא וחבורת רעיו מכינים את העם לקראת הדברים החדשים, אשר ישמיע להם המלאך הנוסע אליהם עם בשורת-הגאולה בפיו.

מרגע הראשון לבוא לילנטאל לווילנה, נעשה בית גינצבורג המרכז, שאליו התכנסו כל המתעניינים במלאכות ובמטרותיה. שם המתיק לילנטאל סוד עם פרנסי-הצבור בשאלות-ההשכלה, ומשם שלח על פניו אל היהודים שבערי-התחום את מגלת-הספר "מגיד ישועה" המבאר את תכלית בואו לרוסיה בתור מגשים המחשבות הטובות, שהממשלה הרוסית חושבת על השכלת היהודים. כאמור למעלה תמך גינצבורג בתחלה בלילנטאל, והוא עצמו עם המשכילים הנגררים אחריו היו לו לעזר בכל אשר דרש מהם. אבל אחרי כ[illegible] שנה גינצבורג את יחוסו ללילנטאל ונעשה מתנגד לו ולמלאכות,

אפס כי נשא את התנגדותו אתו בלבו ובעת הראשונה הסתיר אותה גם מבעלי־בריתו, בקוותו לפעול על לילנטאל בשיחות־ויכוח, שיתקן את אשר עות לפי דעתו.

הסבה, שגרמה לשנוי שנתהוה ביחוסו של גינצבורג ללילנ־טאַל ולמלאכותו, מונחת בחלוקי־הדעות, שנפלו ביניהם בשאלת הרבנים החדשים. לילנטאַל ראה לנחוץ, כי קודם שיוָסדו ברוסיה בתי־מדרש לרבנים, יביאו לשם מגרמניה את הדוקטורים לתורת הפלוסופיה המוסמכים גם להוראה, וגינצבורג מצא, כי האנשים האלה, אשר רבה ידיעתם בחכמות החיצוניות שבתורה, יסכנו רק להיות מטיפים או מנהלי בתי־ספר, אבל לא רבנים, כי בנוגע במעלת הרבנות תתיחסנה החכמות החיצוניות אל התורה ביחס „הגולין" אל המספר שלפניהם: כרבות החכמה בלב הרב, כן ירבה תורתו בגללן, אולם אם אין בו תורה, אז יחסר בו המספר, אשר בלעדיו לא נחשבו כל „הגולין" לכלום, כי לוּ גם יקום אַריסטו מקברו, לא יזכה לפסוע על ראשי עם קדש ברבנות, בקהל חכמ ישראל לא יחד כבודו, חכם יקרא, אבל רבי לא יקרא". גינצ־בורג נתן ערך גדול מיוחד לרבנים. „שם רב בישראל — כך כתב במקום אחד — שם גדול הוא ונכבד עד למאד, וע"כ תורת הרבנים צריכה להיות תורת אמת, חכמה ולא ערמה, בקיאות בתלמוד ופוסקים, בינת אדם ישרה לדמות דין אל דבר ומעשה אל הלכה, ודעה שלמה להשיב את סעיפי ה„שלחן הערוך" אל שרשם ואל עמקם בתלמוד, למען הבין טעם הדין ומקורו". מובן מאליו, כי בהיות לגינצבורג תביעות כאלה להרב האמתי, לא יכול בשום אופן להסכים להצעתו של לילנטאַל בדבר הבאת רבנים מחוץ־לארץ.

בכלל לא נחה דעתו של גינצבורג מהחלטת לילנטאַל, כי אין בקרב יהודי־רוסיה אנשים מוכשרים לעמוד בראש תנועת־ההשכלה, ולפיכך צריך להכניס אליהם כחות נאורם מן החוץ ולמסור בידם את הנהגת חנוך הדור הצעיר. גינצבורג האמין לראות בדבר עלבון בכבוד יהודי־רוסיה, והוא מצא לנכון לתבוע את העלבון הזה מאת לילנטאַל במחברת „מגיד אמת", שפרסם בדפוס בליפסיאה בעילום שמו „יונה בן אמתי". במחברת זו,

שנדפסה בהוצאות אחד מידידיו, הוא מוכיח בדברים נמרצים, כי לילנטאַל בתור יהודי יליד ארץ נכריה, אינו מבין ואינו יכול להבין, את תנאי־החיים של יהודי־רוסיה, כי באמת אין היהדות הרוסית כל־כך עניה במשכילים ומלומדים, והראיה כי יש להם ספרות עם מספר גדול של סופרים ופייטנים, ולקול האות הראשון של ממשלת רוסיה יענו לה מיד הרבה קאַנדידאַטים הגונים למשרת רבני־העדה.

המחברת „מגיד אמת" היתה בשעתה כגץ שיצא מתחת הפטיש ונפל בערמת אבק־שרפה. היא הטילה סער גדול של מחאות מצד צעירי המשכילים הראַדיקאַלים, עם בנימין מאַנדלשטאַם (מחבר הספר „חזון למועד" ווינה תרל"ו) בראש, הנגררים אחרי לילנטאַל מסגנונה של המחברת הכירו תיכף את מחברה, והמלחמה נסבה מעברים על גינצבורג. גינצבורג, שהיה בעת ההיא מדוכא ביסורי־הגוף, לא הפץ להכנס בריב עם ידידיו מאתמול, ומצא לנכון לפרסם ברבים מחברת חדשה בשם „קיקיון דיונה" חתומה בשם המפורש, שבה הוא מותח קו בקרת על המחברת האנונימית „מגיד אמת" וסותר את טענותיה נגד לילנטאַל. אבל גם ההערות הבקורתיות גם הסתירות הן כל־כך קלושות ורפויות (והמבין היודע לקרוא בין השיטין רואה, כי נעשה הדבר במכוון מלכתחלה על־ידי המחבר), עד כי לא הפילו מדברי בעל ה„מגיד אמת" כלום, וכל טענותיו נשארו בתקפן.

גינצבורג השתדל תמיד לדעת את הרוחות המנשבות בספירות השלטון העליון בפטרבורג ביחס לשאלת־היהודים. לתכלית זו היה מחליף מכתבים עם אחדים מחשובי השתדלנים שבזמנו, המבקרים לפרקים בעסקי־הכלל את עיר־המלוכה ויש להם שם מהלכים בבתי־השרים הגבוהים. השתדלנים שהיו נוסעים אל המטרפולין ושבים ממנה דרך ווילנה, לא נמנעו מבקר בכל פעם את גינצבורג ולמסור לו מה שנודע להם מאחורי־הפרגוד בנוגע ליהודים ולהתיעץ אתו על־דבר ענינים צבוריים חשובים. סמוך לראש־השנה שנת תר"ד (1844) בא לווילנה על דרכו לפטרבורג הגאון הגדול ר' איצ'ילה ראש ישיבת וואלוזין, שהוזמן לבוא לשם כדי להשתתף בוועדה המטפלת בעניני־היהודים. פרנסי העדה הווילנאית נכנסו למועצה,

שבה הקריא גינצבורג הרצאת־דברים על המצב הכלכלי של המוני היהודים בליטא והאמצעים הראוים לתקנתו, כדי שידע הגאון מה להשיב לשואליו. עבודה גדולה ונכבדה עבד גינצבורג בשנת 1846 כשבא מונטיפיורי לווילנה בנסעו לפטרבורג להשתדל לפני הממשלה לטובת היהודים. אז ערך גינצבורג את ראשי פרקי מגלת־הספר אשר נכתבה ע״י קלמן שולמאן נתנה על־ידי מונטיפיורי, הכוללת סקירה על חיי היהודים בליטא והסבות הגורמות לדלדולן. על יסוד מגלת־הספר הזאת הרצה מונטיפיורי את השתדלויותיו ודרישותיו לפני הרשות העליונה בפטרבורג. ובאותה שעה היה גינצבורג היחיד והמיוחד בחבורת המשכילים, אשר לא נתן ערך לשתדלנות, ומטעם זה גם לא תלה תקוות מיוחדות בנסיעתו של מונטיפיורי. גינצבורג דרש מאת היהודי הכרת כבוד־עצמו, זקיפת־קומה וגאון־אדם ושאת לא יכל את ההתרפסות הזחלנית בגלוייה השונים. כנראה היתה בזה השפעת האויר הקורלאנדי.

וגינצבורג לא טעה אמנם. נסיעתו של מונטיפיורי לפטרבורג לא הביאה לידי תוצאות, כי עוד ימים רבים אחריה כבדה ידו הקשה של ניקולאי הראשון על יהודי־ארצו. גם התקוות, ששמו המשכילים הראדיקאלים בלילנטאל, לא נתקיימו. לילנטאל נמלט פתאום מרוסיה ויעלם, ומאז רפו ידי המשכילים. גם גינצבורג, אף־על־פי שלא היה מחסידי לילנטאל, נתמלא יאוש בראותו להיכן פני הממשלה הרוסית מועדות בהתרת שאלת־היהודים, והוא התחיל שוב מיגע את מחו, מהרהר וחושב ומבקש עצות מה לעשות. הוא היה מן המעטים אשר הבינו, כי בחצאי־אמצעים, בסגולות ולחישות על המכה לא יִוָשע העם, וכי כדי לתקן את מצב יהודי רוסיה בהמוניהם תקון גמור, צריך שיעשה מעשה רב.

ולא ארכו הימים ולגינצבורג נדמה, לשמחת לבו, כי כבר ממשמשת ובאה שעת־האורה של אותו המעשה הרב, שאליו הוא מנשא את נפשו. זה היה ביום שקבל מאת ידידו הביבליאוגראף המפורסם יצחק אייזיק בן־יעקב היושב בליפסיאה ידיעת־סתרים על־דבר תנועה, שנתעוררה בחוץ־לארץ לטובת יהודי־רוסיה. ואלה פרטי הידיעה: אחד מגדולי עשירי היהודים בעיר מארסל, אלטא־ראס שם משפחתו, והוא נשיא הקונסיסטוריה הישראלית שם,

ודאש=השופטים בבית=המשפט לעסקי=המסחר, נדר נדר, לאחר שמתה עליו אשתו וילדים לא היו לו, לעשות בכספו דבר טוב בישראל, אשר לא ישכח. והנה הגיעה לאזניו השמועה המעציבה על דבר מצב היהודים ברוסיה, כי תכפו עליהם חוקים מגבילים להצר צעדיהם, והם נמצאים בתנאי=חיים קשים ומרים מאד. אז החליט להקדיש לתשועתם את כל רכושו וגם לקרוא לנדיבי=היהודים אילי=הכסף בפאריז להשתתף עמו בדבר. אַלטאַראַס בא לפאַריז ושם השמיע לשועי=ישראל את הרעיון אשר עלה על לבו, להוציא מרוסיה עשרות אלפי משפחות של יהודים ולהעמידם על הקרקע באלג׳יר ולנהלם בכל מחסוריהם עד אשר תתן להם אדמתם את יבולה. בפאַריז התיצב אַלטאַראַס לפני מלך צרפת לואי פיליפ, והלה נתן לו את הבטחתו להנחיל ליהודי=רוסיה אחוזות=אדמה חנם. עתה מתכונן אַלטאַראַס ללכת לפטרבורג ולבקש מאת הקיסר, שיתן את הרשיון ליהודים לצאת מן הארץ. הידיעה הזאת עשתה על גינצבורג רושם גמרץ והרנינה את לבבו מאד. בדבר אשר אמר אַלטאַראַס לעשות, ראה את גאולתם של יהודי=רוסיה, והוא לא נח ולא שקט, ומבלי הסתפק בידיעה הכללית הזאת חקר ודרש מאת ידידיו ורעיו בחוץ=לארץ לפרטי=הדבר. וכשהגיע היום ואַל=טאַראַס עזב את ארצו ויסע דרך ברלין לפטרבורג, הגיעו לגינצ=בורג ממקורות שונים ידיעות מפורטות על=דבר מכתבי=ההמלצה, שהוא מוליך אתו אל רבי=המדינה ברוסיה מאת גדולי שרי צרפת ועל משאו ומתנו בדרכו עם אצילי=ישראל שבגרמניה, אשר הבטיחו לו עזרתם. וגינצבורג הפיץ את הידיעות האלה במכתבים לחבורות=המשכילים אשר בערי=השדה, כדי להכין אותם לקראת השעה הגדולה של הגאולה הקרובה לבוא. אַלטאַראַס בא לפטר=בורג ושהה שם עשרה ימים, אבל כל העת שם לו סתר פנים ולא נתן לאיש מעסקני היהודים להראות את פניו. וכבואו כן היתה גם צאתו מן המטרפולין בסוד כמוס ולא נודע בחוץ מאום על=דבר תוצאות השתדלותו. גינצבורג, שחכה לידיעות מיום ליום ולא קבל, נרעש לשמוע כי אַלטאַראַס חמק עבר מפטרבורג ואין יודע את אשר אתו. אז עשה חוזה עם העסקן המפורסם ר׳ דוד לוריא כביחוב להשפיע יחד על פרנסי=הקהלה הווילנאית שישלחו צירים להפגש עם

אַלטאַראַס בדרכו ולברכו בשלום בשם עדת ווילנה, ולהציל פי דבר אודות מלאכותו לרוסיה. אבל הצירים לא נשלחו באשמת ראש הגבאים ר' חיים נחמן פרנס, שהתרשל בדבר. בין כך נתקבלו ידיעות ממקומות שונים, וכולן סותרות זו את זו. קשה היה לו לגינצבורג להניח, כי גם תקותו זו לגאולתם של יהודי־רוסיה לא תקום ולא תבוא, וחזק את דברו במכתבים תכופים לידידים ולמכירים בכל אשר עבר בהן אַלטאַראַס בדרך חזרתו לביתו, שישתדלו בכל האמצעים להתראות אתו פנים ולקבל ממנו ידיעות נכונות בדבר מחשבתו הגדולה על יהודי־רוסיה. לאחד המשכילים מידידיו של גינצבורג עלתה להזדמן עם אַלטאַראַס בברלין ולשמוע מפיו את הדברים האלה: ראיון עם הקיסר עצמו לא קבל, אבל ראש־המיניסטרים ניסלרודה הודיע לו בשמו, כי יסכים להצעתו רק בתנאי אם יכניס לאוצר הממלכה ששים רובל לגלגלת בעד כל איש יהודי, שיוציא מן הארץ. ומאשר כי לא יכל אַלטאַראַס להסכים לתנאי זה, מכובד ההוצאות, בטל הענין. הידיעה הזאת הלמה את גינצבורג כרעם ברקים ממש. הוא לא מצא תקנה אחרת להטבת מצבם של המוני יהודי־רוסיה בלתי אם יציאה אטית מן הארץ, בהיותה עלולה להמעיט את הצפיפות והדחקות בתוך התחום, והתגשמות הצעתו של אַלטאַראַס היתה בעיניו כעוגן־ההצלה האחרון של היהודים הללו מן ההתנוונות והכליון, שהם צפויים אליהם. עכשו, כשנתבטלה ההצעה נתמלא גינצבורג יאוש והתהלך קודר בלחץ לבו. מאז רפו ידיו בעבודתו לרבים והתחיל מתרחק מן העסקנות הצבורית, ומעט, מעט תכפה עליו אַפאַטיה נוראה ביחס אל החיים אשר מסביב, שהלכה ונמשכה אצלו עד יומו האחרון.

קַלְמַן שׁוּלְמַאן.

I. תּוֹלְדוֹתָיו.

קלמן שולמאַן נולד בעיר ביחוב-ישן אשר בפלך מוהילוב על נהר דניפר בשנת 1817. אמו מתה עליו בילדותו, והוא גם לא הכירה ולא זכר אותה. אביו, איש בלתי-אמיד מנכבדי החרדים בביחוב, חנך את בנו על-פי דרכו הוא בחדרי מלמדים מופלגי-תורה. הנער, שהיה בעל-כשרונות מצוינים, עשה בלמודו חיל רב, אשר הפליא את גדולי הלמדנים שבעיר. עוד בנערותו התפתחו בו מדותיו העדינות, אשר נעשו אצלו לתכונות טבעיות והטביעו את חותמו על כל מהלך חייו: תום-עברי ונעם-רוח, ענוה ונדיבות, טוב-לב ורך-נפש. במלאת לו עשתי-עשרה שנה מת אביו, וחנוכו נמסר בידי אחותו הגדולה ממנו. אחותו זו השיאה לו אשה על כרחו בשנתו השתים-עשרה, ובחזקת-היד אמרה גם להרחיקו מלמודו ולהכניסו לעולם-המעשה. אבל האברך-הנער לא נשמע לה, וכאשר לא יכל לבצע את חפצו במקומו מפני הרחים שעל צוארו, החליט בלבו לעזוב את עירו ולגלות למקום-תורה. בראשית 1832 עזב בסתר את ביחוב וילך ברגל לוואָלוזין — מרכז התורה בימים ההם. שם נעשה שולמאַן מתלמידיו המובהקים של הגאון ר' איצה'לי. בוואָלוזין שקד שולמאַן על התלמוד והפוסקים, ושם התחיל לומד גם את כתבי-הקדש, נאמן למסורות הגר"א מווילנה, אשר שלטו עדיין בישיבה בכל תקפן.

בוואָלוזין העשיר, אמנם, שולמאַן מאד את רוחו ונפשו, אבל כחות גופו רשו וידלו. גרמה לכך במדה יְדועה דרכה של תורה בעת ההיא: מעוט עֻנָה על הארץ, פת במלח וּמים במשורה וחיי־צער בכלל. הרבה נשא וסבל גם בתגרת אשתו הצעירה, אשר התנגדה אל הדרך בחר לו בכל תקף, ובתחבולות שונות נסתה להפריעהו מלמודו למען יתעשת וישוב לביתו. פעמים הרבה באה לוואָלוזין, ושם דברה אתו קשות, וכאשר לא הועילו לה דברי־תוכחתה, השיגה מליצים לפתותו ולדבר על לבו, כי ימאס בישיבה. הבקורים התכופים האלה הציקו לשולמאַן מאד ויאמר לעזוב את הישיבה היקרה לו ולעקור את מושבו לאהלה של תורה בעיר אחרת. אבל זממו זה נודע לאשתו ותשתדל לפני הרשות בביחוב לבל יתנו לו תעודת־מסע. אז לא זז ממקומו מוואָלוזין ונשאר יושב ולומד שם שש שנים רצופות.

מרב קריאה בספרים ונדודי־שנה חלה שולמאַן בעיניו. ראש־הישיבה, הגאון ר׳ איצה׳לי, אשר אהב את תלמידו זה כאהבת אב את בנו יחידו, ואשר הוחזק ליודע בסיב חכמת־הרפואה, נסה לרפא את עיניו על־ידי תרופות שונות. ואולם תחת להועיל, עוד הזיק. כראות ר׳ איצה׳לי, כי סכנה נשקפת לעיני תלמידו, יעצהו לנסוע ווילנאה אל הפרופיסור המפורסם בשעתו, פורציאַנסקי. בשנת 1833 בא שולמאַן לווילנה, ובהיות לו מכתב־המלצה מאת ראש־הישיבה הוואָלוזיני, נתקבל ברצון בבית־התפלה של הגר״א. בית־התפלה הזה השפיע עליו השפעה עזה ונמרצת מאד, אשר נכרו רשומיה בו כל ימי חייו. באחד מכתבי־היד, שנשארו בעזבונו, הוא אומר, כי „אין מלים בלשון־עטו לתאר אף שמץ מהמון רגשי־הקדש ורחשי־הטהר ורוממות־הנפש, שמלאו את לבו ברגע דרכו על מפתן בית־התפלה". „המחשבה, כי במקום שהוא לומד, למד והתפלל גם גאון־ישראל, העלתה את רוחו במעלות־הקדש ותלהיב את נפשו לתורה ולתעודה". בעת ההיא למדו בביב־התפלה של הגר״א יום ולילה חבל ישישים ואַברכים גדולי תורה ויראה. ביניהם נמצא איש זקן אחד כבן שמונים שנה, ושמו ר׳ מאיר ראַסיינר. הזקן הזה היה שנים רבות ממכירי הגר״א פנים בפנים וכמה פעמים דבר אתו פה אל פה. באהבו את שולמאַן בגלל מעלות

נפשו, היה מספר לו תמיד ברגעי־המנוחה על־דבר מנהגי הגר״א והליכותיו וארחות־חייו ועל יחוסו החיובי אל כתבי־הקדש ולהחכמות החיצוניות. הספורים האלה פעלו על שולמאַן פעולה גדולה, כי עוררו בו ראשונה את התשוקה אל הלשון העברית ולהשכלת־חוץ.

בווילנה גרש שולמאַן את אשתו, גם נרפא ממחלת־עיניו; אבל הוא לא מצא בה די מחיתו, וחיי הדחקות והעניות, נוסף על עמלו הרב, כלו את מבחר כחותיו. זה הכריח אותו להפרד, לדאבון לבו, מבית־התפלה של הגר״א ולבקש לו מנוח בעיר קטנה, שצרכי־החיים בה מועטים ובלתי־יקרים. הוא התישב בעיר קאַלוואַריא אשר בפלך סובאַלק. שם רכש לו בקיאות עצומה בתנ״ך והתחיל משתלם בחשאי בלשון הגרמנית — הלשון, שהמשכילים הראשונים הראו לה חבה יתרה. באותו זמן התעוררה בלבו ראשונה התשוקה לכתוב צחות בשפת־עבר ולחקות את לשון הנביאים ומליצותיהם הנשגבות. הוא נסה את כחו על פסות נייר בלוי ו„שערי־ספרים״ בעריכת חרוזים ושירי־רעים, במליצות רמות של השתפכות־הנפש והגיוני־לב ורחשי־תודה וכדומה. ובראשית בכורי פרי־עטו אלה כבר התבלטה שאיפתו המיוחדת, שלותה אותו בכל עבודתו הספרותית הארוכה, לכתוב על „טהרת לשון המקרא״.

אבל ימי מגורי־שולמאַן בקאַלוואַריא לא ארכו, כי לא יכול לשבת בכפיפה אחת עם רב־העיר, שהיה אחד מגדולי־התורה ומקטני־המדות, ורדף באף ובחמה את כל אלה, אשר לא נהגו בו את הכבוד, שהוא ראוי לו לפי דעתו. בין האחרונים הללו נמצא גם שולמאַן, שהיה יוצא ונכנס בבית אחד ממתנגדיו, ולפיכך סמכה חמתו אף עליו ויבקש רעתו. אין לדעת בפרוטרוט את אשר עולל הרב הזה לשולמאַן, אבל יש ראיה נמרצת לדבר, כי המיט עליו רעה גדולה מאד. במכתב, שכתב שולמאַן שלשה שבועות לפני פטירתו לידיד ושהוא מספר בו אי־אלו מזכרונות ימי־נעוריו, אנו מוצאים את הדברים האלה: „קשי־יומי השתער עלי בסערת חמה, וישערני ויהדפני מבית ה׳ (בית תפלת הגר״א) ויטלטלני טלטלה גבר וישליכני אל עיר... עיר ובהלות, עיר אשר ממנה נפתחה

רעה על כל ימי חיי, רעה אשר כל שומעה ישערו שער ויעור משמוע״.

אז שב שולמאַן לווילנה, ושם נכנס אל הישיבה של הגאון המפורסם ר׳ ישראל גינצבורג ונחשב על התלמידים היותר מצוינים. בעתות־הפנאי שלו היה משתלם בלשון הגרמנית ומתרגל במלאכת־סופרים בעברית מבלי חשוב עדיין כלל על־דבר פרסום ילדי־רוחו בדפוס. שֵׁמע שולמאַן בתור כתבן מליץ רגיע במקרה לאזני אחד מנכבדי ווילנה, ר׳ יעקב יאַג, ויאספהו אל ביתו בתור מורה תנ״ך ועברית. על־ידו השיג שולמאַן עוד שעורים אחדים בבתי עשירי־העיר, ומאז הוטב מצבו, מה שנתן לו את האפשרות להתמכר ללמודיו מתוך מנוחת־נפש. צריך להעיר, אגב, כי שול־מאַן היה הראשון בווילנה, שהנהיג מנהג של הוראת־שעה.

זמן רב היה שולמאַן מענותו היתרה נחבא אל הכלים, ולא התודע אל משכילי־ווילנה. אבל סוף, סוף בא המקרה ויעש לו שם. הדבר היה בשנת 1846, בימים ששהה ר׳ משה מונטיפיורי בווילנה על דרכו לפטרבורג. מפני שרבו האנשים, הפונים למונ־טיפיורי בבקשות שונות, הודיע בקהל, כי לא יתן תשובה בלתי אם על דברים שבכתב. בתוך מגישי־הבקשות היו גם שמונה משפחות של יהודים בני־כפר, שנגזר עליהם מטעם הרשות לעזוב את מקומות מגוריהם באשר נמצאים הם בתוך רצועת הגבול הגרמני. כאשר קרא מזכירו של מונטיפיורי, ד״ר לוי, את בקשת הכפריים, השתאה מאד על סגנונה העברי היפה, שלא ראה כמותו עד כה לרך ולנעם, ויבקש ויביאו אליו את כותב הדברים — זה היה שולמאַן — והוא הציג אותו לפני מונטיפיורי ולפני שר־הפלך, שנמצא שם באותו מעמד. מן היום ההוא נשא שם שולמאַן על שפתי כל תושבי ווילנה, וכולם, כזקנים כצעירים, דברו ב„ספרא רבא״ הצעיר, „הרודה במכמני שפת־הנביאים״. מאז מצא לו שול־מאַן מהלכים בבתי אחדים מגדולי משכילי ווילנה, כמו: המשורר אד״ם הכהן, שמואל יוסף פין, מרדכי פלונגיאַן ואחרים, אשר פזרו תהלה לשפתו העברית המצוחצחת. התהלות הללו עוררו בשולמאַן זו הפעם הראשונה את החפץ לפרסם דבר בדפוס. אבל הוא לא ערב עדיין את לבבו לצאת ברבים עם יצירות־רוחו, כי

ירא לעמוד במקום גדולים. ותהי ראשית מעשהו לתרגם לעברית את נאום=המספד, אשר נשא אחד מראשוני המשכילים שבאותו זמן, וואָלף טוגנהולד, בלשון גרמניה על מות הסופר מרדכי אהרן גינצבורג, ויקראו לו בשם „קול בוכים". בתרגומו זה התכוון שולמאַן גם לשלם את מס=הכבוד לרמא"ג, אשר העריץ אותו מאד ויחשבהו למורו ורבו. אף כי רבצה ביניהם תהום עמוקה בנוגע ללשון ולסגנון. שולמאַן עצמו הרגיש יפה, כי במובן הספרותי נסיונו זה הראשון רפה וקלוש עדיין מאד, ולפיכך עוד לא מצא את השעה כשרה להדפסת עניני=ספרות מקוריים מפני אימת דעת=הקהל. אבל בשנת 1848 בא לווילנה המשורר אברהם בר גוטלובר (אב"ג), ובמקרה נזדמן אתו שולמאַן והראה לו מאמריו אשר אתו בכתובים. אב"ג היה הראשון, אשר סמך את שולמאַן למלאכת=סופרים ויחזק את ידיו ורוחו לעבודתו. עוד באותה שנה פרסם שולמאַן בדפוס את מחברתו „שפה ברורה", ששמשה פתיחה לעבודתו הספרותית, שהלכה ונמשכה בלי=הפסק למעלה מחמשים שנה.

בשנת 1849 נתמנה שולמאַן למשרת מורה הלשון העברית בבית=הספר הראלי של הממשלה, שנוסד על=יד בית=המדרש לרבנים. שכרו אמנם לא רב היה — עשרים וחמשה רובלים לחדש; אף=על=פי=כן נעמה לו משרתו זו, בתפסו על=ידה מעמד חשוב בצבור.

כעבור שנתים ימים, כשנתבצר מצבו החמרי, נשא שולמאַן את אשתו השניה, שראה עמה חיים עד יומו האחרון. האשה הזאת היתה לו רעיה נאמנה וחברת נעימה, וכל ימיה השתדלה להמתיק את חייו בכל אשר יכלה, והיא שעמדה לו להחזיק מעמד על משמרת עבודתו בספרות עד ימי זקנה ושיבה.

בסוד חבריו הצעירים עמל שולמאַן תמיד להפיץ את דעת הלשון העברית ולחבבה עליהם. אלמלא שולמאַן לא היה לנו המשורר הנעלה מיכה יוסף לבנסון.

שולמאַן היה מן הראשונים המועטים, שעמדו על כשרונותיו המצויגים של מיכל בעודנו נער קטן. בהיותו יוצא ונכנס תדיר בבית אד"ם אביו, היה מבלה בכל פעם שעות הרבה בשיחות עם הנער, ועל=ידי השיחות הללו הטה את לבבו להקדיש את

כשרונותיו ושאר־רוחו להלשון העברית. מאז נקשרה נפש מיכל בשולמאַן בקשרי ידידות, אשר הלכה ונתעצמה ותהי לאהבת אחים נאמנים, שנתבלטה בעצם תקפה בימי מחלתו של המשורר, וכל זה בשעה שבעניני אמונות ודעות היו מיכל ושולמאַן שני עולמות שונים ורחוקים זה מזה תכלית ריחוק, בהיות הראשון חפשי בדעותיו עד הקצה האחרון, כמעט כופר בכל, והשני היה מאמין אדוק וחרד על דת וזהיר במצוה קלה כבחמורה!

עבודתו הכפולה של שולמאַן בשדה ההוראה והספרות הוגיעה את כחו הדל בלאו הכי, והרופאים מצאו, שאין דרך אחרת לפניו בלתי אם להסתלק מן האחת לטובת השניה. אז התעוררה אצלו השאלה: מה נדחה מפני מה? היעזוב את ההוראה, המשמשת מקור נאמן למחיתו, ולהתמכר כלו אל עבודת הספרות, מבלי היות בטוח אם תמצא לו את לחם חקו? ולא חשב שולמאַן מחשבות הרבה ויחלט להתדבק בספרות. מאז נטש את שעוריו ויחי רק על עטו. בקושי גדול הוציא על חשבונו את ספריו הראשונים הקטנים בכמותם, אבל הם לא הב־או לו בפרים כמעט כלום, ולא מחסרון קונים, כי אם מהעדר ידיעה איך להוציא סחורתו לשוק כדי להפיצה בעם. זה הכריח אותו למכור את כתבי־ידו להמדפיסים ראָם, ששלמו לו את שכרו שלא ביד רחבה, באופן, שלא הספיק לו כדי צרכי פרגסתו, אלא לחיי צמצום קרוב לדוחק. אבל מצבו הדחוק היה כאין בעיניו לעומת הספוק הרוחני, אשר מצא בעבודתו הספרותית. הוא שם לילות כימים ועבד ויצר בלי חשך, ומשנה לשנה העשיר את הספרות בספרים חדשים, שנתפרסמו בדפוס בהוצאות האלמנה והאחים ראָם ונתפשטו על ידם בתפוצות־ישראל באלפי אקזמפלאַרים.

בשנות חששים האחרונות נעשה שנוי גדול לטוב במצבו של שולמאַן, כי בעת ההיא התחילה חברת „מרבי השכלה" בפטר־בורג לתמוך בו. היא מלאה את ידו לכתוב ספרים אחדים, שיש בהם כדי להפיץ דעת בישראל, ותשלם לו מחיר כל גליון בעין יפה, גם הפרישה לטובתו את הריוח הנקי, שהכניסו לה החבורים האלה. בשנת 1867 קרא לו ועד החברה לפטרבורג ושם נערך לכבודו נשף־ספרותי, שהשתתפו בו הרבה מחשובי האינטליגנטים

קוראי עברית. בהיותו בפטרבורג הציע לפניו הבארון יוזיל גינצ־בורג לחבר ספר בעברית על־דבר עיר־המלוכה למען ידעו היהודים תושבי הארץ, שנתנה להם אז הרשות לשבת בכל רחבי־המדינה וגם במטרפולין, את מבואי־העיר הגדולה הזאת ומוצאיה, רחובותיה, שוקיה ומגרשיה. ויתן לו הבארון את מרכבתו ויסע בלוית המלומד חיים יונה גורלאנד בכל חוצות קריה. גורלאנד מדבר וקורא לפניו בשם כל רחוב ומבוא, כל שוק ומגרש, כל בנין נשא והיכל מפואר, כל בית־תפלה ובית־ועד, ישנים גם חדשים, ושול־מאן רושם את הדברים על הגליון. הרשימות האלה שמשו לו אחרי כן חמר לספרו „קרית מלך רב" (תולדות פטרבורג מיום הוסדה עד השנים האחרונות, היכליה, טירותיה ובתי־סגולותיה, 1869). הכבוד הגדול, אשר נחל שולמאן מאת טובי האינטליגנציה הישראלית בפטרבורג, הרהיבהו עוז, וכשובו לביתו נתן חילו לעבודת־הספרות מתוך התמדה כפולה ומכופלת והכרה פנימית משמחת, כי יש שכר לפעולתו.

וכך לא זז שולמאן כל ימיו מאהלה של הספרות, אלא ישב וכתב ספר אחר ספר, שכולם יחד מצטרפים לסכום של הרבה מאות גליונות־דפוס,—כמות שלא הגיע אליה עד כה שום סופר עברי.

במשך הזמן הארוך הזה נשתנו פני הדור שנוי נמרץ; בעולם העברי רבו התנועות והזרמים והתהפוכות, על במת הספרות העברית עלו וירדו סופרים חדשים עם אמרות חדשות, והוא, שול־מאן, לא נסה ללכת לשדה אחר ולא עזב את חלקת עבודתו השוקטה והפוריה, שאחת בחר לו ושעשה אותה למטרת־חייו עד יומו האחרון.

בשנת 1896 חגגה עדת ווילנה ברוב פאר יום מלאת יובל שנים לעבודתו הספרותית. אבל זה היה חג עברי־לאומי כללי, כי השתתפו בו ברוח מוקירי הלשון והספרות העברית שבכל הארצות על־ידי אלפי ברכות־נפש ומכתבי־תודה ל„המורה והסופר הגדול". אחרי חג־יובלו פרסם שולמאן בדפוס עוד שלשה ספרים, והמה האחרונים, כי מאז—והוא כבר הגיע למעלה משנות גבורה—הלך

כחו הלֹך ודל, עד כי לא יכל עוד להחזיק עט בידו, וביום הששה עָשׂר ביאַנוואַר שנת 1899 (ב׳ שבט תרנ״ט) מת.

II. סְפָרָיו

בין סופרי הדור הראשון להשכלה בליטא עומד שולמאַן כיחיד במינו. כמוהם התחילה עבודתו הספרותית בתקופה הומיה וסוֹעֶרת, בשעה שההשכלה חדרה לבוא אל מושבות היהודים בתוקף כח אדיר מן החוץ והתנגשה בקירות־ברזל של בערות וקנאות מבית; כמוהם הכיר גם שולמאַן בצורך הגדול לטהר ולחדש את רוח ישראל, אשר נכלא בדי אמות של הגיטה הצרה והחשכה. אבל הוא נבדל מהם הבדל גמור באמצעים אשר בחר לו להשתמש בהם כדי לבוא אל מטרתו זו.

הבדל זה סבתו מונחת בחנוכו הדתי ובההשפעה העזה והנמרצה שהושפע בימי־נעוריו, עם התחלת התפתחותו הרוחנית, מדעותיו של הגר״א, שהודה בנחיצות החכמות החיצוניות כל זמן שהן משמשות אזנים לתורה. שולמאַן האמין בכל לב, כי אין האמונה הצרופה צוררת להשכלה וכי אפשר מאד לזווג את היהדות והאנושות על טהרת־הקדש, על יסודות האידיאלים ההיסטוריים של הלאום הישראלי ותורתו, ואת השגת הזווג הזה שם לו למטרתו. כיתר משכילי שנות הארבעים הסתייע אף הוא בלשון העברית להפיץ על ידה את דעותיו בקהל, אבל לא כאמצעי לפי שעה להטיף בעזרתה לעם את תורת ההשכלה המערבית, כי אם „בחר לחלקת־עבודתו את שפת־עבר בתור כח עצמי, בתור סגולה עממית, אשר בלשדה ההיסטורי, בתכנה המוסרי, בגאונה הפנימי וביפיה הנצחי היא נחוצה לעם ישראל בהוה ובעתיד״.

בהבדל משאר משכילי דורו, שאמרו להסיע את ההשכלה לגבול ישראל על כרחו, ושדרך עבודתם היתה בסופה וסערה וברעש מלחמה, מה שגרם להרחיק מהם את המוני היראים והחרדים, רוב מנינה ורב בנינה של האומה, לא בא שולמאַן

לשנות ולתקן ביד חזקה; הוא לא התנפל ולא הרס, לא קרא לריב ולא הקים בנים על אבותיהם, כי אם הפיץ דעת בעם בשובה ונחת והקנה להם את מושגי ההשכלה בנעימות ובפשטות, ולכן נקראו דבריו בחשק ובאהבה בכל פנות הצבור העברי, ומתוך כך הועיל בספריו למשוך את לבות הזקנים והצעירים אל הלשון העברית, לחבבה עליהם ולהפיצה ביניהם. בשורה אחרונה נלחם גם שולמאַן את מלחמת-ההשכלה, ואף הוא שר אל הבערות והחשך ויוכל להם; אבל הוא עשה את „מלחמת ההשכלה" למלחמה בשלום, אשר לא נשמע בה קול אנקת חלל או אנחת נפצע; ולא עוד אלא שנלחם עם זה גם על קדשי האומה הישראלית וקניניה הרוחניים, נכסי צאן ברזל שלה משנות דור ודור.

שולמאַן לא היה סופר מקוריי; הוא לא חִדש כלום ולא העשיר את אוצרנו הרוחני בשום רעיון, שכבר לא קדמהו בו אחר. אם אנו מוצאים בספריו פה ושם אי-אלו חדושים, אין הללו נכנסים לגדר הספרות, כי אם לאותו סוג, שקוראים לו סכולאַס-תיקה. שולמאַן היה מתרגם. אבל מלבד שנים, שלשה מספריו הראשונים, שתרגם אותם לשם הרחבת ידיעת הלשון, בחר לו תמיד לתרגום רק חבורים ממקצעות ההשכלה השמושית הכללית והעברית, כגון ספרי-היסטוריה וגאוגראַפיה ואתנוגראַפיה וכיוצא בהם. הספרים הללו, שנכתבו בלשון מליצית נחמדה, לפי טעם הימים ההם, משכו אליהם המון קוראים, ומתוך כך קרעו חלונות במבואות האפלים והכניסו אליהם אור.

את ספרו הראשון הוציא שולמאַן בשנת 1848. הספר הזה, שקרא לו בשם „שפה ברורה", הוא קבוצת ענינים שונים, מקוריים ומתורגמים, ביחוד מהלשון הגרמנית. המקוריים הם מאמרי השתפכות-הנפש, הצריכים להחשב על-פי תכנם כבחינות-הקולמוס של תלמיד גימנאַזיה, כמו הרשמים „הבקר", „הערב", „הלילה" „נגף החולי-רע", „שמחת בית-השואבה", המבליטים בכותבם תמימות ילדותית, שהולכת ומגעת אצלו עד לבטלנות. התרגומים הנם שיחות על נושאים מפשטים קלי-הערך, ציורי-טבע קטנים, משלים ומכתמים ועוד איזו דברים בדומה להם, שאין ביניהם שום שייכות, ולא נסדרו זה בצד זה אלא במקרה. בעיני הקורא העברי של

עכשו יראה, בלי שום ספק, ספר שכזה, שאין בו לא תוכן מעניין ושסגנונו מורכב ממליצות על גבי מליצות, לעומד למטה מכל בקורת. אבל להקורא של שנות הארבעים היה סנסאַציה ממש, וכל זה בגלל שפתו, שהאמין למצוא בה, לפי טעמו, „יפעת המליצה הנשגבה, ברק חזון נאדר, זיו ארץ קדומים — ארץ־הפלאות, עדן וצחות, רוך ונעם". ולא רק הקוראים הפשוטים והבלתי־מפותחים בלבד כך; גם אנשים בעלי־השכלה גבוהה, שיש להם חיך טועם בספרות, קראו את הספר בהתלהבות מרובה. כמעט כל גדולי הסופרים וההכמים בארץ ובחוץ־לארץ הרימו אותו על נס, לאמר: כזה ראו וקדשו! וגם העתונות הישראלית־הלועזית הרבתה לדבר בשבחו ולעשות לו פרסום. לפי דברי אנשים עדי־ראיה בזמן ההוא נתפשט הספר במשך עת קצרה בערך בכל תפוצות ישראל ורכש לו קהל־קוראים גדול מאד, שלא זכה לו שום חבור עברי לפניו, ואפילו ספרי גינצבורג.

בנגוד אל יתר הסופרים שבאותו דור, שנהגו לכתוב הקדמות ארוכות לספריהם, וביחוד בראשית כניסתם אל הספרות, הכתפק שולמאַן במבוא של מלים מועטות, פשוט, מפני שלא היה לו מה להגיד ומה לברר להקורא. כך הוא מעיד על עצמו באמרו: „אנכי אשר עוד לא נסיתי הצג כף רגלי בדרכי־הסופרים, כי צעיר אנכי לימים, אין מלה בלשוני לדבר עם הקורא היקר בפתח דברי, ועל כן הנני נותן את המחברת הזאת לאוהבי שפת־קדש בלי כל הקדמה". אולם מפני „שפטור בלֹא כלום אי אפשר" הוא משתמש בהזדמנות זו להודיע, כי בקרוב עומד להתפרסם בדפוס תרגום „מסתרי פאַריז".

אפס כי בינתים הספיק שולמאַן להוציא שני ספרים לא־גדולים אחרים, והם: „ה ל י כ ו ת ק ד ם" (1854) ו„א ר י א ל" (1856). בספריו אלה יצא שולמאַן בעקבות מרדכי אהרן גינצבורג לצייר ציורי־נוף וציורי־חיים מן המקומות הקרובים אל לב היהודים. הספר „הליכות־קדם" הוא האתנוגראַפיה של ארץ־ישראל בפרט ושל יתר ארצות־המזרח בכלל, ו„באריאל" מסופר על־דבר המכתבים הנפלאים החצובים בהר סיני, על עשרת השבטים ונהר־סמבטיון, בני־הרכבים, עתיקות אשור, נינוה ובבל, ועל מנהגי היהודים

תושבי־ירושלים וסדר תפלותיהם. ושולמאַן נבדל מגינצבורג בזה, שכל מה שכתב בעניני ארץ־ישראל—כתב מתוך פאתוס דתי והתלהבות לאומית, שמצאו את בטוים בעז סגנונו המליצי, והיא שעמדה לספריו אלה למשוך אליהם גם את לב הרבנים והחרדים.

במשך שלשת השנים 1857—1860 פרסם שולמאַן את הרומאן „מסתרי־פאַריז" בארבעה חלקים, שתרגם אותו לא מן המקור הצרפתי, כי אם על־פי התרגום הגרמני. הספור הזה, מעשה ידי אחד מכנסית הסופרים הרומאנטיקים הצרפתים במחצית הראשונה של המאה שעברה, אֵ י י ז י ן ס י, תורגם לכל הלשונות האירופיות, ושולמאַן ראה לנכון לתרגמו גם לעברית כדי להוכיח „כי עוד שפתנו אתנו, עוד היא בחיים חיתה למחזיקים בה, ויש עוד לאל ידה להתחרות גם את הלשונות החיות המתנוססות כאבני־נזר בארץ החיים, ועוד לה יתר שאת עליהן בקצר מליה, בנעם צלצול ניבה ומתק מוצא אמריה, ויתר עז לה על כלהן בעזוז להט מדברות־יה, וברעם גבורות מבטאיה, רוחה רוח אל אלים וקולה קול שדי בדהרו".

ובפתח חשער לחלק הראשון עומדים ראשי המשוררים העברים שבאותו זמן: אד"ם הכהן ובנו מיכל, מלאי התפעלות עצומה. כי „כל יקר ראתה עינם בתרגום הזה". ה א ב המשורר אומר: „וירא שולמאַן ויקנא לעמו ולאמו, אם כל הלשונות והרת כל הקדש, השפה העברית, מכל קרן ישראל השארית, וישלח את ימינו אל הספר ויפתח את מסתריו, וינערם ויערם אל כלי־הקדש, והנה הנם לעיניכם היום כל ישרי לבב בבני עמנו הנחלים על חרפתנו והשמחים לשיבת תפארתנו! שפתנו, עניה זו, אשר ישבה בדד עזובה ונשכחה גם מבניה והיא גם זקנה ונושנה, עלתה היום ותעמוד בשער עלי קרת עיר פאַריז ותתיצב הכן על יד אחותה העלמה הצרפתית ותעש בכח זקוניה ובמעט מלותיה כל אשר עשתה אחותה זו בחזקת כח עלומיה ובהמון מלותיה הרבות והעצומות, ולנו בני ישראל תהי זאת לאות ולנס, כי אך בה לבדה רוח ה' נוסס".

ו ה ב ן המשורר מעיר את מיתרי כנורו והוא שר למתרגם „מסתרי־פריז" „שיר־תהלה" נלהב. ג י נ צ ב ו ר ג איננו, אבל—

(הדברים מכוונים אל השפה העבריה) הלא יש לך שולמאַן במקומו.

אַל שִׁמְשֵׁךְ כִּי בָא אַל נָא עוֹד תֶּאֱנָחִי
הֵן כּוֹכָב דּוֹרֵךְ אַחֲרָיו לוֹ תִּשְׂמָחִי
שׁוּבִי נָא הִנָּחֲמִי אִתָּנוּ יָחַד
וּלְמִסְתְּרֵי פַּארִיז יִרְהַב לֵב וּפָחַד.

— — — — — — — — — —

מֶה הַפְּלָאוֹת–יִשְׁאַל–פֹּה תֵּבָּרֶאנָה
הַשְּׂפַת עֵבֶר מֵתָה חַיָּה עוֹדֶנָּה
הֵן פֹּה הַנְּעוּרִים כַּנֶּשֶׁר תְּחַדֵּשָׁה
וַתִּפְרַח וַתָּנִיף אַחֲרֵי כִּי יָבֵשָׁה!

ובזה עוד לא תמו ההסכמות. אחרי שני המשוררים־הארזים באים שני משוררים מן האזובים, שלגבי האחד מהם אין מתרגם הספר „מסתרי־פאַריז" בן־תמותה כלל, אלא שרף, אראל. „לשמע צלצל מליצתך האמנתי הפעם—כך המשורר הלז אומר— כי אינך בשר ועצמות, כי אם רוח; חוג שמים יתהלך ושחקים לו דרך, רחשי־קדש סוסיו ושפת־אל המרכבת". וכל דברי־התהלות הללו לא נאמרו מן השפה ולחוץ, לתפארת המליצה, או משום חנופה, אלא היו פרי התפעלות פנימית, אמתית ותמימה. ספרו של רומאַניסטן צרפתי מתורגם עברית! והלשון—לשון התנ"ך, ממש, בכל יפיה וחנה המזרחי, והגבורים—מי, אפוא, יכיר בהם, כי לא ממקור ישראל הם?

אבל בתוך שאון דברת־שהיבחות האלה ועתר ענן הקטרת הזאת נשמעו גם קולות בודדים של אחדים ממשכילי אותו הדור, שיצאו בטענות חריפות כלפי שולמאַן בגלל „זמורת־זר זו, שבא לטעת בכרם הספרות העברית". הראש והראשון בין הטוענים והקובלים הללו היה אברהם מאַפו. מאַפו לא פרסם אמנם בדפוס שום מאמר מיוחד נגד תרגומו זה של שולמאַן, אבל הוא

השתמש בכל הזדמנות שבאה לידו לנעוץ בו מחטים דוקרים ע"י רמיזות גסות ומובנות. המחטים האלה מפוזרים בהקדמותיו לספריו, וביחוד בתוך ספרו „עיט־צבוע", במקום שהוא מזכיר לגנאי את אחד המחברים בשם בן־גרה, שאפשר להכיר בנקל על פי סימניו שהטיל בו, כי הוא משמש לו דמות דיוקנו של שולמאַן. היו כאלה, שהאמינו למצוא את פרצופו של שולמאַן גם בשובאל, אחד מן הגבורים השליליים שב„עיט צבוע". שולמאַן עצמו מדבר בהקדמתו אל החלק הרביעי של ה„מסתרי־פאַריז" על־דבר איזו אנשים „שכתבו עליו מררות וישפכו מררתם על העתקתו", והוא מביע את תקותו, כי סוף סוף „ינחמו על מעשיהם וידם לא תאחז עוד במשפט מעוקל ועין בעין יראו, כי תכליתו מוסר השכל, וצדק ומשפק חסד ורחמים הם הם אוצרו".

והקוראים? — הללו עמדו כאיש אחד על צד שולמאַן. כולם, כחרד וכאינו חרד, חכו לכל חלק „כאל מלקוש", ובלעו את הדברים „כבכורה טרם קיץ". „רבים וכן שלמים משלומי אמוני ישראל — כך מספר שולמאַן בהקדמתו לחלק השלישי — האיצו בי מכל הערים ומריצוני מכל עברים לגלות גם את מסתרי החלק השלישי". הקוראים היראים לא הרגישו ברומאַן הצרפתי שום פגימה במוסר ובמדות ואזנם לא נצרמה כלל למשמע שיחות גבוריו — חלאת מין האדם, כי על הכל כסתה „השפה היפה, השרידה היחידה".

ואיזו היתה פעולת הרומאַן הזה בשעתו על הקוראים?

על השאלה הזאת אנו מוצאים מענה במה שכתב אחד הסופרים העברים המפורסמים, שהוא עצמו הנהו מבני הדור הראשון של קהל קוראי ה„מסתרי פאַריז".

„תלמידי בתי־המדרש הגבוהים — כך אומר הסופר הנזכר*) — ורוב משכילי הדור בכרכים הגדולים בזו בלבם לאיש המתרגם בימים ההם רומאַן צרפתי כ„מסתרי־פאַריז", אשר כבר עבר זמנו גם במקומו ובארצו; ובערים הקטנות היתה פעולת הרומאַן חזה חזקה כל־כך, עד אשר העידה רבבות עוילי בני־ישראל משנתם

---

*) הוא הד"ר קאַצנעלסאָן.

והוציאה את רוחם חוץ למחיצתם המגבלה והמצומצמת עד למאד. מראש פעל הרומאַן עליהם בתור ענין חדש, והמעשה היפה והמקרים המסובכים והאנשים והחזיונות החדשים לקחו את לבבם ועוררו את כח דמיונם, ואיש מהם לא הניח את הספר מידו בלתי אם קרא אותו עד תומו. אין ספק בדבר, כי אלו תרגמו לקוראים ההם את האַמלעט ואת ספורי טורגעניעוו לא היו מוצאים בהם כל קורת-רוח, ומכש״כ שלא היו קוראים אותם בתשוקה עזה ונמרצה כספר „מסתרי-פאַריז״, ומתוך שהיו קוראים את הרומאַן הזה באהבה עזה ובשקידה יתרה, נמשך לבם אחרי שפתנו השונה מאד מלשון ההסכמות וההקדמות, אשר היו רגילים בה עד כה; וזאת נתנה בלבם לחזור אחרי ספרי שפת-עבר אחרים ולקרוא בהם. בין כה וכה היו מבלי משים „לחצי-משכילים״ וכבר נצנץ בהם רוח התנגדות אל המקובל והמקויים, אל חיי החנוטים אשר חיו אבותיהם ואבות-אבותיהם מאות בשנים. והמובחרים שבחצי-המשכילים ההם, מכיון שלא הסתפקו בצעדם הראשון וישובו לקרא גם ספרים אחרים רבים בכל מקום שמצאום. סוף-סוף נמצאו להם גם „הצופה״ לר״י ערטר, גם ספרי גינצבורג, גם שירי אד״ם, ולקצתם גם ספרים כ„מורה נבוכי הזמן״. הם אמנם לא שבו עוד לקרוא ספורים כ„מסתרי-פאַריז״; אבל תודות למרום-חסדו, ערי ישראל הקטנות מרובות באוכלוסין, ועל מקום הראשונים בא דור אחר של בחורי-השדה, אשר הגיע זמנם לעלות למדרגת חצי-משכילים; וכן היו הולכים דור אחרי דור וקוראים ספרי שולמאַן ונמשכים אחרי שפת עבר צחה ואחרי השכלת הדור״.

וסופר-מבקר אחר כתב באותו ענין כעבור תקופת זמן של שלשים ושש שנים אחר הופעת ה„מסתרי-פאַריז כדברים האלה:

„לו בא עתה אחד הסופרים להעתיק לשפת-עבר את ספורי ס י הצרפתי, הלא היה לצחוק, כי מה לנו ולספורי-בדים כאלה הלקוחים מחיי דלת-העם בפאַריז? אך הכי נוכל עתה לשער, כמה חבה לשפת-עבר עוררה ההעתקה הנפלאה הזאת בתוך צעירי ישראל אז, כמה בני-נעורים החלו על ידה לשקוד על כתבי-הקדש ואחרי כן גם ללמוד לשון וספר ולהיות אנשים מן הישוב? החיים

הם נארגים מקוים דקים, אשר לא תמיד בנקל הוא להראות באצבע אופן שזירתם, אנה יחלו ואנה יכלו. גם היום, אשר לפי מושגינו הספרותיים זרים לנו ספורי סו ולא נוכל נשוא אותם, הנה הברק הנפלא של העתקת „מסתרי-פאריז" יכריע את הכף, ובשביל הדמות נשכח את התוכן, וכלי-חמדה היא לנו הספר הזה. היד הקוסמת של שולמאַן ידעה להריק טל אורות של שפת ציון על ההעתקה, עד כי נשכח, כי לפנינו עולות תמונות משונות מחיים זרים לנו בתכלית של האספסוף בפאַריז על קרבם ועל פרשם. לשון „מסתרי-פאַריז" לשולמאַן הוא לשון פרחי-לבנון, לשון צפרים מזמרות, לשון רנת כוכבי-בקר! מי מאתנו, סופרי-ההוה, יוכל לשכח את המתיקות, את הענג הרוחני, ששבענו באביב ילדותנו, כאשר קראנו ראשונה את העלים הנפלאים האלה, והם שעוררו אותנו להתרפק על שפת עבר... כן, להתרפק, להתגעגע לשפת עמנו הגדול, אוצר חמודותיו של רוח ישראל, אשר בהתעוררה לתחיה אחרי אלפי שנה עודנה מלאה לשד עלומים ועוד תתן כר נרחב להביע בה את רוך החיים, את מתקם ואת סודם, כאשר הראינו לדעת בההעתקה הנפלאה הזו"*).

אף-על-פי-כן הכיר שולמאַן, כנראה, בצדקת מבקריו, כי מאז משך את ידו מתרגומי יצירות כ„מסתרי-פאַריז", ושב לתרגם ולעבד ספרים, שיסודתם בתולדות ישראל. היותר יפה שבהם הוא הספר „ה ר י ס ו ת - ב י ת ר", ציור מימי מרד בר-כוכבא. הספור הזה משך אליו ביחוד את עין צעירי-הישיבה. מעבר מזה הלהיב רוח-העלומים אשר בו, את רוח דמיונם ויהי לבם פתוח לקבל דברי-אהבה ודברי-געגועים, ומעבר מזה היו ר' עקיבא ור' אלעזר המודעי ובר-כוכבא מכיריהם ומיודעיהם על-פי הגמרא, והספור הזה קשר ואחד את שני היסודות האלה ויתן לחניכי-התלמוד ההם רו- מאַנתיקה כשרה וצנועה לפי רוחם.

לסוג זה שייכים גם ספרי שולמאַן המתורגמים „מ ל ח מ ו ת - ה י ה ו ד י ם" ו„ק ד מ ו נ י ו ת ה י ה ו ד י ם" (1864—1861). על הספרים הללו נכתב בזמנם, כי „הגו בהם סטירים—ויחכמו, ראום

---

*) כתבי זלמן אפשטיין.

משכילים — ויהללום, קראום חרדים — ויתענגו, רבנים — וישבעו רצון". אחד מגדולי הרבנים הגאונים שבאותו דור, ר' שמחה מאַמצ׳יסלאַוו, כתב לשולמאַן: „אורו עיני ושמח לבבי, כי הגיעני את אשר קותה נפשי זה עשיריות בשנים להעתקת ספרי הכהן המשיח ושר צבאינו יוסף בן מתתיהו הכהן, לשפת קדשנו. דבר גדול מאד זכהו ה' להאיר אור חדש על לבות בני עמנו". כדברים האלה כתבו אז לשולמאַן עוד הרבה רבנים ומשכילים, אשר על־פי בקשתם חבר את הספרים ההם. לפי דרישותנו אנו היום לא הוציא אמנם שולמאַן את הספרים הנזכרים מתחת ידו שלמים ומתוקנים, כי לא צרף אליהם מבוא כתוב ברוח החקירה והבקרת למען הודיע לקוראים את מקום הספרים וערכם בדברי הימים שלנו. אבל בזמנם נתקבלו הספרים מאת הקוראים בהתלהבות מרובה כמו שהם, וכמו שהם נעשה שולמאַן על ידם הראשון אצלנו, אשר עורר בין הקהל העברי את החשק לדעת ההיסטוריה העברית, שנחשבה עד כה ללמוד, שאין ליהודי צורך בו.

לאחר ששלם שולמאַן בעטו את המס הראוי ליהודי, שבאדם, התחיל מטפל בצרכי האדם שביהודי. אז תרגם, על־פי הצעת „חברת מפיצי־השכלה" בפטרבורג, את ההיסטוריה הכללית של הפרופיסור וובר בתוספת איזו ענינים הלקוחים משאר מקורים גרמניים בשם „דברי ימי עולם" בתשעה חלקים. גם את הספר השמושי הזה כתב שולמאַן בלשון מליצית־תנכי"ת, שאינה מסוגלת, לכאורה, כלל וכלל להרצאת דעות ברורות על ענפי החיים השונים ורעיונות החדשים יצירי גדולי־הרוח, אבל בשעתו דוקא זו היתה מעלתו. ועוד מעלה אחת, לפי מושגי הזמן ההוא, נמצאה בו, והיא, כי עובד ע"י שולמאַן ברוח קונסרוואַטיווי קיצוני. הרעיון העיקרי המנסר בין עמודיו הוא, כי ההיסטוריה הנה כלי־חפץ בידי ה'. לשלם על ידה לעם ועם ולאיש ואיש כפעלו. „היא (הדברים מכוונים אל ההיסטוריה) תראנו עין בעין, כי יש אלהים שליט ומלך עליון המנהג עולמו בחכמה נפלאה עד אין חקר, ובריותיו בצדק ובמשפט, בחסד וברחמים, עיניו חודרות כל גנזי נסתרות, עפעפיו יבחנו קרב איש ולב עמוק, ובתבונתו יטה קו על גוי ועל אדם יחד לתת להם כדרכיהם וכמעלליהם,

אחרית ותקוה לטובים ולישרים בלבותם, נֵכר ומוט להמטים עקלקלותם. בדעתו ימלא ידי אלפי שנים עבודה רבה מבלי אשר ידעו למה זה ועל מה זה, לבעבור ישלימו חפצו באלפי שנים הבאות, ובתבונתו יוציא לאור פעלים נשגבים בירכתי־מזרח, ולעת מצוא ידין בם עמים באפסי מערב. ועוד פלאים ונצורות כאלה תציג התולדה נכח פנינו עד כי תתפעם רוחנו וחרדת קדש תאחזנו מפני הוד אל עולם ומהדר גאון עזו". הרבולוציה הצרפתית ומפלת נאפוליון הראשון, למשל, מביאות את שולמאַן לידי הרהורים כאלו: „שני חזיוות האלה — מרדות הצרפתים ונאַפּאָלעאָן בת נעות המרדות הזאת — היה יהיו תוכחות־מוסר לכל גוי ואדם יחד כל ימי עולם: הראשונה תוכיח לכל עם ולשון מה רעה ומה מרה אחרית גוי עריץ שומר ארחות פריץ, ובכל לב ובכל נפש ובכל מאד ידבק במלכו ובאלהיו לאהבה וליראה אותם ולנצור פקודיהם ומשפטי־פיהם, כי עמם מקור חיים. והשניה תורנו ותלמדנו, כי גם גבר הוקם על אשר הפלה ה׳ אותו לנס דור דורים, גם הוא לא יוחן בעיני היושב על כס שמים אם ברוב גאונו יתאמר, כי חסון הוא כחסין־יה, זרוע כאל לו, ובקול כמוהו ירעים רעם גבורות, כי זה האיש נאַפּאָלעאָן עליון ונורא למלכי־ארץ, מופת התבל וצבי עדיה, בעטותו גאות ה׳ ועזו בשחקים יתאזר, ויתן את לבו כלב אלהים, והוא בקסרים התקלס, מלכים ורוזנים משחק לו, וגאון לבו ותפלתו השיאוהו לאחוז החבל ולשום אותה הדום לרגליו, אז בא קצו ורעתו מהרה מאד".

רעיונות תמימים כאלה עוברים כחוט השני בכל הספר, והם הם שרכשו לו המון קוראים מכל פנות העם. בני־הנעורים בדורנו וודאי שימצאו להם מקורים יותר נאמנים לשאוב מתוכם דעת התבל ודברי־הימים; אבל לצעירים העברים בשנות הששים היה ספרו של שולמאַן המקור היחיד והמיוחד לידיעת ההסטוריה הכללית, וכן היה אחר־כך ספרו הגדול (בי׳ חלקים) „מוסדי־ארץ" (1874) המקור היחיד והמיוחד, שממנו שאבו הצעירים הללו את דעת הגאוגראַפיה של הארצות השונות.

במקצעות אלו פרסם שולמאַן עוד ספרים אחדים קטנים מהם בכמותם, והחשוב שבהם הוא הספר „מחקרי ארץ רוסיה"

(1879), ואחר חזר ושב לעניני היהודים והיהדות, וביחוד למקצוע ההסטוריה הישראלית, שהראה לו תמיד חבה יתרה. בשנת 1877 הצ עו לפניו האחים המולי"ם ווינטר בוינה לתרגם לעברית את הספר „דברי ימי ישראל" של הפרופיסור גרץ. שולמאַן קבל את ההצעה ברצון מרובה ונגש אל המלאכה. בהיות שולמאַן נאמן למסורת־אבות, נטה בדברים שונים מדעת גרץ. בתחילה לא הניא אותו גרץ ממעשהו זה, אבל בראותו, כי מספר השנוים הולך ומתרבה, הודיע להאחים ווינטר, כי הוא מבטל את החוזה הכתוב שעשה אתם בדבר תרגום ספרו. אז סלקו המולי"ם ווינטר את ידם משולמאַן ומסרו את תרגום ספרו של גרץ לאחר. שולמאַן עצמו כתב באחד ממכתביו לידיד על־דבר יחוסו לגרץ את הדברים האלה: „רבת שבעה לה נפשי ענג וגיל בקראי את דברי החכם היקר גרץ, כי מצאתי בו חדשות ומועילות והשתוממתי על גדל חקרי לבבו! ואל מי אדמהו? דמיונו כנשר גדול־כנפים ארך האבר אשר יפרוש כנפי עזו, יפלח מרומי־שחקים, יעוף עד אהל השמש ובזהרי קרניה יטביע עפעפיו. אך פעמים רבות יטוש ממרום עופו על טרפו, יטרוף תור או גוזל, פיו מגואל ועיניו חכלילות מדמי נקיים — כן יגביה החכם הזה לעוף על כנפי בינתו אל ימות־עולם שנות דור ודור, ועיניו יחזו תעלומות קורות ימי קדם ההם, ועפעפיו יבחנו סתרי תולדות דורות עולמים, וכל רז לא נעלם ממנו. אך פעמים רבות יעבט ארחות מעופו, יוציא משפט מעקל, יטפול גדופים על אנשי־שם, יחלל ישרי־קודש, ינבל את שם כבודם ועל זכר קדשם ישליך שקוצים".

מתוך הדברים האלה מתבררים לנו הטעמים והנימוקים, אשר המריצו את שולמאַן לנטות בתרגומו מן המקור הגרמני. רואים אנחנו, כי התיחס שולמאַן לגרץ יחס של הערצה. אבל הוא לא יכול לראות כבלע ההיסטוריון הגדול את הקדש בעיניו, וכדי שלא לסייע לעובר עבירה, התיר לעצמו לבלתי הגרר אחריו בכל מסקנותיו ושנה מה ששנה. יש ראיה לדבר, כי נמצאו בין הקוראים החרדים כאלה, שלא היתה דעתם נוחה משולמאַן מלכתחלה על גשתו לתרגם אף ספרו של גרץ, בכלל. זה יוצא לנו מן המכתב הגלוי, שפרסם שולמאַן ב„הצפירה" באותו ענין לאחד הרבנים,

ושנאמר בו בתוך שאר דברים: „אמת הדבר אשר שמעת כי אנכי מעתיק לשפת קדשנו את החלק הראשון מספר „תולדות היהודים" להד"ר גרעץ, וכבר יצאו שתי חוברות מההעתקה הזאת לאור; ולא אכחד ממך אלופי כי מאד יפלא בעיני למה זה חרה לך בשמעך את הדבר הזה? הטרם תדע כי חלילה לי לעטות מעטה שפת-קדש על ילדי נכרים ובנים כחשים, אשר לא יבואו בקהל לנו? ואיך לא הבינות מראש, כי גם בהעתקה הזאת דרך אמונה בחרתי, ופסחתי על כל הדברים אשר ברוח החקירה החפשית יסודם? גם עלי החובה לגלות את אזנך, כי שמע שוא שמעת על הד"ר גרעטץ, וכל יודעי שמו וחין ערכו יעידו ויגידו, כי בסוד הרעפארמער לא תבוא נפשו, ובקהלם לא יחד כבודו, כי הוא רד עם אל ועם קדושים נאמן, וכלנו חייבים בכבודו בגלל ספרו הנכבד „תולדות היהודים," אשר כאבן נזר יתנוסס בספרות העברית ורב טוב צפון בו לבית ישראל."

הדברים האלה, שנכתבו באותה התגלות-הלב, שהיתה אחד מסימניו האינדיבידואליים המובהקים של שולמאַן, שמשו אחר-כך חמר לפולמוס של קולמוס בין ל י ל נ ב ל ו ם ו ס ו ק ו ל ו ב בשאלה, אם רשאי המתרגם ספרי-היסטוריה לשנות ממטבע שטבע בהם המחבר, אם אין. לילנבלום חוה את דעתו, כי שנויים כאלה, שעשה שולמאַן בספרו של גרץ, אינם אלא זיופים פשוטים, שהוא צריך ליתן עליהם את הדין, וסוקולוב מצא, כי מחובתו של שולמאַן היתה רק למסור בדיוק את ההרצאה הספורית, כלומר: את העובדות והמעשים, אבל הרשות ניתנה לו לבלי להסכים עם אופן ההארה, שהמחבר מאיר את העובדות והמעשים הללו ועם הרעיונות, שהם מעוררים אצלו, וגם לבלתי הביאם בקהל. שולמאן עצמו לא התערב באותו פולמוס כלל, בהיותו בורח מן המחלוקת הספרותית מטבעו.

שולמאַן חבר עוד ספר חשוב אחד, והוא: „ת ו ל ד ו ת ח כ מ י י ש ר א ל" בארבעה חלקים (1873—1879), הכולל תאור פרצופי גדולי חכמי היהודים בראשית תקופת הרבנים, חייהם וספריהם, דעותיהם ומפעליהם. להקוראים העברים של אותו זמן, שלא יכלו לשאוב את ידיעותיהם ההיסטוריות ממקורות ראשונים,

היה הספר הזה, שנכתב באותה רוממות־הרוח ובאותו הפאתוס המיוחדים לשולמאַן, כעין גלוי אַמריקה, ממש, והוא הבקיע אל בתי־המדרש והישיבות בפנות היותר נדחות, ועשה על הצעירים תופשי־התורה רושם חזק מאד.

בשנות השמונים הראשונות, כשהתחילה הדעה הלאומית מנסרת בעולם הישראלי ונתעורר רעיון חבת־ציון, שלם שולמאַן לתנועה הזאת, שהיתה קרובה לרוחו מאד וחשב את עצמו במקצת לאחד מאלה, שהכשירו בעטם את הלבבות אליה, את המס הראוי לה בשלשה ספרים חדשים, המטפלים ביחוד בעניני ארץ־ישראל, כמו „דברי חפץ" (1891), „הצבי לכל הארצות" (1893), „שפת ציון" (1896); אבל הספרים הללו, שכבר נראו בהם עקבות הזקנה המפטפטת, אינם מוסיפים כלום על ערך עבודתו הספרותית.

III. סִגְנוֹנוֹ.

סגנונו של שולמאַן הוא מליצי — תנכ"י וקשור כולו אל הפסוק; אבל יש הבדל דמינכר בינו ובין סגנונו של מאַפו, שאף הוא ביבלאי ואסור בכבלי־המקרא. כשאנו קוראים את ספרי מאַפו, אנחנו מרגישים, כי לא רק הלשון בלבד, כי אם גם עצם הרעיונות, או, כיותר נכון, הפרוצס של המחשבה, וההגדרה הציורית של המושגים טבועים בחותם המזרח, שבזה מונח סוד האילוזיה, המעברת אותנו בשעת קריאת ספוריו ההיסטוריים אל החיים העבריים הקדמונים שלפני שלש אלפי שנה. אולם סגנונו זה של מאַפו, המורכב משברי־פסוקים וממליצות שקשה לעמוד על כוונתם גם במקומם בתנ"ך, אם נחשב מעלה יתרה לגבי ספוריו ההסטוריים, נעשה טעם לפגם בספוריו הראליים מחיי־ההוה של יהודים, היושבים זה דורות הרבה בלב אירופה. לא כן שולמאַן, אשר משעה ראשונה ואילך שאף לתת לסגנונו את הקלות והרוך של הלשונות האירופיות עטופות בצורה ביבלאית יפה וערבה לאזן. סגנונו של שולמאַן רחוק אמנם מאד מהסגנון הברור והמדויק של המערב, ולפיכך אינו יכול לשמש מופת לסופרי־זמננו; שולמאַן הרבה להשתמש במליצות כתבי־הקדש גם במקום שאפשר היה לו

לעזוב את לשון הרחוב ולדבר בלשון בני-אדם פשוטים בלי אותה ההפלגה המצויה בסגנון הנביאים והכתובים; שולמאַן אהב לפאר את מליצתו בצעצועים שונים, בלשון נופל על לשון וכיוצא בזה. אבל אחרי כל אלה עוד כתב שולמאַן פרוזה יפה, רכה ונעימה. הריני להביא כאן איזו דוגמאות מן הבאות ראשונה בידי מסגנונו הפובליציסטי של שולמאַן:

...„כל חכמי העמים התפלאו פליאה נשגבה מאד איך לא נסחף יעקב כי קטן ודל הוא בתגרת יד הַשֶּׁטֶף העז השוטף תחת השמש, אשר מִדֵּי עָבְרוֹ ישטוף גוים גדולים ולאֻמים עצומים וַיְכַס עליהם בהמון גליו, חכמת חכמים תתבלע, ובינת נבונים תסתתר למצוא את פתרון החידה הזאת בארח הטבע. הוי כל יושבי תבל ושוכני-ארץ! הביטו נא וראו את המראה הגדול הזה: הביטו נא וראו אֳנִיָּה סֹעֲרָה בלב ים סַעַר—אניה סֹעֲרָה אשר נִטשו חֲבָלֶיהָ, אין מחזיק כֵּן תָּרְנָהּ, אין פֹּרֵשׂ נֵס, אין חֹבֵל וּמַלָּח, אין מָשׁוט וּמְנַהֵל לָהּ, ורבבות גַּלֵּי שַׁחַת וּמִשְׁבְּרֵי מָוֶת דָּלְקוּ אחריה גם פערו פיהם ברצה לְבַלעה ולהשחיתה; סופות וסערות וכל צבאות בלע הדפוה וַיְקַלְעוּהָ וַיְטַלְטְלוּהָ מתהום אל תהום ומאבדון לאבדון, ואלפי אניות גדולות עם מַלחיהן וחובליהן, מַחזיקי בִּדקן וכל אנשי מלחמתן צללו מְצֻלָה כעפרת בלב יַמִּים וְעָלֵימוֹ יִתְעַלֵּם צלמות, והיא—הפלא ופלא!—היא עלתה שמים, ירדה תהומות, אף חֻשבה להשבר לרגעים, ובכל זאת היא עוד בעצם תֻּמָּהּ! בְּהַשְׁקֵט וּבִטְחָה היא מדלגת מִגַּל אל גַּל, מקפצת ממשבר אל משבר, ובכל יום ובכל עת ובכל שעה היא חֹתֶרֶת וממהרת להגיע אל מְחוֹז חֶפֶץ ה׳ ואל המטרה אשר הִצִּיב לה! כי רוח ה׳ תְּנִיחֶנָּה וימינו תַּנְחֶנָּה...״

או:

...„ימי מֶרֶד ההם היו חֶבְלֵי יוֹלֵדָה לארץ הנרעשה הזאת, וּבַת צרפת הָרָה לָלֶת, הִתְיַפְּחָה בַּחֲבָלֶיהָ, הִתְהַפְּכָה בצריה, וַתִּזְעַק זעקת מות, ורעשו כל קצוי איירופא. ימים רבים התחלחלה הַמַּבְכִּירָה בחבלי שאול, באה עד מַשבר, וַתִּכְרַע וַתֵּלֶד את נאפּאָ-לעאָן!... כי לא כְלֶּדֶת כל אדם יִוָּלֵד איש כנאפּאָלעאָן. ארץ רבה כצרפת תְּחַבֵּל חֶבֶל נִמרץ, גם כל רחבי איירופא יחילו וירגזו

בְּהִוָּלֵד אֵיל גִּבּורים וַעֲנָק נַערץ כזה! אמנם לא ביום אחד יוּחַל ארץ, ולא פעם אחת יִוָּלֵד אדיר באדירים כנאַפּאָלעאָן, שנות מאות רבות עברו עד כי נִמלאו ימי התבל לָלֶדֶת איש כזה, ושנות מאות רבות עוד תעבורנה עד כי תקום הַיּוֹלֶדֶת מֵעֶרֶשׂ דְּוֹתָהּ, ועד אשר תחליף כח לחולל ולהמליט שנית מופת דור דורים כאיש המופת הזה!"

או דוגמא זו:

..."כוס זהב רומאָ ביד ה', כוס זהב מלאה יין תרעלה, מיינה שתו כל הגוים ויתהוללו ויתגעשו ויפלו ולא יספו לקום. אך אחרי עלותה על הררי־עז והגיעה עד מרום קץ הגבורה והתפארת וכבוד, השחיתה את דרכה על הארץ, השחיתה התעיבה עלילה, הלכה שובב ארחות עקלקלות וַתִּצָּמֵד לכל תועבות ה' אשר שנא: גבוריה השביתו מטהרם, נפחו רוח אמונתם לאחיהם אנשי גאולתם וַיֵּהָפכו לאריות שואגים משַׁחרים לטרף; אזרחיה עזבו או חות ישֶׁר ויתיצבו על דרך לא טוב לבצוע בצע ולמלאות בתיהם כסף".

הרי כאן לפנינו לשון מליצית תנכ"ית; אבל מליצה זו אין בה הקושי שבמליצת מאַפו ואינה נזקקת לפירוש, כי היא מובנת לכל, קלה היא ונוחה ושוטפת; אמנם יש כאן אריכות יתרה וסרח עודף של מלים, שנפש הקורא המודרני תקוץ בהם, אבל לאָזני הקורא בן־זמנו של שולמאַן צללו הדברים כמוסיקה ערבה.

"ברחוב היהודים — כך כותב אחד המבקרים ה"יפים" מדור הולך — שררה אז שפת עבר חסרת־טעם, יבשה וכסוחה, דרשנית ופטפטנית, והנה בא קלמן שולמאַן ויביא לרחוב שפת־עבר חדשה, מקושטת ומבוסמת, אשר ריח לה כלבנון, אשר שפתיה שושנים נוטפות מור עובר ודבש וחלב תחת לשונה! שמים חדשים וארץ חדשה ראה הרחוב בהסגנון החדש הזה, שכמוהו לא ראה מעודו ולא ידעו. חובש בית־המדרש, העץ היבש, אשר כל חמודות החיים זרו לו, אשר הטבע בכל יקרותיה היתה לו כספר החתום, אשר הדרשנים ובעלי־הסודות העיבו לו את היפעה הנצחית של כתבי־הקדש, עד כי כמעט השליך אותם אחרי גוו ורק לצאת ידי חובת הלמוד הגה בהם לפעמים — חובש בית־המדרש הזה בלע כבכורה טרם קיץ את המטעמים שהביא לו שולמאַן בספוריו הקלים

ובמליצותיו. אם בער באדם זה לא הבין קול רעמם של נביאי־אל חוצבי להבות־אש, אם נפשו היבשה לא חשה נועם מנגינותיו של נעים זמירות־ישראל, בהשתפך עליו נפשו לצור ישעו ומגנו; אם הנאומים המוצקים, הנאדרים והנשגבים של איוב ורעיו היו לך כתפל בלא מלח ובתוכו השתוממה נפשו, שדברים זרים ומשונים כאלה „מצוה" לקראתם, — הנה „מי השלוח" של קלמן שולמן, פלג ברכה זה הנוזל בנעימות, בפשטות, בענות־צדק, באו כשמן בקרבו, ויחי טעמו, ותחי לו גם השפה העבריה, אשר צודדה את נפשו בקסם שפתי הסופר החדש".

לא רחוקה היא מן האמת השערתו של סופר אחר, כי לו כתב שולמאַן בזמנו את ספריו בשפת „המהלך החדש", שהתנצלה את המליצה ואת החזון, לא היה רוכש לו קהל־קוראים כ"כ גדול מכל המפלגות ולא עלתה בידו לחבב כ"כ את הלשון והספרות העברית על הגדולים והקטנים. ולא זה בלבד, אלא אלמלא כתב שולמאַן את ספריו „הליכות קדם", „הריסות ביתר", „מלחמת היהודים", „תולדות חכמי ישראל", „צבי לכל הארצות", בשפת הנביאים המעולפת הוד ושירה, כי אז מי יודע, אולי עוד היה עד כה למוד תולדות ישראל נחשב „לחתיכא דאיסורא" „ללא יבוא בקהל", ומי יודע אם היו עוד עתה יותר משנים במדינה נותנים את לבם להתענין בתרבות העברית ובקנינינו הלאומיים בכלל.

* * *

במה נתגלתה פעולת עבודתו הספרותית של שולמאַן בחיי עמנו?

שולמאַן היה הראשון שלמד את היהודים לדעת את עצמם. ע"י המון הקומפילאַציות ההיסטוריות שלו, ע"י תולדות חכמי ישראל בתקופות השונות, וביחוד ע"י תרגום ספריו של יוסף פלאַוויוס ללשון העברית, נתן ליהודי רוסיה ופולין את האפשרות להכיר ודעת את עתיקותם ואת ההסטוריה שלהם בת אלפי השנים, ולא רק להכיר ולדעת בלבד, כי אם גם לאהוב, כי האהבה היתה הקו היסודי בהאינדיבידואַליות שלו, ואהבה זו יחד עם אמונתו

הכבירה בקדושת עבודת־הסופרים, הם שאצלו על סגנונו אותה ההתלהבות ואותו הלבוב, שבעלי־טעם איירופיאי ימצאו אולי בהם תמימות ילדותית, אבל בשעתו התאימו התאם גמור למעמד רוחם של הקוראים. כי הקורא העברי שבימים בהם היה קורא מצוין במינו: איש שלבו מלא דאגת־פרנסה וראשו מלא פלפולים ומחקר והוא קורא בחשק ובהתמדה ומעמקת בדברים קלים, שמקומם, לכאורה, בספרי־ ילדים, ושולמאַן היה הסופר המסוגל מאין כמוהו לברוא קוראים כאלה.

שולמאַן היה סופר עת היקיצה, עת ההתעוררות הראשונה, הסופר שעליו לברא קוראים ולמשוך את לבם לספרות, ואת תעודתו זאת מלא באהבה, מונה ובשקידה יתירה. בזה כבשם דרך לחבל הסופרים, שבאו אחריו ושהרחיבו העמיקו את פעולת בבנין הספרות העברית החדשה ביתר כשרון וביתר טוב־ טעב

תֹּכֶן:

